

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Privatinės teisės katedra**

Artūro Tylos
V kurso, komercinės teisės
studijų šakos studento

Magistro darbas

Romėnų teisė kaip šiuolaikinės privatinės teisės pagrindas

The Roman Law as the Basis of Contemporary Private Law

Vadovas: prof. habil. dr. Vytautas Nekrošius

Recenzentas: lekt. dr. Giedrė Urbanavičiūtė

Vilnius 2011

Turinys

Ižanga.....	2
1. Romėnų teisės reikšmė vėlesnių epochų teisės raidai.....	6
1.1. Sąvokos „romėnų teisė“ reikšmių įvairovė.....	7
1.2. Romėnų teisė viduramžiais.....	11
1.3. Romėnų teisės atgimimas.....	12
1.4. Romėnų teisės recepcija.....	17
2. Teisės ir etikos vienovė: etinės romėnų teisės vertybės.....	23
2.1. <i>Aequitas</i>	24
2.2. <i>Bona fides</i>	32
2.3. <i>Humanitas</i>	37
3. Romėnų teisės pėdsakai konkrečių valstybių teisės sistemoje.....	40
3.1. Teisės sisteminimo pradmenys Romoje.....	40
3.2. Romėnų teisė ir Prancūzijos civilinis kodeksas.....	42
3.3. Romėnų teisė ir Vokietijos civilinis kodeksas.....	49
3.4. Romėnų teisė ir Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas.....	51
3.5. Romėnų teisė ir kitos valstybės.....	55
Išvados.....	57
Literatūros sąrašas.....	59
Santrauka.....	63
Summary.....	64

*„Išmanyti įstatymus toli gražu nereiškia žinoti jų tekstą,
tačiau reikia perprasti prasmę, paskirtį bei veikimo ribas“*
(Publijus Juvencijus Celsas)

Įžanga

Temos aktualumas. Dažnam studentui, siekiančiam aukštojo universitetinio teisinio išsilavinimo, o neretai ir praktinį darbą dirbančiam teisininkui gali iškilti klausimas, kodėl būtent romėnų teisė nusipelnė išskirtinumo ir kuo ji šiandien tokia ypatinga, jog vis dažniau prabylama apie jos reikšmę modernių valstybių privatinių teisinių santykių reguliavimui. Autoriaus nuomone, pasirinktos magistro darbo temos aktualumą sąlygoja ne vienas veiksnys.

Pirma, gausioje juridinėje literatūroje nėra vieningos nuomonės dėl romėnų teisės įtakos šiuolaikinei privatinei teisei apimties. Nuolat vyksta diskusijos dėl to, ar romėnų teisė turėjo reikšmės kuriant bei tobulinant modernių visuomenių privatinę teisę, ar ją vis dėlto reikėtų laikyti tik dar viena „antikvarine vertybe“. Antai Rusijos teisės mokslininkai, analizuodami romėnų teisės reikšmę Rusijos civilinės teisės raidai, pateikia kelias kardinaliai priešingas pozicijas, kurios pasireiškia nuo visiško romėnų teisės poveikio minėtos valstybės civilinei teisei neigimo iki šios valstybės teisės sistemos kildinimo iš romėnų teisės.¹

Antra, nors Lietuvos Respublikos civiliniuose įstatymuose vartojama visa gausybė romėniškųjų terminų bei sentencijų, tačiau iki šiol nebuvo rimtesnių mėginimų atskleisti romėnų teisės įtakos Lietuvos privatinei teisei, nustatyti jos institutų genezę, romėniškųjų vertybių perimamumo apraiškas privatinės teisės institutuose.

„Kai kas apgailestauja, jog svarstymui pateiktajam Civilinio kodekso projektui stinga didžiųjų koncepcijų. Skundžiasi, jog jame akivaizdžiai grįžtama prie romėnų teisės. (...) Tačiau nesuklyskime – pernelyg drąsi naujovė neretai esti tik apakinanti klaida, kurios blizgesys tarytum parakas, sprogstantis toje pačioje vietoje, kurią apšviečia. (...) Naujos teorijos – sukurtos atskirų valstybių; senosios maksimos išreiškia amžių dvasią.“² Autoriaus nuomone, ši citata visiškai tinka trumpai apibūdinti šio magistro darbo temos aktualumą.

Tyrimo objektas. Nekyla abejonių, kad romėnų teisės dvasia palietė ne tik Lietuvos, bet ir daugelio kitų modernių valstybių privatinę teisę. Analizuojant romėnų teisės įtaką

¹ Plačiau žr. MUROMCEV, S. A. *O konservatizme rimskoj jurisprudenciji*. Maskva, 1875, p. 182; ŠERŠENEVIČ, T. F. *Nauka graždanskovo prava v Rosiji*. Kazan, 1893, p. 238.

² WOŁODKIEWICZ, W. *Czy prawo rzymskie przestalo istnieć?* Kraków: Zakamycze, 2003, p. 31.

šiuolaikinei privatinei teisei, didžiausias dėmesys skiriamas romėnų teisės recepcijos procesams, etinių romėnų teisės vertybių poveikio esminiams šiuolaikinės privatinės teisės principams analizei, šios teisės sistemos pagrindinių nuostatų, principų bei institutų perimamumo mūsų šalies bei kitų užsienio valstybių privatinėje teisėje būdams bei apimčiai, kurie ir sudaro šio magistro darbo objektą. Pažymėtina, jog šio darbo tyrimo objektu nėra laikoma nuosekli Lietuvos bei kitų užsienio valstybių civilinių įstatymų analizė, nes tokiam tyrimui, autoriaus nuomone, būtinas atskiras tiriamasis mokslinis darbas. Šiuo darbu norima akcentuoti, jog tikrosios šiuolaikinės privatinės teisės ištakos, jos institutų bei nuostatų esmė glūdi romėnų teisėje. Manytina, jog tai turėtų paskatinti ne tik pradedančiųjų studijuoti teisę, bet taip pat ir patyrusių teisininkų didesnę domėjimąsi romėnų teise.

Darbo tikslai. Šio darbo tikslas – atskleisti romėnų teisės įtaką Lietuvos bei kitų užsienio valstybių privatinei teisei, pabrėžiant atskirų privatinės teisės principų, nuostatų, institutų raidos genezę.

Darbo uždaviniai. Magistro darbo tikslui pasiekti yra keliami šie uždaviniai:

1. aptarti romėnų teisės įtaką vėlesnių epochų teisės raidai bei nustatyti šios teisės sistemos poveikio privatinei teisei kryptis, būdus bei intensyvumą;
2. nustatyti, kaip pasireiškia etinės romėnų teisės vertybės šiuolaikinėje privatinėje teisėje, ypač akcentuojant jų poveikį Lietuvos privatinės teisės principams;
3. atskleisti pagrindinių romėnų teisės nuostatų bei institutų poveikį Prancūzijos, Vokietijos, Lietuvos bei kitų valstybių privatinei teisei bei nustatyti romėnų teisės veikimo ribas šiuolaikinių valstybių teisės sistemose.

Tyrimo šaltiniai. Pagrindinis norminis šaltinis, kuriuo remtasi rašant šį darbą – tai 2000 metų Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (toliau tekste – CK). Siekiant kuo visapusiškiau atskleisti romėnų teisės įtaką šiuolaikinei privatinei teisei, darbe pateikiamos žymiausių Romos juristų darbų ištraukos, todėl darbe neapseita ir be originaliųjų romėnų teisės šaltinių, visų pirma, Digestų (vienos iš Justiniano kodifikacijos sudedamųjų dalių) analizės. Siekiant atskleisti romėnų teisės poveikį konkrečių valstybių teisės sistemai, tam tikra apimtimi analizuojami ir užsienio valstybių teisės aktai. Konkrečių valstybių pasirinkimą lėmė romėnų teisės recepcijos mastas šiose valstybėse. Taipogi darbe gana plačiai remiamasi ir doktriniais teisės šaltiniais, kaip antai romėnų teisės vadovėliais, monografijomis, moksliniais straipsniais. Kalbant apie lietuvių autorius, reikšmingi darbo temos atskleidimui buvo V. Nekrošiaus, S. Vėlyvio darbai. Pažymėtina, jog absoliuti dauguma magistro darbo temai reikalingos medžiagos buvo surinkta analizuojant užsienio

valstybių teisės doktriną. Itin didelės įtakos turėjo vokiečių autorių P. Stein, F. Schulz, lenkų autorių W. Litewski, W. Wołodkiewicz, M. Kuryłowicz veikalai.

Tyrimo metodai. Minėtieji šaltiniai analizuojami remiantis istoriniu, sisteminiu, lyginamuoju, empiriniu bei loginiu analitiniu metodais. Remiantis istoriniu metodu siekiama atskleisti romėnų teisės raidą skirtingose jos vystymosi stadijose, taip pat romėnų teisės poveikio vėlesnių epochų teisės raidai būdus bei kryptis, šiuolaikinės privatinės teisės institutų kilmę. Sisteminio metodo pagalba atskleidžiamos šiuolaikinės privatinės teisės pagrindą sudarančios etinės romėnų teisės vertybės ir jų apraiškos šiuolaikinėje privatinėje teisėje. Lyginamasis metodas taikytas atliekant šiuolaikinėje privatinėje teisėje įtvirtintų principų bei nuostatų romėniškosios kilmės paiešką, taip pat aptariant skirtingų mokslininkų nuomones atskirais nagrinėjamos temos klausimais. Remiantis empiriniu tyrimo metodu tiriami ne tik galiojantys teisės aktai, bet taip pat ir romėnų teisės šaltiniai. Loginio – analitinio metodo pagalba daromi apibendrinimai ir išvados.

Darbo originalumas. Darbo originalumą lemia tai, jog romėnų teisės, kaip šiuolaikinės privatinės teisės pagrindo, analizei šiandien skiriamas santykinai nedidelis dėmesys. Pirmosios romėnų ir šiuolaikinės privatinės teisės paralelių paieškos pradamos XX amžiaus pradžioje. Tenka pastebėti, jog labiausiai romėnų teisės įtaka šiuolaikinei privatinei teisei yra akcentuojama lenkų autorių (W. Litewski³, W. Wołodkiewicz⁴, M. Kuryłowicz⁵ ir kt.) darbuose. Tačiau lietuvių teisės mokslininkų indėlis akcentuojant romėnų teisės įtaką šiuolaikinei privatinei teisei yra išties kuklus. Lietuviškosios mokslinės literatūros stygius romėnų teisės klausimais ir nulėmė šio magistro darbo paskirtį, kurią sudaro romėnų teisės įtakos šiuolaikinei privatinei teisei analizė.

Darbo struktūra. Darbe medžiaga pateikiama struktūriškai, atsižvelgiant į pasirinktą tyrimo objektą bei iškeltus tyrimo tikslus bei uždavinius. Magistro darbą sudaro įžanga, trys dėstymo – tiriamosios dalys (kurios susideda iš tarpusavyje susijusių skyrių), suformuluotos išvados, naudotų šaltinių sąrašas. Dėstymo – tiriamojoje dalyje pirmiausia atskleidžiama romėnų teisės reikšmė vėlesnių epochų teisės raidai, po to pateikiama etinių romėnų teisės vertybių bei jų įtakos Lietuvos privatinei teisei analizė ir, galiausiai, analizuojamas romėnų teisės poveikis konkrečių valstybių privatinei teisei. Pirmoji dalis yra teorinio pobūdžio ir

³ LITEWSKI, W. *Podstawowe wartości prawa rzymskiego*. Krakow: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2001.

⁴ WOŁODKIEWICZ, W. *Czy prawo rzymskie przestalo istnieć?* Kraków: Zakamycze, 2003; *Rzymskie korzenie współczesnego prawa cywilnego*. Warszawa, 1978.

⁵ KURYŁOWICZ, M. *Prawo rzymskie: historia, tradycja, współczesność*. Lublin, 2003.

skiriama atskleisti kelius, kuriais romėnų teisė veikė šiuolaikinės privatinės teisės formavimąsi. Antroji dalis skirta bendrųjų romėnų teisės vertybių analizei, kurios pagalba siekiama išryškinti pagrindinių šiuolaikinės privatinės teisės principų genezę. Atlikta minėtoji analizė įgalina mus pereiti nuo teorinės bazės prie romėnų teisės įtakos atskirų valstybių (Prancūzijos, Vokietijos, Lietuvos ir kt.) privatinei teisei analizės, kuri sudaro šio darbo trečiąją dalį.

1. Romėnų teisės reikšmė vėlesnių epochų teisės raidai

Civilinės teisės tradicija, dar vadinama romanų – germanų arba kontinentinės teisės tradicija, susiformavo kontinentinėje Europoje perimant ir pritaikant romėnų teisę. „Vakarų teisės tradicijos šaknys glūdi romėnų teisėje, kurios rūpinimasis tvarka, valdymu, įstatymais bei procesu buvo unikalūs senovės pasaulyje ir kurios šešėlis siekia nūdieną.“⁶ Civilinės teisės tradicija remiasi ne tik romėnų teisės sąvokomis, bet ir svarbiausių nuostatų formuluočiomis. Nors istoriniu požiūriu ši tradicija siejama su XII lentelių išleidimo data (450 m. pr. Kr.), tačiau didžiausią įtaką civilinės teisės tradicijai padarė Bizantijos imperatoriaus Justiniano kodifikacija (529 m. po Kr.).

Pagrįstai gali kilti klausimas, kodėl būtent romėnų teisė nusipelnė išskirtinumo iš kitų tuo metu žinomų teisės sistemų ir iki šiol kelia didžiulį mokslininkų susidomėjimą. Romėnų teisė pirmiausia išsiskyrė tuo, jog pasaulietinės teisės normos buvo atskirtos nuo sakralinių. Antras požymis, skiriantis ją nuo kitų tuo metu žinomų teisės sistemų, yra tas, kad romėnų teisės normos buvo kuriamos ne konkretiems, o apibendrintiems atvejams. „Senovės Romoje teisėjas, priimdamas sprendimą, kūrė ne naują teisės normą, kaip dažniausiai buvo kitose antikinėse valstybėse, o taikė jau galiojančią teisę. Taigi romėnai pirmieji sukūrė teisės sistemą, pagrįstą bendraisiais principais.“⁷ Iš pradžių buvusi formali, nelanksti ir kazuistinė, ilgainiui romėnų teisė nuo griežtų taisyklių perėjo prie lanksčių normų. Buvo kuriamos abstrakčios sąvokos, kurios prigijo ir išliko. „Savo klestėjimo metu romėnų teisė tapo tokia išmintimi grįsta sistema, kokios pasaulis anksčiau dar nebuvo regėjęs. Todėl, žlugus Vakarų imperijai, ja labai susidomėjo Justiniano kompiliatoriai, kurių dėka ji tapo labai svarbi civilinės teisės sistemų raidoje.“⁸

Kaip mums žinoma iš istorijos, žlugus valstybei, galios netenka ir tos valstybės teisė. Tačiau romėnų teisei tas negalioja⁹ : ši teisės sistema peraugo ne tik ją sukūrusią valstybę, bet, atgimusi viduramžiais, paliko savo pėdsakus ir šiandieniniame civilizuotame pasaulyje. Romos imperijai žlugus, Vakarų Romos imperijos teritorijoje atsiradusios valstybės didesne ar mažesne dalimi perėmė romėnų teisę. Ypač didelis susidomėjimas Vakarų Europoje

⁶ GLENDON, M. A.; GORDON, M. W.; OSAKWE, Ch. *Vakarų teisės tradicijos*. Vilnius: Pradai, 1982, p. 18.

⁷ BAUBLYS, L., *et al. Teisės teorijos įvadas*: vadovėlis. Vilnius, MES, 2010, p. 28.

⁸ GLENDON, M. A.; GORDON, M. W.; OSAKWE, Ch. *Vakarų teisės tradicijos*. Vilnius: Pradai, 1982, p. 19.

⁹ NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 1999, p. 28.

romėnų teisė pastebimas IX-XI a., pirmiausia Italijoje, Bolonijos universitete, kuriame buvo studijuojami Pizoje rasti ir vėliau į Florenciją pergabenti Justiniano Digestai.

Prancūzų teisės tyrėjo Jeano Carbonnier žodžiais tariant, po daugelio amžių, Vakarų pasauliui pradėjus kilti iš viduramžių papročių tankmės, viduramžių mokslininkai, iš naujo atradę Romos teisę, pavadino ją *ratio scripta* (išvertus iš lot. k. - užrašyta išmintis). Tačiau ta romėnų teisė, kuri buvo vėl iš naujo atrasta, Vakarų visuomenei pasirengus, kad teisė vėl pradėtų vaidinti svarbų vaidmenį tarp kitų žmogaus veiklą reguliuojančių normų, nebuvo vien tik klasikinio laikotarpio teisė. Didesnės dalies antikos šaltinių tuo metu jau nebebuvo, o tai, kas išliko, buvo Bizantijos imperatoriaus Justiniano nurodymu VI amžiuje atlikta romėnų teisės kompiliacija.¹⁰

Taigi, norint atskleisti romėnų teisės reikšmę vėlesnių epochų teisės raidai, autoriaus nuomone, tikslinga išryškinti kelią, kurį nuėjo romėnų teisė nuo pat jos atsiradimo iki šių dienų bei tame kelyje paliktus pėdsakus.

1.1. Sąvokos „romėnų teisė“ reikšmių įvairovė

Nėra vieno ir paprasto atsakymo į klausimą, kas yra romėnų teisė. Taip yra todėl, kad istorinė romėnų teisės raida driekiasi per keliasdešimt šimtmečių ir pasiekia moderniuosius laikus. Atsakymas į klausimą, kas yra romėnų teisė, priklauso nuo to, su kuriuo istoriniu laikotarpiu mes siejame romėnų teisę.

Kalbėdami apie romėnų teisę, pirmiausia turime galvoje senovės Romos teisės sistemą, gyvavusią Romos valstybės gyvavimo laikotarpiu. Nors seniausias romėnų teisės šaltinis buvo papročiai, tačiau romėnų teisės tradicijos pradžia įprastai laikomi 450 m. pr. Kr., kuomet buvo priimti XII lentelių įstatymai, sudarę pagrindą tolesniam romėnų teisės vystymuisi. Didžiausiu XII lentelių įstatymų nuopelnu laikoma tai, kad jie susistemino daugybę iki tol gyvavusių papročių ir karalių įstatymų (lot. k. - *leges regiae*).¹¹ Tai buvo pirmoji romėnų teisės kodifikacija, surašyta dvylikoje varinių (pagal kai kuriuos šaltinius – medinių) lentelių, išstatytų miesto aikštėje, kad niekas negalėtų pasiteisinti įstatymų nežinojimu. XII lentelių įstatymai dėl savo reikšmės įvardijami „ryškiausiu antikinės teisės dokumentu ir vertingiausiu šios epochos teisės paminklu ne tik pačiai Romai, bet ir visai

¹⁰ GLENDON, M. A.; GORDON, M. W.; OSAKWE, Ch. *Vakarų teisės tradicijos*. Vilnius: Pradai, 1982, p. 19 – 20.

¹¹ NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 1999, p. 19.

Vakarų kultūrai, vėlesnių teisinių institutų ir konstrukcijų pagrindu.¹² Autoriaus nuomone, nepagrįstai visi romėnų teisės nuopelnai priskiriami imperatoriaus Justiniano iniciatyva parengtai romėnų teisės kodifikacijai. Be abejonės, kaip vėliau matysime šiame darbe, Justiniano tekstai ilgus šimtmečius buvo, o ir dabar išlieka pagrindine šiuolaikinių romanistinių tyrimų baze, tačiau nereikia pamiršti, jog XII lentelių įstatymai buvo pirmasis rašytinis romėnų teisės sąvadas, kuriam patys romėnai teikė ne mažesnę reikšmę, nei viduramžiais atliktai teisės kodifikacijai. Ne veltui šis teisės sąvadas buvo įvardijamas kaip visos viešosios ir privatinės teisės šaltinis (lot. k. - *fons omnis publici privatique iuris*), visos romėnų teisės sąvadas (lot. k. - *velut corpus omnis romani iuris*).¹³ Būtina pažymėti ir tai, jog XII lentelių įstatymai buvo labai pažangūs ir teisinės technikos požiūriu. Visi iki tol buvę įstatymai reglamentavo tik konkrečius atvejus, o šio teisės sąvado dėka atsirado abstrakčios, bendro pobūdžio teisės normos. Taigi XII lentelių įstatymai atsisakė kazuistikos, kas buvo būdinga didžiajai daliai romėniškųjų įstatymų. Šiandien šis vienas iškiliausių teisės istorijos paminklų kelia ne tik teisininkų ar istorikų, bet ir ekonomistų, lingvistų, sociologų susidomėjimą.¹⁴ Teisininkai vis dažniau svarsto klausimą, kokią įtaką XII lentelių įstatymuose įtvirtintos nuostatos turėjo šiuolaikinės teisės principų formacijai (apie tai rašoma šio darbo 2 dalyje). Taigi XII lentelių įstatymų nereikėtų laikyti tik „antikvarine“ vertybe: „atkurtose įstatymų teksto eilutėse galima įskaityti kai kuriuos itin reikšmingus bendruosius teisės ar atskirų jos šakų principus, nuostatas, kurių veikiami formavosi bei kuriuos perėmė šiuolaikinė teisė.“¹⁵

Tolesnė romėnų teisės raida valstybės gyvavimo laikotarpiu dar kurį laiką rėmėsi papročiais, tačiau ilgainiui teisės kūrimas Romoje perėjo į tautos susirinkimo rankas, dar vėliau - į imperatoriaus rankas. Didžiausias to laikotarpio romėnų teisininkų pranašumas buvo tai, kad teisę jie kūrė sprendami konkrečius kazusus, kuriuos jiems pateikdavo piliečiai ir valdžios atstovai. Taigi romėnų teisė, kaip Europos teisinės raidos pagrindas, iš esmės

¹² Žr. VĖLYVIS, S.; JONAITIS, M. XII lentelių įstatymai: bendrųjų šiuolaikinės teisės principų pradmenys. Vilnius: *Jurisprudencija*, 2007, Nr. 11 (101), p. 33.

¹³ Žr. VĖLYVIS, S.; JONAITIS, M. XII lentelių įstatymai: bendrųjų šiuolaikinės teisės principų pradmenys. Vilnius: *Jurisprudencija*, 2007, Nr. 11 (101), p. 34.

¹⁴ Ekonomistai, įsiskaitydami į romėnams svarbiausias teisės nuostatas, mėgina nustatyti, koks buvo Romos valstybės plotas, gyventojų skaičius, kuo šie vertėsi. Kalbotyros specialistai imasi atkurti kalbą, kuria kalbėjo senieji Romos piliečiai – kviritai, tiria amžių tėkmėje vykusius atskirų žodžių tarties bei jų junginių vartosenos pokyčius, ieško oskų ir umbrų kalbų įtakos pėdsakų. Sociologai siekia nustatyti konkrečių visuomenės narių, jų grupių socialinę padėtį, išsamiai išsiaiškinti konfliktų tarp patricijų ir plebėjų priežastis. Žr. VĖLYVIS, S.; JONAITIS, M. XII lentelių įstatymai: bendrųjų šiuolaikinės teisės principų pradmenys. Vilnius: *Jurisprudencija*, 2007, Nr. 11 (101), p. 34.

¹⁵ VĖLYVIS, S.; JONAITIS, M. XII lentelių įstatymai: bendrųjų šiuolaikinės teisės principų pradmenys. Vilnius: *Jurisprudencija*, 2007, Nr. 11 (101), p. 34.

buvo sukurta per pirmuosius tris mūsų eros šimtmečius. Tačiau tai nėra vienintelė sąvoka „romėnų teisė“ prasmė.

Romėnų teisė samprata neretai siejama su VI amžiuje atlikta šios teisės kodifikacija. Autoriaus nuomone, šioje vietoje svarbu atriboti klasikinę bei Justiniano kodifikuotą poklasikinę romėnų teisę. Klasikinis romėnų teisės laikotarpis istorijoje žinomas kaip romėnų teisės klestėjimo laikotarpis. Šio laikotarpio teisė pasižymėjo lanksčiomis normomis, abstrakčiu mąstymo būdu, abstrakčiomis sąvokomis. Svarbiausiu romėnų privatinės teisės vystymosi etapu poklasikinėje teisėje galime laikyti bizantiškąjį romėnų privatinės teisės vystymosi etapą Rytų Romoje (Bizantijoje). Nuo Justiniano iki pat mūsų dienų romėnų teisė dažniausiai siejama su VI a. Justiniano kodifikuota teise – *Corpus iuris civilis*.^{16,17} Tai buvo išsamiausia romėnų teisės kodifikacija, apimanti teisinę medžiagą nuo XII lentelių įstatymų iki paskutiniųjų imperatorių konstitucijų. Šį svarbiausią mūsų žinių apie romėnų teisę šaltinį sudaro keturios dalys: Kodeksas (apimantis dvylika Romos imperatorių, Justiniano pirmtakų, įsakų ir sprendimų knygu), Novelos (apėmusios paties imperatoriaus Justiniano išleistus įsakymus), Institucijos (trumpas įvadinis vadovėlis, skirtas pradedantiems studijuoti teisę studentams) ir Digestai (kuriuos sudarančios penkiasdešimt knygų apėmė daugybę ištraukų iš romėnų teisininkų veikalų pačiais įvairiausiais teisiniais klausimais).¹⁸ Civilinės teisės tradicijai didžiausią įtaką darė Digestai (kitai dar vadinami Pandektai), ypač tokiose privatinio teisinio reguliavimo srityse, kaip nuosavybė, įvairių rūšių sutartys, paveldėjimas, civilinis deliktas, turto įgijimas be pagrindo, nuostolių atlyginimas ir pan.¹⁹ Digestai - „tai traktatas, kuriame buvo surinkta ir išgryninta tai, kas, Justiniano juristų požiūriu, buvo vertingiausia geriausiuose ankstesnio laikotarpio Romos teisės veikaluose.“²⁰ Kadangi rinkinių sudarytojai naujų teisės normų nekūrė, Justiniano kodifikacija dažnai vadinama kompiliacija. Digestai ne tik tapo pagrindiniu romėnų teisės studijų šaltiniu, tačiau jų pagalba garsiųjų romėnų teisininkų mintys pasiekė mūsų dienas. „Didžiulis Romos teisininkų

¹⁶ *Corpus* lotynų kalboje yra daugiareikšmis žodis, kuris, be kita ko, reiškia esmę, kieno nors visumą, taip pat teisės normų sąvadą. KUZAVINIS, K. *Lotynų – lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 202.

¹⁷ Pavadinimas *Corpus iuris civilis* įsitvirtino viduramžiais, kai prancūzų humanistas Dionizijus Gotofredas (1549 – 1622) 1583 m. Ženevoje pirmą kartą drauge išleido pirmąsias tris Justiniano kodifikacijos dalis, t. y. *Codex, Institutiones, Digesta*, bei ketvirtąją dalį – *Novellae*. Žr. KIPP, Th. *Romėnų teisės šaltinių istorija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto teisių fakultetas, 1939, p. 164 – 165.

¹⁸ BERMAN, H. J. *Teisė ir revoliucija: Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. Vilnius: Pradai, 1999, p. 175-176.

¹⁹ Digestai apėmė ir baudžiamąją teisę, konstitucinę teisę ir kitas Romos piliečius valdžiusias teisės šakas. Tai buvo „municipalinė“ teisė, apimanti viską, išskyrus „tautų teisę“ (*ius gentium*), taikomą ir ne romėnams. Žr. BERMAN, H. J. *Teisė ir revoliucija: Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. Vilnius: Pradai, 1999, p. 176.

²⁰ GLENDON, M. A.; GORDON, M. W.; OSAKWE, Ch. *Vakarų teisės tradicijos*. Vilnius: Pradai, 1982, p. 20.

nuopelnas, kad labai įvairialypę ir daugiašalę romėnų privatinę teisę jie sugebėjo taip susisteminti, jog ši tapo išbaigta, tobula teisės sistema, kokios nerasime jokiaje kitoje antikos valstybėje. Genialūs Romos teisininkai suformulavo daug teisės terminų, teisės principų ir juos sėkmingai taikome iki šiol.“²¹ Todėl ne be pagrindo šio laikotarpio Romos teisė viduramžių mokslininkų buvo praminta „užrašyta išmintimi“.

Romėnų teisė, kaip subsidiarinė teisės sistema, buvo taikoma ir Bažnyčios poreikiams teisinio reguliavimo srityje. Taip pat reikėtų nepamiršti, jog romėnų teisė apima ir Vakarų Europos valstybių XVI-XIX a. recepuotąją teisę.

Romėnų teisė gali būti suprantama ir kaip mokslo disciplina. Universitetų studentams paprastai dėstoma ne visa romėnų teisė, o tik tam tikra jos dalis, labiausiai išplėtotą ir padariusi didžiausią įtaką vėlesnei valstybių teisės raidai – romėnų privatinė teisė (lot. k. – *ius privatum*).²² Žlugus Romos imperijai, nunyko ir romėnų viešoji teisė (*ius publicum*), tuo tarpu privatinė teisė, paveikusi daugelio Europos valstybių teisę, tapo daugelio valstybių teisinės sistemos pagrindu. Taigi disciplinos pavadinimas „romėnų teisė“ yra tik sąlyginis. Šiuo metu daugelis romėnų teisės studijų apima klasikinės ir poklasikinės civilinės (privatinės) teisės institutų raidą bei šios teisės recepcijos analizę.²³ Autoriaus nuomone, teisės moksle būtų tikslinga ir naudinga įdiegti lyginamąjį teisės mokymo metodą, kuriuo būtų atskleidžiamas betarpiškas romėniškųjų nuostatų egzistavimas galiojančioje teisėje, įskaitant ir Lietuvos teisę. Autorius taip pat mano, kad romėnų teisę, kaip mokslo discipliną, pagyvintų nuorodos į Digestus bei kitus romėnų teisės šaltinių tekstus, kuomet atskleidžiama romėnų teisės institutų raida ar pagrindiniai principai. Pastebima tendencija, jog teismų praktika vis dažniau remiasi romėnų teisės terminija, suformuluotomis pagrindinių teisės principų išraiškomis. Tokiu būdu tiek teisės mokslas, tiek teismų praktika gali būti laikomi romėnų teisės šiuolaikinio egzistavimo formomis.

Atrodytų, jog laiko atžvilgiu šitaip nutolusios bei seniai negaliojančios teisės sistemos atžvilgiu teisės moksle jau seniai turėjo būti suformuluota vieninga jos definicija. M. Kurołowicz, mėgindamas aiškinti romėnų teisės sąvokos daugiaprasmiškumą ir iki šiol nesėkmingas pastangas minėtų prasmų įvairovę apjungti vienu, visą apimančiu apibrėžimu,

²¹ NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 1999, p. 27.

²² NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 1999, p. 11.

²³ NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 1999, p. 11.

pažymi, jog „romėnų teisė lyg gyvas audinys veržiasi iš nelanksčių definicijos rėmų, todėl jos suvokimas reikalauja atskirų prasmų pažinimo ir studijų.“²⁴

Autoriaus nuomone, romėnų teisė turėtų būti suprantama plačiau nei Romos teisės sistema, galiojusi valstybės gyvavimo laikotarpiu. Žlugus Romos imperijai, romėnų teisės „kelias“ anaipol nesibaigė. Iš naujo atrasta, atgimusi ir recepuota, romėnų teisė tapo daugelio Europos valstybių privatinės teisės pagrindu.

Toliau kalbant apie romėnų teisės įtaką šiuolaikinei privatinei teisei, autoriaus nuomone, reikalinga nustatyti kryptis, kuriomis romėnų teisė veikė šiuolaikinių Europos ir kitų valstybių privatinės teisės formavimąsi.

1.2. Romėnų teisė viduramžiais

Žlugus Romos imperijai, romėnų teisė patyrė nuopolių, laikiną teisės raidos sąstingį. Nors ji ir toliau galiojo žlugusios Romos imperijos teritorijoje, tačiau ji buvo gerokai „subarbarinta“, supaprastina: joje neliko tikslios civilinės teisės institutų sistemos, teisės sąvokos aiškintos primityviai ir pan. Dėl tos priežasties romėnų teisė imta vadinti vulgariąja. Nors romėnų teisė dar tebeklestėjo Bizantijoje, VI amžiuje Vakarų Europoje ji apmirė.

Germanų kolonistai, legionieriai bei migrantai, kurie pasklido po buvusią imperiją, tam tikra dalimi jau buvo „romanizuoti“. Užkariautojai, valdydami Romos gyventojus, rėmėsi romėnų teise, o savo žmonėms taikė savo pačių teisę. Germanai rėmėsi principu, jog visiems turi būti leidžiama gyventi pagal savo genties teisę. Tačiau ilgainiui, išnykus skirtumams tarp Romos gyventojų ir svetimtaučių, X amžiaus pabaigoje visiems asmenims, gyvenantiems toje pačioje teritorijoje, buvo taikomos tos pačios taisyklės. To laikotarpio teisė, buvusi kaip vulgarios romėnų teisės normų ir germaniškujų užkariautojų paprotinių teisės normų sintezė, imta vadinti „romanizuota papročių teise“ arba, kaip jau buvo minėta, „suvulgarinta romėnų teise“.

Taigi nors romėnų teisės mokslas paniro į „papročių tankmės“ chaosą, įvairovę bei provincialumą, romaniškasis elementas tapo tai, ką mes dabar vadiname civilinės teisės tradicija, perimamumo pagrindu ir kartu latentiniu potencialiu universalizuojančiu veiksnium.²⁵

²⁴ JONAITIS, M. *Romėnų privatinės teisės įtaka šiuolaikinei civilinei ir civilinio proceso teisei*: daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 22.

²⁵ GLENDON, M. A.; GORDON, M. W.; OSAKWE, Ch. *Vakarų teisės tradicijos*. Vilnius: Pradai, 1982, p. 22.

Romėnų teisė ir teisės mokslas, žlugus Romos imperijai, visiškai neprarado savo įtakos ir viduramžiais. Didžiausia romėnų teisės įtaka pastebima į pietus nuo Alpių, kiek mažesnė – į šiaurę nuo jų, tarpinę padėtį užėmė Prancūzija. Dažnam asmeniui sunku suprasti priežastį, paskatinusią romėnų teisės „išlikimą“ nuo V iki XI amžiaus.

Nuo pat Romos imperijos žlugimo iki Romos teisės atgimimo XI amžiuje, svarbiausias veiksnys, universalizuojantis skirtingas civilinės teisės tradicijai priklausančias teisės sistemas, buvo kanonų teisė. Didele apimtimi ji buvo laikoma pirmąja modernia Vakarų Europos teisine sistema. Kanonų teisė iš senovės Romos teisės skolindavosi tai, kas jai atrodė reikalinga. Savo ruožtu bažnyčia buvo laikoma pagrindine romėnų teisės tradicijos saugotoja. Katalikų bažnyčia kūrė savo teisę, kurioje buvo daug romėnų teisės normų. Todėl neatsitiktinai kanonų teisės idėjos (o ypač dėl civilinės teisės institutų) sutapo su romėnų teisininkų idėjomis. Kanonų teisė neišsprėsdavo visų reikiamų klausimų, todėl romėnų teisė, pasak prancūzų mokslininko Stephen of Tournai, buvo plačiai taikoma bažnyčios reikalams spręsti, išskyrus atvejus, jeigu ji prieštaraudavo kanonų teisei.²⁶ Taigi romėnų teisė buvo pagalbinė teisė. Daugelis bažnytinės teisės sukurtų teisinių doktrinų buvo įkvėptos romėnų teisės. Autoriaus nuomone, būtent tai ir paskatino, kad kanonų teisė laikyta modernia teisės sistema.

1.3. Romėnų teisės atgimimas

Maždaug apie 1050 m., Europoje prasidėjus politinėms, ekonominėms bei kultūrinėms permainoms, atgimė susidomėjimas teise. Tai paskatino teisininkus ir kitų sričių mokslininkus gręžtis į antikos pasiekimus. Romėnų teisės atgimimas, įvykęs Šiaurės Italijoje XI amžiaus pabaigoje, buvo Romos teisės mokslo, įamžinto Justiniano palikime, antrasis atradimas.²⁷

Romėnų teisė, būdama universali ir tobula teisės sistema, jau buvo primiršta. Netikėtą postūmį suteikė Digestų, romėnų teisės sąvado, sudaryto VI a. Bizantijos imperatoriaus Justiniano pavedimu, dalies - rankraščio suradimas Pizoje XI amžiuje, vienoje iš Italijos bibliotekų. Šis rankraštis dar žinomas kaip Florencijos rankraštis arba Florentina, o toks jo pavadinimas siejamas su XV amžiaus pradžia, kuomet Pizą užėmė florentiečiai ir rankraštį

²⁶ STEIN, P. *Roman law in European history*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999, p. 49-50.

²⁷ GLENDON, M. A.; GORDON, M. W.; OSAKWE, Ch. *Vakarų teisės tradicijos*. Vilnius: Pradai, 1982, p. 24.

išvežė iš Pizos į Florenciją.²⁸ Digestų tekstų radimas Pizoje tapo „naujuoju vėju, atnešusiu pavasarį romėnų teisės mokslui“.²⁹ Romėnų teisė tapo pagrindiniu veiksmu teisės mokslo kūrimui ir teisinio išsilavinimo įgijimui. Svarbiausiu teisės centru tapo Bolonijos glosatorių teisės mokykla³⁰. „Nors vartojame sąvoką „mokykla“, tačiau būtent toji mokykla išaugo į pirmąjį Vakarų pasaulyje universitetą. Ši *Alma Mater Studiorum* iš įvairių kraštų pritraukė tūkstančius studentų, kurie, baigę studijas, jos dvasią paskleidė, išnešiojo po visą pasaulį.“³¹ Taigi Bolonijos universiteto dėka prasidėjo naujas romėnų teisės plitimo visoje Europoje etapas. Jame buvo dėstomos paskaitos apie *Corpus Iuris Civilis*, kurių pasiklausyti atvykdavo studentai iš visos Europos. „Kaip Biblija teologijoje, Digestai buvo tarsi Šventasis Raštas teisėje.“³² Jų tekstai tapo pagrindiniu ir autentišku romėnų teisės žinių šaltiniu bei pagrindiniu veiksmu, galėjusiu padėti įveikti to meto Vakarų Europos šalių nacionalinės teisės partikuliarizmą ir sukurti bendrą Vakarų Europos teisinę kultūrą, teisės mokslą ir teisinį išsilavinimą.“³³ Įdomu tai, jog istorijoje nėra žinoma tiksli Bolonijos universiteto atsiradimo data, tačiau šio universiteto pradžia literatūroje laikomi 1088 metai.³⁴ Manoma,

²⁸ MAKSIMAITIS, M. *Užsienio teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 107.

²⁹ URBANAČIŪTĖ, G. Bolonijos glosatorių mokykla romėnų teisės atgimimo šviesoje. *Teisė*, 2008, Nr. 68, p. 128.

³⁰ Pasak Giedrės Urbonavičiūtės, literatūroje teigiama, kad Bolonijos glosatorių teisės mokykla ir susikūrė būtent dirbti su rastais digestų tekstais, būtent jų iniciatyva šie tekstai buvo perrašyti, jie juos tyrė, analizavo, o vėliau skaitė ir aiškindami mokė iš įvairių kraštų susirinkusius studentus. Tačiau yra ir kitokia nuomonė: šios teisės mokyklos pradžius nereikėtų sieti su Pizoje rastais Digestų tekstais, jog Bolonija jau kurį laiką prieš glosatorių atsiradimą turėjo gramatikos ir retorikos mokyklą, kuri, labai tikėtina, jau pirmoje X-XI amžiaus pusėje buvo garsi ir į ją mokytis jau tada vykdavo iš visos Italijos. Maža to, teigiama, jog būtent tose gramatikos mokyklose šalia retorikos ir kitų dalykų buvo mokomasi ir teisės. Kaip buvo iš tikrųjų, sunku aiškiai nuspręsti, tačiau kažin ar dabar apie Bolonijos glosatorių mokyklą būtų kalbama taip ir tiek, jeigu jos nebūtų pasiekę Justiniano Digestų rankraščiai. <...> Dažnai abejojama ir dėl pirmosios teisės mokyklos atsiradimo vietos, teigiama, jog Bolonijos teisės mokykla nebuvo pirmoji Italijoje, išskiriant Romos, Pavijos bei Ragenos teisės mokyklas, netgi įvardijama, kad XI amžiuje viena iš pagrindinių teisės mokyklų buvo Pavijoje, arba pasakojama literatūroje žinoma istorija – legenda, kaip teisinės knygos „keliavo“ iš Romos į Rageną ir tik tada – į Boloniją. Žr. URBANAČIŪTĖ, G. Bolonijos glosatorių mokykla romėnų teisės atgimimo šviesoje. *Teisė*, 2008, Nr. 68, p. 129.

³¹ URBANAČIŪTĖ, G. Bolonijos glosatorių mokykla romėnų teisės atgimimo šviesoje. *Teisė*, 2008, Nr. 68, p. 128.

³² URBANAČIŪTĖ, G. Bolonijos glosatorių mokykla romėnų teisės atgimimo šviesoje. *Teisė*, 2008, Nr. 68, p. 128.

³³ MAKSIMAITIS, M. *Užsienio teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 107.

³⁴ Giedrės Urbonavičiūtės teigimu, bandant nustatyti, kada formavosi Bolonijos glosatorių teisės mokykla, ir čia būtų susidurta su įvairiais pamąstymais. Istorijoje nėra užfiksuota jokio jos įsteigimo akto. Nors dabar galbūt ir sunku patikėti, kad kažkas gali taip „gimti“, bet būtent taip ir buvo šiuo atveju – šalia rastų Justiniano kodifikacijos Digestų tekstų Bolonijos glosatorių teisės mokykla „užaugo“ iš natūralaus poreikio juos aiškinti, siekti žinių, mokytis ir mokyti. Tačiau kadangi glosatoriai, Bolonijos teisės mokykla ir Bolonijos Universitetas yra tarsi to paties reiškimo pavidalai, susieti nenutrūkstama gija, - kalbant apie glosatorius, mintyse turima Bolonijos teisės mokykla, ši mokykla ir Bolonijos universitetas teisės šaltiniuose vartojami kaip sinonimai, todėl laiko – datos klausimas istorijoje tam tikru būdu lyg ir išspestas. Minėta, kiek yra žinoma, jokio įsteigimo akto ir konkrečios datos iš tikrųjų nebuvo, tačiau kadangi vėliau kuriantis kitiems universitetams buvo natūralu jų metus skaičiuoti nuo tam tikros datos, o Bolonijos universitetas vis dėlto buvo pirmasis Vakarų pasaulyje,

kad Irnerijus buvo pirmasis, skaitęs paskaitas apie Digestus ir skelbęs jų intelektualinį pranašumą palyginti su viduramžių teisės palikimu. Neretai literatūroje sutinkama nuomonė, jog prieš Irnerijų dar buvo mokytojas Pepo, kitaip dar vadinamas Pepone. Ne mažiau nusipelnę buvo ir kiti glosatorių teisės mokyklos atstovai: Bulgaras, Martynas, Jokūbas, Hugo (dar vadinami „keturiais daktarais“, nes visi keturi buvo įgiję daktaro vardus), Placentinas, Ottas, Azas, Akursijus ir kt. Susidomėjimas romėnų teise įgavo didelį pagreitį. Jau XI - XIII amžiuje Bolonijoje vienu metu teisę studijavo iki 10 000 studentų, susirinkusių iš visos Europos. Anuomet senovės tekstai buvo sunkiai suprantami, todėl Digestus studijavę mokslininkai iškėlė sau užduotį – kuo išsamiau rekonstruoti ir paaiškinti Digestų tekstus, kad šie taptų suprantami. Taip išgarsėjo glosatoriai – romėnų teisės tyrinėtojai, aiškindavę tam tikras nuostatas arba jas komentuodavę. Glosatorių vardas kilo nuo žodžio *glossa*, kuris išvertus iš graikų kalbos reiškia „neįprastas žodis“.³⁵ Digestų aiškinimai (glosos) buvo rašomi tarp rankraščių eilučių (lot. k. – *glosose interlineari*) arba paraštėse (lot. k. – *glosose marginali*). Tarp eilučių glosos buvo rašomos tais atvejais, kai buvo norima pateikti trumpus paaiškinimus, o siekiant išsamesnio aiškinimo, glosos rašytos paraštėse. Literatūroje teigiama, jog glosatoriai „savo mintimis ir darbais įsiveržė kur kas toliau, nei aiškinimai tarp eilučių“³⁶: Justiniano tekstus romėnai priėmė kaip šventus ir tarsi suteikė jiems biblinę galią, nematė net galimų prieštaravimų su to meto tiesa, taip pat juose pačiuose, bei tikėjo šiuose tekstuose esant sprendimus bet kokių teisės klausimų. Glosuodama Digestų tekstus, ši romėnų teisės tyrėjų karta buvo „arčiausiai“ jų, pažino juos paties gryniausio pavidalo: niekam daugiau nepavyko būti taip arti šių tekstų ir „išgyventi“ patį tikriausią romėnų teisės atgimimo pavasarį.³⁷

Nepaisant glosatorių nuopelnų, jie neretai būdavo ir kritikuojami. Didžiausios kritikos glosatoriai sulaukė dėl to, jog jie nekreipė dėmesio į istorinius pokyčius, įvykusius nuo romėnų teisės gimimo. Glosatoriai ne tik nemėgino analizuoti nagrinėjamų teisės šaltinių atsiradimo aplinkybių, tačiau taipogi jie net nebandė Digestų lyginti su galiojančiomis teisės normomis. Nepaisant to, jog nuo romėnų teisės susiformavimo tiek gyvenime, tiek ir teisėje įvyko esminių pokyčių, glosatoriai prieš šešis šimtmečius visiškai kitomis sąlygomis užrašyta

1888 metų pavasarį paminėta jo 800 metų sukaktis, taip 1088 metus įvardijant kaip Bolonijos teisės mokyklos – Universiteto pradžią. Žr. URBANAVIČIŪTĖ, G. Bolonijos glosatorių mokykla romėnų teisės atgimimo šviesoje. *Teisė*, 2008, Nr. 68, p. 130.

³⁵ BERMAN, H. J. *Teisė ir revoliucija: Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. Vilnius: Pradai, 1999, p. 178.

³⁶ VINOGRADOFF, P. *Roman Law in Medieval Europe*. London and New York: Harper & Brother, 1909, p. 47.

³⁷ URBANAVIČIŪTĖ, G. Bolonijos glosatorių mokykla romėnų teisės atgimimo šviesoje. *Teisė*, 2008, Nr. 68, p. 131.

teisę laikė savo laiko idealu ir tikėjo visiškai šios teisės vidaus derme, net nenumanydami, kad joje gali būti daugybė prieštaravimų.³⁸ Manoma, jog to laiko teisininkai tikėjo Romos imperijos, kaip senovės civilizacijos, išlikimu iki jų dienų, tik įgijus naują pavidalą. Taip, kaip asmens siela gali išlikti suirus kūnui, taip ir Romos imperija išliko iki jų tiek Rytuose, tiek Vakaruose. Ši imperija, įgavusi naują pavidalą, turėjo universalų pobūdį: Justiniano teisę jie perėmė ne kaip teisę, galiojusią Bizantijoje iki 534 metų, bet ir kaip visada ir visur pritaikomą teisę.³⁹ Taigi glosatoriai, remdamiesi tik Justiniano kodifikacijos tekstais, buvo visiškai abejingi jų laikmečio teisei.

Nemažai kritikos glosatoriai susilaukė ir dėl to, jog jie buvo pernelyg susitelkę į dogmą, o praktiniai dalykai liko pamiršti. Nors dėmesys teoriniams dalykams buvo neabejotinai būtinas, tačiau, autoriaus nuomone, rūpinimasis vien teorija ir teisine terminija dar labiau atitolino jų analizę nuo galiojančių teisės normų.

Nepaisant visos pažertos kritikos, Bolonijos mokyklos teisės atstovų indėlis yra nenuginčijamas: jie, grynindami tekstus ir suteikdami jiems prasmę, ne tik padėjo pagrindus romėnų teisės atgimimui, tačiau taip pat jų dėka teisė tapo savarankiška disciplina, o teisės mokslas išplito daugelyje Europos valstybių. „Savo egzegetiniu, garsingu ir naudingu darbu, kad ir gausu jame ydų, kurių jie pridarė, nežinodami romėnų istorijos ir literatūros, glosatoriai labai, palyginti, tobulai nustatė įvairių Justiniano kompiliacijų tekstus; kartu jie nurodė kas, kiek kaipo visuma, tiek kaipo atskiros detalės, sudaro veikiančiąją teisę.“⁴⁰

Minėtas glosatorių domėjimasis ne praktiniais reikalais, o dogma, ilgainiui paskatino Romos visuomenės teisę pritaikyti to meto problemoms spręsti. Tai buvo glosatorių sekėjų – postglosatorių (dar vadinamų komentatoriais), išryškėjusių XIII amžiuje, užduotis. Postglosatoriai dar vadinami bartolistais. Šis pavadinimas kilo nuo garsiausio postglosatoriaus – Bartoliaus vardo. Kiti žymūs postglosatoriai yra Cinas, Baldas, Jasonas ir kt. Jų darbai išgarsėjo ne tik Italijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje, bet ir daugelyje kitų Europos valstybių.⁴¹ Postglosatoriai savo veiklą tęsė iki XVI amžiaus. „Jie ne tik aiškino ir derino glosas, bet ir gyvenimui taikė teisę.“⁴² Postglosatoriai, skyrę didžiausią dėmesį praktiniams klausimams spręsti, pirmieji pradėjo ieškoti romėnų teisės normų loginių pagrindų ir

³⁸ MAKSIMAITIS, M. *Užsienio teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 110.

³⁹ BERMAN, H. J. *Teisė ir revoliucija: Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. Vilnius: Pradai, 1999, p. 169.

⁴⁰ GIRARD, P. F. *Romėnų teisė*. Kaunas: Vytauto Didžiojo Universiteto teisių fakultetas. 1931. I t., p. 122.

⁴¹ GIRARD, P. F. *Romėnų teisė*. Kaunas: Vytauto Didžiojo Universiteto teisių fakultetas. 1931. I t., p. 123.

⁴² LEONAS, P. *Teisės enciklopedija*. Antra laida: Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto teisių fakultetas, 1931, p. 13.

fundamentalių teisės principų. Dėl šios priežasties postglosatoriai vadinami „teisės mokslo, kaip atskiros žmonijos žinių srities, pradininkais.“⁴³

Postglosatorių veiklai dar būdinga ir tai, jog jie romėnų teisę papildė kanonų teisės ir Italijos miestų teisės elementais, todėl ji tapo universalia naujojo pasaulio teise (lot. k. – *lex generalis*). Romėnų teisė greitai įsitvirtino daugybėje Vakarų Europos valstybių. Tūkstančiai studentų iš visos Europos, studijavusių Italijos universitetuose, grįždami į savo valstybes bei universitetus, parsivežė sukauptą patirtį, idėjas bei *Corpus Iuris Civilis* teisę. Paryžiuje ir Oksforde, Prahoje ir Heidelberge, Krokuvėje ir Kopenhagoje viduramžių romanų – germanų teisė pradėjo mišti su atgimusia romėnų teise besiremiančiu mokymu, šis įvairiais būdais atsiradęs, nevienodu santykiu sumišęs konglomeratas tapo pamatu, ant kurio vėliau išaugo visos civilinės teisės sistemų variacijos bei modifikacijos. Bendras visų tų, kurie mokėsi šiaurės Italijoje, išsimokslinimas suteikė bendrą metodologiją tolesniam valstybių nacionalinės teisės vystymuisi.⁴⁴

Glosatorių bei jų pasekėjų parengta romėnų teisė ne tik reguliavo sudėtingiausius prekybos ir kitokius civilinės apyvartos klausimus, tačiau ir skelbė pagrindinius teisės principus, įtvirtintus ir šiuolaikinėje privatinėje teisėje: nuosavybės laisvė, teisės subjektų valios autonomija, prievoliųjų santykių šalių lygybė ir pan. Atrasti teisės raštai, jų analizės ir sintezė, teisės dėstymas Europos universitetuose – visa tai yra Vakarų teisės tradicijos šaknys. Pasak H. J. Berman, romėnų teisė visai Europai (įskaitant Angliją) davė didesnę dalį jos pamatinio teisės žodyno, analizės ir sintezės scholastinis metodas, plačiai naudotas glosatorių veikloje, iki pat mūsų dienų yra vyraujantis Vakarų teisinio mąstymo būdas, universitetai subūrė teisės mokslininkus – dėstytojus ir studentus – iš visos Europos, supažindino juos ne tik tarpusavyje, bet ir su teologijos, medicinos bei laisvųjų menų dėstytojais ir studentais, sukūrė iš jų luomą, arba, dabartine kalba, - profesiją.⁴⁵

Žinoma, būta ir tokių autorių, kurie neigiamai vertino glosatorių bei postglosatorių vykdytą veiklą. Kalbėdamas apie jų papildytą romėnų teisę, A. Verri rašė, jog „šis rinkinys – tai didelis, tačiau nebaigtas darbas, kurį galima palyginti su nebaigtais statyti rūmais – nieko kita nelieka, kai tik juos nugriauti <...> Inerijus, Akursijus, Bartolas, Baldukas ir kiti žymūs bemoksliai užtvindė Italiją savo darbų tomiais. Turėtume gėdytis to, kad jie turi šitiek

⁴³ NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 1999, p. 29.

⁴⁴ GLENDON, M. A.; GORDON, M. W.; OSAKWE, Ch. *Vakarų teisės tradicijos*. Vilnius: Pradai, 1982, p. 25 – 26.

⁴⁵ BERMAN, H. J. *Teisė ir revoliucija: Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. Vilnius: Pradai, 1999, p. 170.

pasekėjų ir užpildė savo darbais ištisas bibliotekas. To pasekoje, nors buvome supami teisinių knygų, iš tiesų neturėjome jokios teisės. Jeigu esama aiškaus ir suprantamo kodekso, nereikalingi jokie komentarai arba jais siekiama tik piktnaudžiauti teise. Jeigu kodeksas neaiškus, komentarai nėra vaistas, pašalinantis ligos priežastį. Tokį kodeksą reikia taisyti arba naikinti.⁴⁶

Šiandien tokio pobūdžio nuomonių sutinkama retai. Todėl, autoriaus nuomone, neverta iš naujo pateikti *contra* argumentų ir įrodinėti to, kas ir taip akivaizdu. Juk ne veltui glosatoriai ir postglosatoriai dėl savo nuopelnų buvo praminti naujojo teisės mokslo deglo nešėjais. Jų parengta literatūra drauge su romėnų civiline teise tapo Europos bendrąja teise. Davido Knowleso teigimu, visa išsimokslinusi Europa sudarė vieningą ir neišskaidytą kultūrinį junginį⁴⁷.

1.4. Romėnų teisės recepcija

Viduramžiais, kuomet bažnyčių teismai taikė kanonų teisę, gildijų teismai – prekybos teisę, kitų miestų bei miestelių teisėjai – vietinius papročius, įstatymus ir tik po to *ius commune*, teisės, kaip suvereno įsakymų, samprata buvo beprasmė. Ekonominių santykių plėtojimasis bei teisės mokslininkų, tęsusių šventosios Romos imperijos idėjas, entuziazmas lėmė tai, kad *ius commune* tapo didesnės kontinentinės Europos dalies fundamentalia teise. Atgimusi privatinė romėnų teisė neabejotinai įtakoją pasaulio teisės sistemų raidą.

Romėnų teisės recepcija – tai teisės, įtvirtintos Justiniano kodifikacijoje bei perdirbtos glosatorių perėmimas ir jos privalomumo įtvirtinimas kontinentinės Europos valstybėse.⁴⁸ Istorijoje įvyko negirdėtas dalykas – Vakarų Romos imperijos teritorijoje atsiradusios valstybės daugiau ar mažiau perėmė romėnų teisę.⁴⁹ Skirtingose valstybėse recepcijos būdas bei mastas gerokai skyrėsi. Galima išskirti dvi kryptis, kuriomis romėnų teisė veikė pasaulio teisės sistemų raidą: Rytų (bizantiškąją liniją) ir Vakarų.⁵⁰ Intensyviausią romėnų teisės poveikį patyrė Vakarų Europos valstybės (Vokietija, Italija, Prancūzija, Ispanija), tačiau romėnų teisė prasiskverbė ir į tų valstybių, kurios nelaikomos tradiciniu romėnų teisės

⁴⁶ BARREIRO, A. F. *Estudios del derecho romano*. La Coruna, 1999, p. 97.

⁴⁷ BERMAN, H. J. *Teisė ir revoliucija: Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. Vilnius: Pradai, 1999, p. 220.

⁴⁸ WILIŃSKI, A.; KURYŁOWICZ, M. *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*. Kraków: Kantor wydawniczy Zakamysze, 2002, p. 64.

⁴⁹ NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 1999, p. 28.

⁵⁰ NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 1999, p. 27.

receptijos arealu, privatinę teisę. Veikdama Rytų kryptimi, romėnų teisė per Bizantijos teisę įtakojo teisės sistemas tų valstybių, kurios buvo priėmusios krikščionybę (ypač Bulgarijos, Serbijos ir iš dalies Rusijos). Pasak žymaus lenkų romanisto W. Wołodkiewicz, „vėlesnį teisės likimą romėniškoji jurisprudencija veikė dviem keliais, kurių vienas vedė per Bizantiją, kur Justiniano pradėtą darbą tęsė graikiškoji poklasikinės romėnų teisės forma. Ji turėjo didelės įtakos teisinių sąvokų formavimui valstybėse, patekusiose į Bizantijos imperijos orbitą.“⁵¹

Gali kilti klausimas, kokie veiksniai paskatino tai, kad romėnų teisė tapo pagrindine visų Vokietijos regionų teise. Pirma, romėnų teisei nesipriešino nei nacionaliniai teisininkai profesionalai, nei teismų sistema. Antra, procesą palengvino valdžios silpnumas bei siekis būti Romos imperijos įpėdine. Trečia, svarbiausia, romėnų teisė tenkino vis didėjančių poreikių įveikti nepatogumus, kuriuos tarpusavio bendravimui kėlė įvairiausi vietiniai papročiai, būdingi mažoms nepriklausomos teritorijoms, sudarančioms Vokietijos konfederaciją.⁵² Romėnų teisės receptijos dėka romėnų teisės poveikis nesunkiai pastebimas 1900 m. Vokietijos civiliniame kodekse. Pridurtina, kad Vokietijoje recepuota ne originalioji romėnų teisė, kodifikuota Justiniano, o suformuluota komentatorių veikaluose.⁵³

Kalbant apie romėnų teisės receptiją Italijoje, pažymėtina, jog kai kuriose šios valstybės dalyse romėnų teisės įtaka išliko tokia didelė, jog abejojama, ar tikslu kalbėti apie ten įvykusią receptiją.

Pietinėje Prancūzijos dalyje romėnų teisės įtaka buvo stipresnė negu Prancūzijos šiaurėje. Į Prancūzijos šiaurę įsiveržus frankams, romėnų teisė buvo išstumta, kadangi buvo remiamasi frankų suformuluotomis germaniškos kilmės paprotinėmis normomis, kurios vėliau buvo įtvirtintos įstatymuose. Tuo tarpu Prancūzijos pietuose didelio atgarsio susilaukė romėnų teisės atgimimas aukštutinėje Italijoje. Laikui bėgant, romėnų teisės žinios pamažu sklido ir šiaurėje, nors, žinoma, frankų teisinių papročių joms nepavyko išstumti. Taip Prancūzijos teritorijos padalijimui buvo padėti pagrindai ir pagal galiojančią teisę ji buvo perskirta į dvi dalis: į romėnų teisės paveiktą rašytinės teisės sritį pietuose ir germanų teisiniais papročiais pagrįstą papročių teisę šalies šiaurėje.⁵⁴ Žinoma, šalies šiaurėje romėnų teisė nebuvo visiškai atmetama, kadangi germanų teisiniai papročiai taip pat buvo paveikti

⁵¹ WOŁODKIEWICZ, W. *Rzymskie korzenie współczesnego prawa cywilnego*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1978, p. 5.

⁵² GLENDON, M. A.; GORDON, M. W.; OSAKWE, Ch. *Vakarų teisės tradicijos*. Vilnius: Pradai, 1982, p. 28.

⁵³ NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 1999, p. 30.

⁵⁴ ZWEIGERT, K.; KOTZ, H. *Lyginamosios teisės įvadas*. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 77.

romėnų teisės. Laipsniškai iškilio poreikis susisteminti visus papročius ir rašytinę teisę, kas buvo padaryta 1804 metais priėmus didelį romėnų teisės poveikį patyrusį Prancūzijos civilinį kodeksą (plačiau apie romėnų teisės poveikį Prancūzijos civiliniam kodeksui rašoma trečioje šio darbo dalyje).

Ispanijoje romėnų teisei suteiktas subsidiarinės teisės statusas (lot. k. – *ius subsidiarum*). Dideliu autoritetu Ispanijos teismų praktikoje laikyti Bartolo komentarai.⁵⁵

Europos valstybių teisės formavimąsi romėnų teisė veikė ir Rytų kryptimi, tačiau šio poveikio analizė yra kur kas sudėtingesnė.

Pirmiausia tai pasakytina apie Rusiją, patyrusią dvi skirtingas romėnų teisės įtakos bangas. Tiesa, romėnų teisė Rusiją veikė skirtingais istoriniais laikotarpiais. Pirmiausia Rusija pajuto vakarietiškosios romėnų teisės atmainos recepciją. Tai įvyko XVIII amžiuje, imperatoriui Petriui I reformavus Rusijos įstatyminę bazę. Ne mažesnis romėnų teisės poveikis jaučiamas ir XIX amžiuje, kuomet pandektinės teisės idėjos, suformuluotos Vokietijos mokslininkų, pastebimai įtakoję ne tik Rusijos teisės mokslą, bet ir įstatymų leidybą. I. A. Pokrovskis, vienas žymiausių Rusijos civilinės bei romėnų teisės specialistų, romėnų teisės recepciją Rusijoje apibūdino kaip „istorinę būtinybę ir pažangos faktorių, padėjusį patenkinti visos Europos poreikį luominiu principu pagrįstą feodalinę turtinę teisę pakeisti universalialia, privatiniais – teisiniais pradmenimis pagrįsta civiline teise.“⁵⁶ Rusija netgi buvo praminta „romėnų teisės viešpatijos kraštu“, o jos ikirevoliucinė civilinė teisė – „antruoju romėnų teisės pakilimu.“⁵⁷ Paminėtina, jog XVIII-XIX amžiuje vykę vakarietiškosios romėnų teisės recepcijos procesai turėjo tiesioginės įtakos ir Rusijos imperijos sudėtyje atsidūrusiai Lietuvai.

Tačiau yra ir tokių autorių, kurie nevienodai traktuoja romėnų teisės įtaką Rusijos teisei. Pirmoji grupė mokslininkų teigia, jog Rusijos teisė vystėsi neveikiama romėnų teisės (F. Leontovičius, S. A. Muromcevas). Pasak S. A. Muromcevo, „priešingai nei kitos Europos tautos, į šiuolaikinių civilinių teisinių santykių reguliavimą įžengusios su dideliu palikimu, mes beveik nieko nepaveldėjome iš romėnų, o dar mažiau iš graikų.“⁵⁸ Antroji grupė mokslininkų teigia, jog Rusijos teisė vystėsi iš romėnų teisės, ji esanti romėnų teisės produktu (K. D. Kavelinas, G. F. Šeršenevičius). Trečioji grupė autorių užima tarpinę padėtį tarp visiško romėnų teisės poveikio ignoravimo bei jos pernelyg didelio akcentavimo. Pasak

⁵⁵ JUAN, M. *Docencia del derecho a praves del casuismo romano*. Barselona, 1989, p. 53.

⁵⁶ POKROVSKIJ, I. A. *Istorija rimskovo graždanskovo prava*. Petrograd, 1918, p. 204.

⁵⁷ BRYCE, W. *Studies in history*. London, 1907, p. 93.

⁵⁸ MUROMCEV, S. A. *O konservatizme rimskoj jurisprudenciji*. Moskva, 1875, p. 182.

šios grupės mokslininkų (A. M. Guliajevas, N. Roždestvenkis), Rusijos teisė perėmė dalį romėnų teisės institutų ir sąvokų. Šiandieninis Rusijos teisės mokslas laikosi būtent šios koncepcijos.

Ne mažiau diskusijų kyla ir dėl romėnų teisės įtakos Lenkijos teisei. Čia taip pat išsiskyrė kardinaliai skirtingos nuomonės: vieni mokslininkai neigia bet kokią romėnų teisės įtaką Lenkijos teisei (T. Czacki), kiti – pernelyg ją akcentuoja (J. M. Ossolinski, J. Lelewel).⁵⁹

Taigi romėnų teisė Europos valstybes veikė dviem kryptimis: Vakarų (iš žlugusios Romos imperijos) ir Rytų (per Bizantiją). Didžiausią romėnų teisės įtaką patyrė Italija, Prancūzija, Vokietija, Ispanija ir kitos buvusios Vakarų Romos imperijos įtakos sferoje susiformavusios valstybės. Romėnų teisė, buvusi beveik mirusi, padarė tai, ko nebuvo padariusi net savo klestėjimo laikotarpiu. Romėnų teisė, kuri iš esmės rėmėsi ne *Corpus iuris civilis*, o postglosatorių mokslo darbais, lėmė tai, jog ši teisė neliko tik „mokslininkų teise“, o tapo pripažinta daugumos Vakarų Europos valstybių teismų praktikos. Pažymėtina, kad Lietuva patyrė tiek Vakarų, tiek Rytų romanistinio poveikio kryptį įtaką.

Kalbant apie romėnų teisės recepciją Lietuvoje, pažymėtina, jog Lietuvoje romėnų teisės įtaka pradėjo reikštis daug vėliau ir ne tokiu plačiu mastu, negu kai kuriose Vakarų Europos šalyse. Pasak V. Raudeliūno, „tai dar nesudaro pagrindo ją neigti, o tik konstatuoja tą žinomą faktą, kad pagoniškoji Lietuva viena iš paskutiniųjų įsijungė į bendrą krikščioniškųjų Europos tautų gyvenimą ir vėliau už kitas bei siauresniu mastu recepavo josios dvasinę kultūrą, taigi, ir romėnų teisę.“⁶⁰

Lietuvoje romėnų teisė tapo labiau žinoma nuo XIII amžiaus. To laikmečio dokumentuose aptinkama daugybė romėnų teisės terminų: *bona mobilia et immobilia* (iš lot. k. – kilnojamasis ir nekilnojamasis turtas), *heres, successor legitimus* (iš lot. k. – teisėtas paveldėtojas, įpėdinis), *iurisdictio* (iš lot. k. – pavaldumas, ir kt. Dar gausesnė romėnų teisės terminija būdinga Gedimino laikotarpio rašytiniams dokumentams.⁶¹ Romėnų teisės terminija, plitusi Lietuvoje ir vėliau, buvo vartojama tiek užsienio, tiek ir vidaus reikalams skirtuose raštuose.

⁵⁹ WOŁODKIEWICZ, W. *Rzymskie korzenie współczesnego prawa cywilnego*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1978, p. 21.

⁶⁰ RAUDELIONIŪNAS, V. Romėnų teisės recepcija Lietuvoje. *Socialistinė teisė*, 1974, Nr. 3, p. 45 – 50.

⁶¹ Pavyzdžiui, *damnum* (skriauda), *ius civile* (civilinė teisė), *poena* (bauda, bausmė) ir kt. Žr. Gedimino laiškai. Vilnius, 1966, p. 23, 35, 167 ir kt.

Romėnų teisės plitimą Lietuvoje labiausiai paskatino krikščionybės priėmimas, glaudesni santykiai su Vakarų Europa. Be to, lietuviai studentai iš žinomų Vakarų Europos universitetų (Krokuvos, Prahos, Paryžiaus, Bazelio, Bolonijos ir kt.) grįždavo į Lietuvą išstudijavę romėnų teisę ir netgi įgiję mokslo laipsnius. Tokiu būdu Lietuvoje plito ir teisinė literatūra. Jau XVI amžiuje Lietuvos bibliotekose galima buvo susipažinti su visais pagrindiniais romėnų teisės šaltiniais, daugelio jų komentarais ir žymiausių teisininkų veikalais. Prie gilesnio romėnų teisės pažinimo ir paplitimo prisidėjo ne tik lietuvių studentų studijos Vakarų Europos universitetuose, bet ir romėnų teisės dėstymas Lietuvos mokyklose bei universitetuose.

Romėnų teisė Lietuvoje plito ir per privilegijuotų miestų ir bažnyčios teisę, kurios recepavo daug romėnų teisės nuostatų. Romėnų teisė buvo laikoma pagalbinio šaltiniu, o esant įstatyminėms spragoms, jos buvo užpildomos remiantis romėnų teise. Lenkų romanistas W. Wolodkiewicz pažymi, jog Lietuvoje romėnų teisė turėjusi kur kas palankesnę dirvą tarpti, nes čia nebuvo tokio aktyvaus bajorijos, romėnų teisėje išvelgusios faktorių, sudarantį prielaidas stiprios centralizuotos valstybės su universalia teisės sistema formavimuisi ir keliantį grėsmę neribotoms šio luomo teisėms, priešinimosi.⁶²

Istorijoje žinoma ir XV-XVI amžiuje lietuvių sukurta lietuvių kilmės iš romėnų teorija. Kaimyninėms valstybėms pradėjus žeminti Lietuvos valdovų kilmę ir reikšti teorines pretenzijas, lietuviai pradėjo ne tik save kildinti iš romėnų, bet ir įrodinėjo jų kalbos ir papročių bendrumą. Taip susidarė dar palankesnė aplinka romėnų teisei plisti.

Romėnų teisės recepcija Lietuvoje labiausiai jaučiama humanizmo ir renesanso suklestėjimo Europoje laikotarpiu. Žymiausias to metu mūsų kodifikuotosios teisės paminklas – Lietuvos Statutai (1529, 1566, 1588) neišvengė romėnų teisės recepcijos, todėl juose buvo įtvirtintos pagrindinės epochos idėjos, romėnų teisės normos ir principai.^{63, 64}

Romėnų teisės recepcija Lietuvoje sklido ne tik iš Vakarų, bet ir iš Rytų, t. y. per Bizantiją. Bizantijos imperatoriaus Justiniano iniciatyva atliktų kodifikavimo darbų pagrindu

⁶² Plačiau žr. WOŁODKIEWICZ, W. *Czy prawo rzymskie przestalo istnieć?* Kraków: Zakamycze, 2003.

⁶³ Nors romėnų teisės poveikį patyrė jau Pirmais Statutas, tačiau jis dar nebuvo žymus. Kur kas žymesnį poveikį patyrė Antrasis Statutas. Romėnų teisė buvo oficialiai pripažinta vienu iš papildomų šio teisyne šaltinių. Antrojo Statuto sistema, jo atskirų nuostatų turinys ir jų formulavimas atspindi neabejotiną romėnų teisės įtaką. Savo sistema Statutas iš dalies primena Justiniano kodeksą. Žr. RAUDELIŪNAS, V. Romėnų teisės recepcija Lietuvoje. *Socialistinė teisė*, 1974, Nr. 3, p. 45 – 50.

⁶⁴ Lenkų mokslininkas J. Bardach, analizavęs romėnų teisės įtaką Lietuvos Statutams, nurodo, jog jau statutinėje teisėje aptinkami atskiri romėniškųjų institutų elementai, patekę čia per Bizantijos ir Rusijos teisę, pavyzdžiui, romėniškojo legisakcioninio proceso forma – *legis actio sacramento*, kai kurie paveldėjimo instituto dalykai, kaip antai įpėdinių eilės paveldinti *ab intestato* ir pan. Plačiau žr. BARDACH, J. *Statuty litewskie a prawo rzymskie*. Warszawa: OBTA, 1999.

buvo sudaryti nauji teisės rinkiniai – Ekloga, Prochironas ir kt., kurie, išversti į slavų bažnytinę kalbą, buvo žinomi ir rytinėse Lietuvos valstybės žemėse.

Baigiant kalbėti apie romėnų teisės recepciją Lietuvoje, galime konstatuoti, jog jos reikšmė yra neabejotinai didelė. Romėnų teisė ne tik praplėtė Lietuvos teisininkų mąstyseną, kuri iki tol buvo labai abstrakti, tačiau ir perteikė jiems pagrindines teisės sąvokas. Lietuvos įstatymai buvo papildyti naujomis teisės normomis, kurių nežinojo nei vietos papročiai, nei teismų praktika. Romėnų teisė lėmė ir lietuviškosios teisės terminijos susiformavimą. Antai tokie terminai kaip dokumentas, kodeksas, testamentas ir daugybė kitų, neabejotinai plačiai vartojami teisininkų ir kitų specialybių atstovų.

Taigi romėnų teisė Europos valstybių privatinės teisės vystymąsi veikė skirtingais istoriniais laikotarpiais ir skirtingomis kryptimis. Nepriklausomai nuo istorinio laikotarpio ar veikimo krypties, romėnų teisė Europos valstybių privatinėje teisėje paliko neabejotinus savo pėdsakus: principus, institutus, normas, juridines konstrukcijas. Romėnų teisė išsaugojo tik tai, kas geriausia. Sugebėdama prisitaikyti prie istorinių laikotarpių, romėnų teisė suvaidino unikalų vaidmenį ne tik Europos, bet ir pasaulio teisės istorijoje. Romėnų teisė, būdama vientisa ir visa apimanti teisės sistema, tapo vienu ryškiausiu antikos kultūros laimėjimu, turtingiausia teisine kultūra, žmonijos turtu. Tam įtakos turėjo tūkstantmetė jos raida, išskirtinis dėmesys teisės mokslams, teisinės kultūros elementų (ypač jurisprudencijos) panaudojimas, aukštas prekinių piniginių santykių, amatų lygis ir pan. XVIII – XIX amžiuje įvairiose šalyse prasidėjus dideliems teisės kodifikavimo darbams, romėnų teisė išliko svarbiausiu visos Europos teisės šaltiniu. Buvo teigiama, kad „Europos teisė pateko į užburta romėnų teisės ratą.“⁶⁵

Pereinant prie konkrečių romėnų privatinės teisės institutų pėdsakų galiojančioje civilinėje teisėje, kitoje darbo dalyje bus išryškintos principinės senosios romėnų teisės vertybės bei jų poveikio specifika Lietuvos atveju.

⁶⁵ KURYŁOWICZ, M. *Historia i współczesność prawa rzymskiego*. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie, 1984, p. 105.

2. Teisės ir etikos vienovė: etinės romėnų teisės vertybės

Norint pažinti romėnų teisės įtaką šiuolaikinei privatinei teisei, reikėtų koncentruotis į bendruosius romėnų teisės pradmenis. Bendrieji romėnų teisės pradmenys antikos juristų buvo laikomi pagrindu, ant kurio kuriama visa teisės sistema. *Iustitia* (iš lot.k. – teisingumas, *humanitas* (iš lot.k. – humaniškumas, žmoniškumas, palankumas), *aequitas* (iš lot. k. – teisingumas, lygybė), *fides* (iš lot. k. – tikėjimas, pasitikėjimas), *honestas* (iš lot. k. – garbingumas, sąžiningumas, dorumas) ir kt. – tai tos teisės ir etikos paribį sudarančios sąvokos, kuriomis romėnų juristai argumentavo konkrečių teisinių situacijų sprendimus. Todėl pagrįstai galima teigti, jog vienas svarbiausių romėnų jurisprudencijos bruožų – tai teisės ir etikos vienovė.

Pažymėtina, jog antikos juristai nesiekė pateikti šių bendrųjų teisės pradmenų definicijų, nesistengė jų apibrėžti. Šiandien, kalbėdami apie juos, autoriaus manymu, galime juos įvardinti reikšmingiausiais romėnų teisės principais, kurių, kaip vėliau matysime, genezė siekia net XII lentelių įstatymus.

Literatūroje sutinkama ir kardinaliai priešinga pozicija etinių romėnų teisės vertybių atžvilgiu. Teigiama, jog romėnų teisės sistema buvusi vergvaldinė, todėl kalbėti apie etines jos vertybes, o ypač apie teisingumą, nėra jokios prasmės. Teigiama, jog plėšikai buvo ne tik Romos įkūrėjai Romulas ir Rėmas, bet ir pati Roma buvo plėšikų valstybė. Roma iš pat pradžių buvo dirbtinė, prievartinė, pirmapradiška. Naujoji valstybė buvo plėšikų sambūris, su kuriais kitos valstybės nenorėjo turėti jokių reikalų.⁶⁶ Taigi Romos visuomenė, būdama žemo moralinio lygio, negalėjusi sukurti „teisingos“ teisės.⁶⁷

Šiame skyriuje, apžvelgiant svarbiausius romėnų teisės pradmenis bei jų refleksiją šiuolaikinėje privatinėje teisėje, bus mėginama įsitikinti, kuri pozicija, vis dėlto, yra labiau pagrįsta.

⁶⁶ BAUBLYS, L. *Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai*: monografija. Vilnius, 2005, p. 182.

⁶⁷ JONAITIS, M. *Romėnų privatinės teisės įtaka šiuolaikinei civilinei ir civilinio proceso teisei*: daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 46.

2.1. *Aequitas*

Teisingumo, kaip vienos ryškiausių etinės romėnų teisės vertybės, svarbą vaizdingai nusako šie žodžiai: „skirtingai nuo graikiškosios, laisva piliečių diskusija besiremiančios įstatymų leidybos, formuodami visa apimančią griežtai tvarką nustatančią teisės sistemą romėnai išrado išorinį, t. y. nepriklausantį nuo jausmų ir nuotaikų, teisinį principą. Jie formos požiūriu šitaip mums įteikė didelę dovaną.”⁶⁸

Teisingumo principo sąvoka *aequitas* buvo suformuluota jau senovės Romoje. Šis principas reiškė, kad „teisė turi būti aiškinama vadovaujantis principu, jog kiekvienas žingsnis turi vesti visuotinio gėrio link, todėl draudžiama nustatyti privilegijas konkrečiam asmeniui. Visi yra lygūs prieš įstatymą.”⁶⁹ Dabartiniame LR CK šio principo reikšmė atskleidžiama 1.5 straipsnyje, kuriame įtvirtintas šio principo taikymas, tačiau nėra atskleistas pats principo turinys. Pasak V. Mikelėno, tai susiję su tuo, kad teisingumas yra vertybinis kriterijus ir bendrasis teisės principas, kuris turi būti aiškinamas ir taikomas kiekvienu konkrečiu atveju, atsižvelgiant į bylos faktines aplinkybes, ir tai yra paliekama daryti teismų praktikai ir teisės doktrinai.⁷⁰

Pažymėtina, kad teisingumui apibrėžti romėnai vartojo dvi sąvokas: *iustitia* ir *aequitas*. Sąvoka *iustitia* teisingumas buvo apibrėžiamas plačiąja prasme, t. y. kaip visos romėnų teisės šaltinis, motina.⁷¹ Šia prasme Ulpianas teisingumą apibūdino kaip tvirtą ir nuolatinį siekimą suteikti kiekvienam žmogui jo teises. Teisės priesakai, pasak Ulpiano, yra šie: gyventi garbingai, nedaryti žalos kitam, kiekvienam atiduoti tai, kas jam priklauso.⁷² *Aequitas* buvo laikomas *iustitia* sukonkretinimu. Tikslesnio *aequitas* sąvokos apibrėžimo romėnai nesuformulavo.

Įdomu pažymėti, jog Digestai prasideda tokiais III amžiaus teisininko Ulpiano žodžiais: „Studijuojantysis teisę visų pirma turi sužinoti, kaip atsirado teisė (lot. k. – *ius*). Ji kilo iš žodžio „teisingumas“, nes, remiantis puikiu Celso posakiu, teisė yra gėrio ir

⁶⁸ Žr. BAUBLYS, L. *Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai*: monografija. Vilnius, 2005, p. 184.

⁶⁹ NARKEVIČIUS, Ž. *Aequitas* principo Romėnų teisėje ir teisingumo principo Lietuvos Respublikos civilinėje ir civilinio proceso teisėje santykis. *Mokslinės minties šventė 2009*: studentų tarptautinių mokslinių konferencijų pranešimai. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto studentų mokslinė draugija, 2009, p. 43.

⁷⁰ *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos*. Pirmasis leidimas. Vilnius: Justitia, 2001, p. 75.

⁷¹ Pagal Celsą, teisė yra gėrio ir teisingumo menas, t. y. teisė kyla iš teisingumo – savo motinos. Šia prasme teisingumas yra ankstesnis už teisę.

⁷² MIZARAS, V., et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 30.

teisingumo menas“.^{73, 74} Taigi teisės sampratą romėnai kildino būtent iš teisingumo. Šį principą jie laikė pagrindiniu ne tik teisės aiškinimo, bet ir kūrimo principu. Juo remiantis turėjo vadovautis ne tik įstatymų leidėjas, kurdamas naujas teisės normas, tačiau ir praktikai, taikydami tas normas konkrečioms atvejams ar pakitusiems visuomeniniams santykiams.

Iš pradžių *aequitas* buvo taikomas tik atskiriems atvejams, sprendžiant konkrečius ginčus, tačiau ilgainiui tokia šio principo taikymo praktika kito, t. y. ji plėtėsi. Tokiu būdu *aequitas* tapo teisės kūrimo pagrindu. Kintant visuomeniniams santykiams ir etinėms nuostatomis, *aequitas* principo dėka esama teisė buvo pritaikoma naujoms visuomeninio gyvenimo aplinkybėms. Tokiu būdu ji ne tik išsaugodavo gyvybingumą, tačiau ir nesustabarėdavo. Maža to, *aequitas* kartu su prigimtinės teisės koncepcija tapo naujų teisės normų ir apskritai naujos teisės kūrimo kriterijumi.⁷⁵

Taigi romėnai teisingumą laikė vienu iš pagrindinių ne tik teisės kūrimo, bet ir jos aiškinimo bei vertinimo kriterijumi. Vadovaujantis teisingumu teisininkai „apeliavo į įstatymo dvasią ne tik nurodydami, kad teisė iš esmės turi būti pritaikyta tam, kas atsitinka dažnai ir lengvai, o ne gana retai, bet kartu ir pripažindami atsižvelgimo į nestandartinius, retai nutinkančius atvejus būtinybę, kai įstatymų leidėjas priima nuostatą, nukrypstančią nuo bendrų teisės normų, nes teisingumas yra išimties motina.“⁷⁶

Romėniškasis *aequitas* neprarado savo aktualumo ir šiandien. Jo įtaka aiškiai pastebima ir šiuo metu galiojančioje civilinėje teisėje, įskaitant ir Lietuvos teisę. Kaip jau buvo minėta, šio principo turinio CK neatskleidžia, tačiau tam daug dėmesio skiriama doktrinoje bei teismų praktikoje. Pasak V. Mikelėno, teisingumas – „tai universalus bendrasis teisės principas, reiškiantis moralinę žmogaus nuostatą ir kriterijų, pagal kurį vertinami visi asmenų poelgiai. Teisingumas ir neteisingumas nustatomi kitais moraliniais kriterijais – gėriu ir blogiu, lygybe ir nelygybe, žmoniškumu ir nežmoniškumu, protingumu ir neprotingumu, sąžiningumu ir nesąžiningumu ir t. t. Siekti teisingumo reiškia siekti protingos skirtingų asmenų pusiausvyros. Teisingumas reikalauja atsižvelgti ne tik į kreditoriaus, bet ir į pagrįstus skolininko interesus, taip pat reikalauja, kad asmeniui skiriama sankcija būtų proporcinga jo padarytam teisės pažeidimui. Teisingumas reikalauja, kad asmeniui padaryta

⁷³ BAUBLYS, L. *Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai*: monografija. Vilnius, 2005, p. 187.

⁷⁴ *Iuri operam daturum prius nosse oportet, unde nomen iuris descendat. Esta autem a iustitia appellatum: nam ut eleganter Celsus definit, ius est ars aequi et boni.*

⁷⁵ BAUBLYS, L. *Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai*: monografija. Vilnius, 2005, p. 190.

⁷⁶ BAUBLYS, L. *Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai*: monografija. Vilnius, 2005, p. 191.

žala būtų atlyginta visiškai, tačiau kartu būtina atsižvelgti ir į žalą padariusio asmens turtinę padėtį, žalos padarymo aplinkybes ir t. t. Teisingumas taip pat reikalauja, kad teismai vienodas faktiniu požiūriu bylas spręstų vienodai, t. y. esant toms pačioms faktinėms aplinkybėms vienodai aiškintų ir taikytų teisę. Teisingumas reikalauja ginti sąžiningą asmenį ir neginti nesąžiningo, teikti pirmumą silpnesnės šalies interesams. Teisingumui prieštarauja vieno asmens nepagrįstas praturtėjimas kito sąskaita, asmenų diskriminavimas ir nelygiateisiškumas, civilinės atsakomybės taikymas asmeniui tais atvejais, kai jis neprivalo atlyginti padarytos žalos.⁷⁷ Autoriaus nuomone, tai, kad įstatymas nepateikia konkretaus teisingumo principo turinio aiškinimo, nėra atsitiktinis dalykas, kadangi to iš esmės neįmanoma padaryti. Teisingumo principas kiekvienoje konkrečioje situacijoje įgauna savitą turinį, todėl, autoriaus nuomone, nėra ir negali būti vienos ir tinkančios visiems atvejams „teisingumo formulės“: „teisės vertės jausmas glūdi mūsų sielose ir tik jose gali gimti teisės normos. Nekintamas teisingumas – natūralinės teisės doktrinos fantazija – šiais laikais yra tiktai nusišypsojimo priežastis.“⁷⁸

Taigi, kaip jau buvo minėta, teisingumo principas yra plačiai taikomas ir galiojančioje mūsų šalies civilinėje teisėje. Pavyzdžiui, CK 1.5 straipsnio 1 dalyje reglamentuota, jog civilinių teisinių santykių subjektai, įgyvendindami savo teises bei atlikdami pareigas, privalo veikti pagal teisingumo, protingumo ir sąžiningumo reikalavimus. To paties straipsnio 2 dalyje teisingumas, protingumas ir sąžiningumas laikomi pradmenimis, kuriais remiantis realizuotinas privatinių teisinių santykių dispozityviškumas. CK 1.2 straipsnyje kaip vienas iš civilinių teisinių santykių reglamentavimo principų minimas draudimas piktnaudžiauti teise. Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau tekste – Konstitucija) 28 straipsnyje suformuluotas principas, įpareigojantis teisės subjektus, įgyvendinant savo teises bei naudojantis laisvėmis, laikytis įstatymų, nepažeisti kitų asmenų teisių ir laisvių. Šis konstitucinis principas yra romėniškojo *alterum non laedere* atitikmuo. Šio principo esmę nusako ir CK 1.137 straipsnio 3 dalis: draudžiama įgyvendinti civilines teises tokiu būdu ir priemonėmis, kurios be teisinio pagrindo pažeistų ar varžytų kitų asmenų teises ar įstatymų saugomus interesus ar darytų žalos kitiems asmenims arba prieštarautų subjektinės teisės paskirčiai. Šioje vietoje svarbu paminėti ir šiuolaikinėje teismų praktikoje akcentuojamą principą, deklaruojantį tai, jog iš neteisėtų veiksmų negali kilti teisėtos pasekmės. Pasak H. F.

⁷⁷ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Pirmasis leidimas. Vilnius: Justitia, 2001, p. 75 – 76.

⁷⁸ LEONAS, P. *Teisės filosofijos istorija. Raštai III*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 235.

Jolowicz, ši programinė nuostata tapo itin reikšmingu stimulu formuojant ir tobulinant tokius prievolių atsiradimo pagrindus, kaip deliktas, nepagrįstas praturtėjimas, be kurių neįsivaizduojama ir šiuolaikinė civilinė teisė.⁷⁹

Aequitas reikšmė šiuolaikinei privatinei teisei labiausiai pasireiškia keliais aspektais.

Pirmiausia akcentuotina tai, jog pradine *aequitas* pozicija buvo laikoma visų asmenų lygybė įstatymui. Šiuo atžvilgiu šis principas buvo daugiau siejamas su įstatymų leidėjo veikla. Autoriaus nuomone, šioje vietoje įdomu paminėti šio principo kilmę. Turbūt nesuklysimė pasakydami, jog kiekvienam šiuolaikiniam teisininkui yra suprantamas įstatymo, kaip aukščiausią galią turinčio teisės normų akto, statusas bei paskirtis. Pagrindinė įstatymo, kaip teisės akto, savybė yra ta, jog jame įtvirtinti tipiniai elgesio modeliai, skirti plačiam teisės subjektų ratui. Romėnų teisėje įstatymo sąvoka buvo apibrėžiama kiek kitaip. Respublikos ir Principato epochų sandūroje įstatymo sąvoką apibrėžė sabiniečių teisės mokyklos įkūrėjas Kapitonas (*Capito*), kuris įstatymą įvardijo kaip bendro tautos (t. y. į tautos susirinkimą susibūrusių patricijų) arba plebso⁸⁰ įsakymą, priimtą siūlant magistratui. Tačiau idėja, jog įstatymuose turi būti įtvirtinti tik patys svarbiausi klausimai, reikšmingi teisės subjektų visumai, o ne išimtys, taikytinos pavieniams asmenims, pirmiausia buvo iškelta XII lentelių įstatymuose. Taigi XII lentelių įstatymuose buvo įtvirtintas draudimas teikti tautos susirinkime įstatymų projektus balsavimui, jeigu šiais įstatymų projektais tam tikriems asmenims būtų nustatytos privilegijos. Pažymėtina, jog romėnų teisėje privilegijos galėjo reikšti ne tik tam tikram teisės subjektui palankų teisinį reguliavimą, bet taipogi ir mažiau palankų teisinį reguliavimą. Todėl šių privilegijų nereikėtų tapatinti su šiuolaikine šio termino samprata, nes privilegijos romėnų teisėje galėjo reikšti ir tam tikrų teisių ribojimus. Nuostatose dėl draudimo įtvirtinti įstatymuose privilegijas „visiškai pagrįstai galima mėginti išvelgti ir besiformuojančius šiuolaikinėje teisėje visuotinai pripažįstamo asmenų teisinės lygybės principo pirmavaizdžius.“^{81, 82} Pasak lenkų romanisto W. Litewski, XII lentelių

⁷⁹ JOLOWICZ, H. F. *Roman Foundations of Modern Law*. Oxford: The Clarendon Press, 1957, p. 57 – 58.

⁸⁰ Plebėjai rinkdavosi į atskirą susirinkimą, leidusį savuosius teisės normų aktus – *plebiscita*. Šie jų teisės normų aktai po 287 m. pr. Kr. *Lex Hortensia* pagal jų teisinį statusą buvo prilyginti patricijų tautos susirinkime leidžiamų teisės normų aktų teisiniam statusui.

⁸¹ Pažymėtina, jog išimtinių teisės normų (*ius singulare*) egzistavimas romėnų teisėje neturėtų būti vertinamas kaip prieštaraujantis minėtam asmenų teisinės lygybės principui. Šios rūšies normų formavimąsi lėmė išskirtinis kai kurių teisės subjektų grupių (moterų, eikvotojų) statusas ar savybės, tačiau išimtinio teisinio reguliavimo nustatymu nebuvo siekiama tokiems asmenims pakenkti nustatant siauresnes subjektinių teisių įgyvendinimo ribas, bet kaip tik siekiant apsaugoti jų interesus, užkirsti kelią galimam piktnaudžiavimui savo teise ir kartu kitų asmenų teisėtų interesų pažeidimui. Žr. VĖLYVIS, S.; JONAITIS, M. XII lentelių įstatymai: bendrųjų šiuolaikinės teisės principų pradmenys. Vilnius: *Jurisprudencija*, 2007, Nr. 11 (101), p. 37.

įstatymai buvo išleisti turint tikslą užkirsti kelią stipriųjų savivalei prieš silpnuosius.⁸³ Tai atspindi tam tikrą lygybės siekimo idėją.⁸⁴

Taigi visų asmenų lygybė įstatymui reiškė, kad įstatymų leidėjas, sprenddamas, kokios turi būti teisės normos, kokius piliečių interesus ir poreikius jos turi ginti, privalo taikyti kriterijus, tinkamus visiems visuomenės nariams. Įstatymo leidėjas negali teikti pirmenybės tam tikrų asmenų ar tam tikro luomo interesams. Pagrindinis vertinamasis jo kriterijus – tai visos visuomenės gerovė.⁸⁵ P. Leonas taip pat pažymi, jog „yra dėsni, kuriuo reikia remtis, arba tikslas, kurio reikia siekti. Turi būti ieškoma daugumos gerovės.“⁸⁶ Tokiu būdu Romoje buvo visapusiškai pagrįsta teisės universalumo idėja, reikalaujanti visiems užtikrinti lygias teises.⁸⁷ Šis teisėkūros principas šiandien laikomas vienu svarbiausiu kone kiekvienos valstybės teisėje. Lietuvos privatinėje teisėje yra nuolat pabrėžiamas privatinųjų teisinių santykių subjektų lygiateisiškumas. Antai CK 1.2 straipsnyje nurodyta, jog civiliniai santykiai reglamentuojami vadovaujantis subjektų lygiateisiškumo ir kitais tame straipsnyje nurodytais principais. Pažymėtina, jog šiame straipsnyje lygiateisiškumo principas įtvirtintas pačiu bendriausiu požiūriu. Daugelyje kitų CK straipsnių šis principas yra konkretinamas. Pavyzdžiui, CK 2.76 straipsnyje draudžiama teisės aktuose diskriminavimo tikslais nustatyti skirtingas teises, pareigas ar privilegijas pavieniams juridiniams asmenims; 3.3 straipsnio 1 dalyje ir 3.26 straipsnio 2 dalyje numatytos lygios sutuoktinių teisės ir pareigos; 3.117 straipsnio 1 dalyje įtvirtintas sutuoktinių bendro turto lygių dalių principas ir t. t.⁸⁸ Taigi pradine *aequitas* pozicija – visų asmenų lygybe – yra grindžiamas ir CK.

Antra, *aequitas* turėjo didelę reikšmę formuojant šiuolaikinės civilinės teisės draudimo piktnaudžiauti teise principą. *Male enim nostro iure uti non debemus* – tai šiuolaikinio draudimo piktnaudžiauti teise, įgyvendinti subjektines teises ir jomis naudotis ne pagal socialinę paskirtį principo pirmtakas, įtvirtintas Gajaus Institucijose. Vis dėlto pati

⁸² VĖLYVIS, S.; JONAITIS, M. XII lentelių įstatymai: bendrųjų šiuolaikinės teisės principų pradmenys. Vilnius: *Jurisprudencija*, 2007, Nr. 11 (101), p. 37.

⁸³ XII lentelių įstatymų genezė glaudžiai susijusi su ilgamete plebėjų kova su patricijais dėl savo teisių. Siūlymus užrašyti paprotinę teisę inicijavo plebėjai. Šie siūlymai buvo motyvuojami tuo, kad magistratai, taikydami nerašytą paprotinę teisę, piktnaudžiauja savo įgaliojimais, o teisės papročiai neretai aiškinami ir taikomi diskriminuojant silpnesnius, t. y. plebėjus. Žr. VĖLYVIS, S.; JONAITIS, M. XII lentelių įstatymai: bendrųjų šiuolaikinės teisės principų pradmenys. Vilnius: *Jurisprudencija*, 2007, Nr. 11 (101), p. 33 – 34.

⁸⁴ LITEWSKI, W. *Podstawowe wartości prawa rzymskiego*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2001, p. 57.

⁸⁵ NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 1999, p. 17.

⁸⁶ LEONAS, P. *Teisės filosofijos istorija. Raštai III*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 235.

⁸⁷ ИВАНОВ, А. А. *Римское частное право*. Москва: ЮНИТИ, 2009, p. 46.

⁸⁸ Plačiau žr. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos*. Pirmasis leidimas. Vilnius: Justitia, 2001, p. 61-62 .

idėja, jog kiekviena subjektinė teisė privalo būti įgyvendinta taip, kad tai atitiktų ne tik ja disponuojančio teisės subjekto poreikius, bet nepažeistų ir kitų visuomenės narių teisėtų interesų, kyla iš XII lentelių įstatymų.⁸⁹ XII lentelių įstatymuose įtvirtintintas draudimas piktnaudžiauti teise pirmiausia buvo siejamas su draudimu piktnaudžiauti turčinėmis teisėmis, tačiau įstatymai numatė ir kitų draudimo piktnaudžiauti teise atvejų. Kaip pavyzdys šioje vietoje dažniausiai minima *patria potestas* šeimos tėvo teisė atiduoti sūnų kito *pater familias* valdžion (*in mancipium*), dėl to *filius familiae* patekdavo į faktinę vergo padėtį. XII lentelių įstatymai nustatė, jog tėvui pardavus sūnų triskart, jis išsilaisvina iš tėvo valdžios. Šios nuostatos pagrindu vėliau susiformavo emancipacijos institutas, tačiau pirminiu tokio reglamentavimo tikslu laikytas siekis sutramdyti piktnaudžiavimą tėvo valdžia.⁹⁰

Šioje vietoje būtina paminėti draudimo piktnaudžiauti teise principo pirmtaką – *neminem laedere*. Teisinėje literatūroje galime sutikti skirtingas nuomones dėl romėnų teisės įnašo formuojant draudimo piktnaudžiauti teise principą. Antai V. Pakalniškio teigimu, „šiuolaikinė teisė paneigė vergvaldinės Romos teisėje galiojusį principą: *qui suo iure utitur, neminem laedit* (tas, kas naudojasi savo teise, niekieno interesų nepažeidžia), todėl pripažįsta ir gina tik tokius reikalavimo teisę turinčio civilinio teisinio santykio šalies reikalavimus, kurie atitinka šios teisės socialinę paskirtį.“⁹¹ Romėnai laikėsi nuomonės, jog vieno asmens subjektinės teisės įgyvendinimas visiškai nesusijęs su kitų asmenų subjektinėmis teisėmis. Tokia išvada išplaukia iš romėnų juristų darbų ištraukų. Pavyzdžiui, Digestuose randame Pauliaus ištrauką apie tai, kad „nelaikoma, kad naudoja prievartą tas, kas įgyvendina savo teisę.“⁹² Tuo pačiu galime pastebėti, jog kai kurie juristai kitų asmenų subjektinių teisių suvaržymą pateisina tik išimtiniais atvejais. Šį teiginį puikiai iliustruoja Ulpianas, pažymėdamas, kad „<...> jeigu vėjas įpainiotų laivą į kito, išmetusiojo inkarą, lynus ir jūreiviai šiuos lynus nupjautų, neturėtų būti teikiamas ieškinys, jeigu gresiančiojo pavojaus negalima buvo išvengti kitu būdu.“⁹³ Šiuolaikinė civilinė teisė naudojimąsi savo teise suvaržant kitų asmenų teises taip pat pateisina tik esant būtinajam reikalingumui. Neleistinumo piktnaudžiauti teise principo turinys yra atskleistas CK 1.137 straipsnio 3

⁸⁹ VĖLYVIS, S.; JONAITIS, M. XII lentelių įstatymai: bendrųjų šiuolaikinės teisės principų pradmenys. Vilnius: *Jurisprudencija*, 2007, Nr. 11 (101), p. 36-37.

⁹⁰ VĖLYVIS, S.; JONAITIS, M. XII lentelių įstatymai: bendrųjų šiuolaikinės teisės principų pradmenys. Vilnius: *Jurisprudencija*, 2007, Nr. 11 (101), p. 37.

⁹¹ KIRŠIENĖ, J., et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*: vadovėlis. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto leidybos centras, 2004, p. 65. T. 1.

⁹² D. 50.17.155.1.: „*Non videtur vim facere, qui iure suo utitur.*“

⁹³ Žr. JONAITIS, M. *Romėnų privatinės teisės įtaka šiuolaikinei civilinei ir civilinio proceso teisei*: daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 32.

dalyje, kurioje nurodyta, jog piktnaudžiavimas teise – tai civilinės teisės įgyvendinimas tokiu būdu ir priemonėmis, kurios be teisinio pagrindo pažeidžia ar varžo kitų asmenų teises ar įstatymo saugomus interesus ar daro žalą kitiems asmenims arba prieštarauja įgyvendinamos civilinės teisės paskirčiai. Pasak V. Mikelėno, „šio principo įtvirtinimas paaiškinamas socialine subjektinių teisių prigimtimi – bet kuri teisė yra nustatoma tam tikram socialiai reikšmingam tikslui. Kadangi gyvena ne vienas, o visuomenėje, žmogus gali laisvai naudotis ir įgyvendinti savo teises tol, kol nepažeidžia kitų asmenų teisių.“⁹⁴ Taigi romėniškasis *aequitas*, akcentuojantis socialinę teisės prigimtį, neabejotinai turėjo įtakos formuojantis ir šiuolaikinės privatinės teisės draudimo piktnaudžiausi teise principui.

Trečia, *aequitas* kartu su *honestas* tapo vienu iš svarbiausių principų šiuolaikinės civilinės teisės sutarčių teisės institute. Mūsų šalies privatinėje teisėje, remiantis šiuo principu, kiekviena sutarties šalis įpareigojama elgtis sąžiningai esant ne tik sutartiniams, bet ir ikisutartiniams santykiams: pagal CK 6.163 straipsnio 1 dalį šalis privalo elgtis sąžiningai ir esant ikisutartiniams santykiams. Šalių abipusė pareiga elgtis sąžiningai įtvirtinta ir kituose CK straipsniuose (1.5 straipsnyje, 6.158 straipsnyje ir pan.). Taip pat paminėtina ir tai, jog CK 6.193 straipsnis, įtvirtinantis sutarčių aiškinimo taisyklę, įpareigoja jas aiškinti sąžiningai, nagrinėjant tikruosius šalių ketinimus, o ne vien remiantis pažodiniu sutarties teksto aiškinimu. Taigi romėniškųjų *aequitas* ir *honestas* dėka šiuolaikinės privatinės teisės subjektų elgesys grindžiamas sąžiningumo principu tiek esant ikisutartiniams, tiek sutartiniams santykiams, tiek aiškinant sutarties nuostatas ir pan.

Ketvirta, romėniškasis *aequitas* yra glaudžiai susijęs su dispozityviuoju teisinio reguliavimo metodu, būdingu privatinei teisei. Galima teigti, kad *aequitas* – tai romėniškoji tinkamo civilinių teisinių santykių subjektų dispozityviškumo įgyvendinimo prielaida ir savotiškas kontrolės mechanizmas, paveldėtas ir šiuolaikinės civilinės teisės.⁹⁵ Valstybė, suteikdama teisės subjektams galimybę pačioms nusistatyti tarpusavio teises ir pareigas, iki minimumo sumažina savo reguliatyvinės funkcijos įgyvendinimą ir nustato tik pagrindines gaires, pakreipiančias civilinių teisinių santykių subjektų elgesį tinkama linkme. Tos gairės yra ne kas kita kaip teisingumas ir sąžiningumas, kaip civilinių teisinių santykių reguliavimo pradmenys. Asmenų galimybė savo nuožiūra laisvai naudotis civilinėmis teisėmis laikoma viena pagrindine Lietuvos Respublikos privatinės teisės nuostata. Ši nuostata įtvirtinta CK

⁹⁴ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Pirmasis leidimas. Vilnius: Justitia, 2001, p. 67.

⁹⁵ JONAITIS, M. Romėnų privatinės teisės įtaka šiuolaikinei civilinei ir civilinio proceso teisei: daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 33.

1.137 straipsnio 1 dalyje. Asmuo, savo nuožiūra laisvai naudodamasis jam suteiktomis teisėmis, pats gali pasirinkti savo elgesio variantą, žinoma, nepažeisdamas turimų civilinių teisių ribų. Pavyzdžiui, asmuo gali pasirinkti, ginti savo pažeistą teisę ar jos neginti, koku būdu įgyvendinti savo teisę į gynybą ir pan. Valstybės reguliavimo funkcija čia pasireiškia tik minimaliai, nustatant kai kuriuos naudojimosi civilinėmis teisėmis ribojimus ir reikalavimus, kurių būtina laikytis naudojantis civilinėmis teisėmis. Taigi romėniškojo *aequitas* dėka buvo suformuluota pagrindinė šiuolaikinės privatinės teisės nuostata – asmenų galimybė savo nuožiūra laisvai naudotis civilinėmis teisėmis.

Penkta, didelis vaidmuo *aequitas* tenka teismų praktikoje. Nagrinėdami bylas teisėjai turėjo vadovautis ir teisingumu. Todėl *aequitas* puikiai pasitarnavo teisės spragų užpildymui, ypač turint galvoje tai, jog teisėjai anuomet bylas nagrinėdavo pagal formules, kurios negalėdavo išspręsti visų konkrečių situacijų. Pasak P. Leono, į teisingumo (*aequitas*) principą buvo atsižvelgta jau labai seniai.⁹⁶ „Mokslingam teisėjui XIX amžiaus eigoje, taikant medžiaginę veikiančią teisę, teko svyruoti tarp reikalavimo laikytis įstatymo ir sutarties raidės ir reikalavimo žiūrėti įstatymo vidaus prasmės, o sutartyje ieškoti šalių geros sąžinės. Šita problema liko išspręsta ta kryptimi, kuri uždeda teisėjui didžiausią ir švenčiausią uždavinį – vykdyti teisingumą, t. y. aiškinti įstatymą jo vidaus prasme, kuri atitinka gyvenimo sąlygas, kokios buvo teisiniams santykiams susidarant, o sutartis aiškinti remiantis geros sąžinės dėsniu.“⁹⁷ Vadovaujantis romėniškąja *aequitas* samprata teisingumas ir šiandien atlieka teisės reglamentavimo, interpretavimo, teisės spragų užpildymo ir kolizijų šalinimo funkcijas. Antai Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau tekste – LAT) 1998 m. rugsėjo 28 dienos nutartyje apibrėžiama *aequitas*, kaip teisės aiškinimo kriterijaus samprata: „teismas, vykdydamas teisingumą aiškina ir taiko teisės normas. Tą teismas daro ne *a priori*, o konkrečioje byloje, atsižvelgdamas į konkrečios bylos faktines aplinkybes ir šias aplinkybes siedamas su taikytina teisės norma. Todėl kiekvienas teismo pateiktas teisės

⁹⁶ Byloje dėl vekselių bepinigumo viename Vyriausiojo Tribunolo kasaciniame sprendime parašyta: „Vyr. Tribunalas rado ieškovės N. kasacijos skundą pamatuotą. Ji skundžiasi, kad teismas neatkreipęs dėmesio į jos atsikirtimą, kad ji gavusi iš viso tik 2000, kuriuos buvo atsiuntęs jos brolis iš Amerikos, bet iš atsakovo pinigų ji negavusi, ir kad jos parašai duoti buvo vekseliniuose blankuose per prievartą ir esant girtam. Šioms aplinkybėms įrodyti ji prašiusi paklausti liudytojus, bet teismas liudytojų nepaklausęs. Šitie kasatorės nurodymai yra rimti. Teismas atiteisė iš jos 5000 pripažindamas, kad šią sumą ji yra gavusi iš atsakovo į savo dalį, nepatikrinęs, ar ji iš tikrųjų šią sumą yra gavusi iš atsakovo. Ta aplinkybė, kad ieškovės pasirašyta vekselių blankų 5000 suma, dar neįrodo, kad šią sumą ji iš tikrųjų yra gavusi, ir nežinia, už ką būtent jai yra duoti pinigai, nes tie vekseliniai blankai, kaip tvirtina ieškovė, buvo užpildyti atsakovo jau po to, kai jie buvo JOS PASIRAŠYTI. Vyriausiojo tribunolo teismo sprendimas Nr. 5/1924 metų. LEONAS, P. *Teisės filosofijos istorija. Raštai III*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 241.

⁹⁷ LEONAS, P. *Teisės filosofijos istorija. Raštai III*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 240.

aiškinimas gali ir turi būti suprantamas ir aiškinamas tik konkrečios bylos kontekste.“ Pasak V. Mikelėno, CK 1.5 straipsnis, įtvirtinantis teisingumo principo taikymą, „yra lanksti norma, leidžianti konkrečioje situacijoje užtikrinti priešingų interesų pusiausvyrą, atsižvelgti į konkrečios situacijos ypatumus bei užpildyti teisinio reglamentavimo spragas ir šitaip sumažinti neigiamus pozityviosios teisės sukeltus padarinius, kurių įstatymų leidėjas, priimdamas vieną ar kitą normą, negalėjo numatyti.“⁹⁸

Kalbant apie romėnų teisės įtaką Vakarų teisės tradicijai, o kartu ir šiuolaikinei privatinei teisei, reikėtų paminėti, jog teisingumą romėnai laikė teisės pagrindu, jos vertinimo kriterijumi. Kažin, ar galėjo romėnai įsivaizduoti teisę, kuri nesiremtų teisingumu. „Būtent teisingumu besiremiančią teisę recepcijos būdu jie perdavė Vakarų teisės tradicijai. Ir todėl suprantama, kad remiantis šiuo vakarietiškos teisės pirmavaizdžiu šiuolaikinėje teisėje vienas pagrindinių teisės <...> tikslų laikomas teisingumas. Jis yra vienas svarbiausių moralinių vertybių ir teisinės valstybės pagrindų.“⁹⁹

Taigi *aequitas* romėnų teisėje reiškėsi ne tik taikant teisę, bei ir ją kuriant, „tik šiuo atveju jis daugiau reiškė visuomeninį idealą, teisės ir etikos vienovę.“¹⁰⁰ Lietuvos Respublikos privatinėje teisėje teisingumo principas laikomas pamatiniu principu. Nei romėnų teisėje, nei Lietuvos Respublikos privatinėje teisėje nerasime tikslaus šio principo sąvokos apibūdinimo. Kaip šis principas turėtų būti taikomas konkrečiai privatinėje teisėje, paliekama aiškinti teismų praktikai ir iš dalies – teisės doktrinai.

2.2. *Bona fides*

Romėnų teisėje ne mažiau svarbi buvo ir kita etinė romėnų teisės vertybė – *bona fides*, kuri suvokiama kaip „gera valia“. Ne mažai romėnų teisės institutų, kuriuos perėmė ir šiuolaikinė civilinė teisė, formavosi ir vystėsi veikiami „geros valios“ principo. Pažymėtina, kad *bona fides* sąvoka gali būti suprantama ir kaip duoto žodžio laikymasis.

Bona fides dėka romėnų teisė buvo nuolat plėtojama ir tobulinama. Šis principas darė įtaką ne tik tiems civiliniams teisiniams santykiams, kurie buvo pakankamai detaliam

⁹⁸ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Pirmasis leidimas. Vilnius: Justitia, 2001, p. 75.

⁹⁹ BAUBLYS, L. *Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai*: monografija. Vilnius, 2005, 1982, p. 191.

¹⁰⁰ NARKEVIČIUS, Ž. *Aequitas principo Romėnų teisėje ir teisingumo principo Lietuvos Respublikos civilinėje ir civilinio proceso teisėje santykis. Mokslinės minties šventė 2009*: studentų tarptautinių mokslinių konferencijų pranešimai. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto studentų mokslinė draugija, 2009, p. 46.

reglamentuoti, tačiau ir tiems, kurių teisės aktai nereglementavo. „Šis principas vedė link susitarimų, nepatenkančių į legalizuotų sutarčių ribas, pripažinimo sutartimis, paktų instituto susiformavimo, kurie ženkliai prisidėjo prie kur kas nuoseklesnio ir išsamesnio *pacta sunt servanda* principo įgyvendinimo bei realaus civilinių teisinių santykių dispozityviškumo užtikrinimo.“¹⁰¹ Taigi remiantis *bona fides*, sutartimis buvo pripažinti ir tie susitarimai, kurių teisės aktai anksčiau nereglementavo. Kaip vieną iš sutarčių, patekusių į klasikinę romėnų sutarčių sistemą, galime paminėti pavidimo sutartį. Čia pat galime atkreipti dėmesį į mūsų šalies CK, kurio 6.760 straipsnis, reglamentuojantis įgaliotinio pareigas, nustato, jog įgaliotinis privalo įvykdyti jam duotą pavidimą sąžiningai ir rūpestingai, kad įvykdymas geriausiai atitiktų įgaliotojo interesus, bei vengti savo asmeninių interesų konflikto su įgaliotojo interesais. Kaip matome, šiame straipsnyje įstatymų leidėjas įtvirtina „geros valios“ reikalavimą atliekant įgaliotinio pareigas. „Geros valios“ reikalavimas bus išpildytas tuomet, kai įgaliotinis veiks sąžiningai, rūpestingai ir įgaliotojo interesais.

„Geros valios“ principas įtvirtintas ne tik Lietuvos, bet ir daugelio kitų užsienio valstybių galiojančiuose civiliniuose įstatymuose. Juose „gera valia“ atsispindi kaip civilinių teisinių santykių formavimo pagrindas bei subjektinių teisių įgyvendinimo principas. Pavyzdžiui, Ispanijos civilinio kodekso 7 straipsnio 1 dalis subjektinių teisių įgyvendinimą sieja su reikalavimu laikytis geros valios.¹⁰²

Literatūroje neretai sutinkama nuomonė, jog *bona fides* darė didelę įtaką svarbiausių šiuolaikinių privatinės teisės principų formavimuisi. Didžiausią įtaką patyrė teisėtų lūkesčių ir teisinio apibrėžtumo, sąžiningumo, *lex retro non agit* principai. Šie principai sudarė pagrindą teisės pastovumui, kuris buvo laikomas viena svarbiausia romėnų teisės savybe.

Taigi romėniškojo *bona fides* dėka šiuolaikinėje privatinėje teisėje svarbią vietą užima teisėtų lūkesčių ir teisinio apibrėžtumo principas (literatūroje dar vadinamas teisinio aiškumo principu). Pasak V. Mikelėno, šis teisės principas yra atėjęs iš Europos Sąjungos teisės, todėl jį privalu aiškinti remiantis Europos Teisingumo Teismo praktika.¹⁰³ Tačiau nors teisinio apibrėžtumo principas Lietuvos teisės sistemoje įsitvirtino Europos Sąjungos teisės dėka, reikėtų nepamiršti, jog pirmiausia praktiškai įgyvendintas jis buvo romėnų teisėje. Šio principo istorinės šaknys glūdi senovės Romoje. Prie šio principo įgyvendinimo daugiausia

¹⁰¹ JONAITIS, M. *Romėnų privatinės teisės įtaka šiuolaikinei civilinei ir civilinio proceso teisei*: daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 34.

¹⁰² Código Civil y legislación especial. Madrid: Editorial Colex, 2004, p. 24.

¹⁰³ *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos*. Pirmasis leidimas. Vilnius: Justitia, 2001, p. 65 – 66.

prisidėjo romėnų tauta, inicijavusi XII lentelių įstatymų priėmimą. Kaip mums jau yra žinoma, iki XII lentelių įstatymų teisinius santykius reguliavo paprotinė teisė, kuri, pasak Władysława Rozwadowski, „nėra palanki teisės apibrėžtumui, kuris toks būtinas kiekvienoje organizuotoje visuomenėje, bei sukuria palankias sąlygas piktnaudžiauti net ir tiems, kuriems yra patikėta prižiūrėti teisės laikymąsi.“¹⁰⁴ Taigi, XII lentelių įstatymus galime laikyti teisinių santykių subjektų teisių ir pareigų apibrėžtumo, teisinių santykių stabilumo, teisinės padėties aiškumo įtvirtinimo pradžios simboliu.

Pasak V. Mikelėno, vieną iš teisinio apibrėžtumo, arba teisinio aiškumo, principo turinį sudarančių idėjų yra pagrįstas tikėjimas, arba teisėti lūkesčiai, t. y. draudimas pernelyg dažnai keisti civilinius įstatymus, verslo sąlygas ir t. t. Šis principas reikalauja, kad asmuo, veikdamas šiandien, turėtų garantiją, jog ir toliau civilinių teisinių santykių reglamentavimas drastiškai nepasikeis.¹⁰⁵ Nors romėnų teisėje šis principas aiškiai nebuvo išreikštas, tačiau negalime tvirtinti, jog toks principas romėnų teisėje apskritai neegzistavo. Pasak W. Litewski, romėnai pasižymėjo ypatingu tradicionalizmu ir konservatizmu, patys labiausiai vertino *gravitas*¹⁰⁶ ir *constantia*.^{107, 108} P. Stein teigimu, romėnai buvo tvirtai įsitikinę, kad jų teisė esanti ilgalaikė ir patvari bei nuo neatmenamų laikų dalyvauja reikšmingiausiose romėniškojo gyvenimo srityse.¹⁰⁹ Iš tiesų, galime pastebėti, jog romėnų teisė ilgą laiką, nuo pat XII lentelių įstatymų išleidimo iki *Corpus iuris civilis*, formaliai galiojo ir nebuvo keičiama, nors per tokį laikmetį kito tiek socialinės, tiek ekonominės gyvenimo sąlygos. Aišku, nereikia pamiršti ir to, jog, nors formaliai įstatymai ir nebuvo keičiami, tačiau keitėsi jos nuostatų aiškinimas, interpretavimas, taikymas teismų praktikoje, kas leido pritaikyti ankstesnius įstatymus naujiems poreikiams. Pasak lenkų romanisto M. Kuryłowicz, taip aiškinant iš lakoniškų XII lentelių įstatymų nuostatų ne tik atsirado daugelis naujų teisės institutų, padidinusį senąją *ius civile*, bet ir ypač suklestėjo teisės mokslas, nepaprastai aukštą lygį pasiekė teisinis argumentavimas.¹¹⁰

¹⁰⁴ LESIŃSKI, B.; ROZWADOWSKI, W. *Historia prawa*. Warszawa-Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985, p. 44.

¹⁰⁵ *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos*. Pirmasis leidimas. Vilnius: Justitia, 2001, p. 66.

¹⁰⁶ *Gravitas* – viena iš vadinamųjų romėniškų dorybių (greta *pietas* ir ypač artima *dignitas*), reiškianti rimtumą, įsipareigojimų laikymąsi.

¹⁰⁷ *Constantia* – pastovumas, žodžio laikymasis.

¹⁰⁸ LITEWSKI, W. *Podstawowe wartości prawa rzymskiego*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2001, p. 17.

¹⁰⁹ STEIN, P. *Roman Law in European History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999, p. 7.

¹¹⁰ KURYŁOWICZ, M. *Prawo rzymskie: historia, tradycja, współczesność*. Lublin, 2003, p. 61.

V. Mikelėno teigimu, dar viena iš teisinio apibrėžtumo, arba teisinio aiškumo, principo turinį sudarančių idėjų yra senaties termino taikymo reikalavimas, t. y. civilinės atsakomybės ar kitų neigiamų teisinių padarinių civilinių teisinių santykių subjektams negalima taikyti pasibaigus ieškinio senaties terminams, o civilines teises galima įgyvendinti tik neperžengiant ieškinio senaties termino ribų, išskyrus atvejus, kai ieškinio senatis apskritai netaikoma. Pasak V. Mikelėno, šia nuostata siekiama užtikrinti civilinių teisinių santykių stabilumą ir jų subjektų teisių ir pareigų apibrėžtumą. Pavyzdžiui, skolininkas gali gintis nuo jam pareikšto reikalavimo nurodydamas taikyti ieškinio senaties terminą (CK 1.131 str.).¹¹¹ Pažymėtina, jog senaties terminai taip pat laikomi romėnų teisės paveldu. Tai patvirtina romėnų teisės istorija: „kiek anksčiau nei gyveno ir kūrė Sidonijus Apolinaris [galų – romėnų poetas, diplomatas, vyskupas], t. y. 424 metais, imperatorius Teodozijus nustatė bendrąjį trisdešimties metų ieškinio senaties terminą (lot. k. – *praescriptio longi temporis*).¹¹² Romėnų teisėje šio termino atsiradimas siejamas su tuo, jog įgyjamosios senaties institutas (lot. k. *usucapio*) nebuvo taikomas provincijų žemės sklypams, kurie nebuvo kviritinės nuosavybės objektas. Nors asmeniui, valdžiusiam tokį žemės sklypą trisdešimt metų, nuosavybė pagal įgyjamąją senatį neatsirasdavo, tačiau jei būdavo pareiškiamas ieškinys dėl sklypo išreikalavimo, šio sklypo valdytojas turėjo teisę į pareikštą reikalavimą atsikirsti ieškinio senatimi (lot. k. – *temporis praescriptio*). Vėliau šis ieškinio senaties institutas transformavosi į įgyjamąją senatį. Taigi, kaip matome, senaties institutas, kaip viena iš teisinio apibrėžtumo, arba teisinio aiškumo, principo turinį sudarančių idėjų, formavosi ir vystėsi būtent iš romėnų teisės.

Su teisinio apibrėžtumo principu yra glaudžiai susijęs kitas romėnų teisės suformuluotas principas – „*Non obligat lex nisi promulgata*“. Šis principas skelbė, jog viešai nepaskelbtas įstatymas negalioja. Įdomu tai, kad iki XII lentelių įstatymų teisė Romoje buvo žinoma ir prieinama tik labai nedideliame asmenų būriui. „Nustatant teisės normų aktų skelbimo tvarką XII lentelių įstatymai yra unikalūs romėnų teisės istorijos reiškinyse.“¹¹³ Pasak lenkų romanisto I. Žeberio, „daugiau ar mažiau nuo XII lentelių įstatymų (V a. pr. Kr. vidurio) teisė iš dievų teisės palengva virsta žmonių teise, neištirta ir nesuprantama *fas tampa*

¹¹¹ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Pirmasis leidimas. Vilnius: Justitia, 2001, p. 66.

¹¹² VĖLYVIS, S.; JONAITIS, M. XII lentelių įstatymai: bendrųjų šiuolaikinės teisės principų pradmenys. Vilnius: *Jurisprudencija*, 2007, Nr. 11 (101), p. 37.

¹¹³ VĖLYVIS, S.; JONAITIS, M. XII lentelių įstatymai: bendrųjų šiuolaikinės teisės principų pradmenys. Vilnius: *Jurisprudencija*, 2007, Nr. 11 (101), p. 38.

sutartine ir žmonėms tarnaujančia *ius*.¹¹⁴ Šiame darbe jau buvo minėta, jog XII lentelių įstatymai buvo pirmoji romėnų teisės kodifikacija, surašyta dvylikoje varinių (pagal kai kuriuos šaltinius – medinių) lentelių, išstatytų miesto aikštėje, kad niekas negalėtų pasiteisinti įstatymų nežinojimu. Tokiu būdu įstatymai buvo paskelbti viešai ir jie tapo prieinami visiems Romos gyventojams. Taigi jau romėnų teisė suformulavo šiuolaikinėje teisėje, įskaitant ir privatinę teisę, plačiai žinomą principą, jog galioja tik paskelbti įstatymai. Šis principas, įtvirtintas ir mūsų šalies Konstitucijos 7 straipsnyje, išlieka itin reikšmingu bendriesiems teisės principams, ypač aptariamam teisinio apibrėžtumo principui.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas ne viename savo nutarime pabrėžė teisėtų lūkesčių ir teisinio apibrėžtumo principų svarbą, atskleidė šių principų turinį, pažymėdamas, jog valstybė ir jos institucijos privalo laikytis priimtų įsipareigojimų; valstybės pareiga yra užtikrinti teisinio reguliavimo tikrumą ir stabilumą, apsaugoti teisinių santykių subjektų teises, gerbti teisėtus interesus ir teisėtus lūkesčius.¹¹⁵ Šio principo svarba ne kartą paminėta ir LAT praktikoje.¹¹⁶

Su *bona fides* yra glaudžiai susijusi kita etinė romėnų teisės vertybė – *honestas* (iš lot. k. – sąžiningumas). Literatūroje šie principai neretai yra tapatinami. Pasak V. Mikelėno, sąžiningumas (kurį jis dar įvardija kaip *bona fides*) – tai vertybinis žmogaus elgesio matas, nustatomas pagal du kriterijus – objektyvųjį ir subjektyvųjį. Objektyviuoju požiūriu sąžiningas yra toks žmogaus elgesys, kuris atitinka protingumo ir teisingumo principų reikalavimus. Taigi sąžiningas yra toks asmuo, kuris veikia rūpestingai, teisingai, t. y. taip, kaip adekvačioje situacijoje elgtųsi *bonus pater familias*. <...> Subjektyviuoju požiūriu sąžiningumas nusako asmens psichikos būklę konkrečioje situacijoje. Jis nustatomas analizuojant atsakymą į klausimą, ar asmuo galėjo ką nors žinoti, daryti ar nedaryti, atsižvelgiant į jo amžių, išsimokslinimą, išprusimą, gyvenimo patirtį, faktines bylos aplinkybes ir t. t.¹¹⁷ Sąžiningumo principo taikymas yra reglamentuotas CK 1.5 straipsnyje,

¹¹⁴ SZYMOSZEK, E.; ŻEBER, I. *Prawo rzymskie*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005, p. 21.

¹¹⁵ Plačiau žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimas bei 2001 m. liepos 12 dienos nutarimas: [interaktyvus]. [Žiūrėta 2011-03-23]. Prieiga per internetą: <<http://www.lrkt.lt>>.

¹¹⁶ Žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 1999 m. balandžio 12 d. nutartis c. b. H. J. v. VMI, Nr. 3K-3-50/1999, kat. 32.

¹¹⁷ *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos*. Pirmasis leidimas. Vilnius: Justitia, 2001, p. 77.

o kituose šio kodekso straipsniuose šis principas yra detalizuojamas. Pažymėtina, jog sąžiningumo principo reikšmę ne kartą yra akcentavęs LAT.¹¹⁸

Taip pat pažymėtina, jog *bona fides* veikiamas formavosi ir vienas svarbiausių visų demokratinių valstybių principas – *lex retro non agit*. Šis principas, įtvirtinantis vieną svarbiausių taisyklių, reglamentuojančių teisės aktų, tarp jų ir civilinių įstatymų, taikymą laiko atžvilgiu, yra įtvirtintas ir Konstitucijos 7 straipsnio 2 dalyje bei Lietuvos CK 1.7 straipsnio 1 dalyje, kuri skelbia, jog galioja tik įstatymų nustatyta tvarka paskelbti įstatymai ir kiti civilinius santykius reglamentuojantys teisės aktai. Šios taisyklės užtikrina teisinio aiškumo, teisėtų lūkesčių ir kitų bendrųjų teisės principų realumą, todėl yra nepaprastai svarbios. Minėto straipsnio 2 dalyje, nustatančioje, jog civiliniai įstatymai ir kiti civilinius santykius reglamentuojantys teisės aktai negalioja atgaline tvarka, yra įtvirtintas retrospektyvinio civilinių įstatymų taikymo draudimas. Šią normą papildė ir CK 6.157 straipsnio 2 dalis. Principą *lex retro non agit* ne kartą yra pabrėžę Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas¹¹⁹ ir LAT.¹²⁰ Pažymėtina, jog šis draudimas buvo suformuluotas būtent romėnų teisėje ir vėliau jis buvo perimtas ir įtvirtintas kitų pasaulio valstybių teisinėse sistemose.

Taigi *bona fides* principo dėka buvo suformuluota daugybė pažangių idėjų, kurias netrukus perėmė ir šiuolaikinė privatinė teisė.

2.3. *Humanitas*

Greta *aequitas*, *bona fides* ir kitų etinių romėnų teisės vertybių būtina paminėti dar vieną, ne mažiau reikšmingą vertybę – *humanitas* (iš lot. k. – humaniškumas, žmoniškumas). Šis principas kiekvienam žmogui leido suprasti savo asmens vertę ir tuo pačiu reikalavo gerbti ir kitus asmenis bei jų teises. *Humanitas* gana didele apimtimi įtakojo romėnų teisės raidą ir lėmė kai kurių šiuolaikinės privatinės teisės principų formavimąsi.

Svarbiausiu *humanitas* nuopelnu laikoma tai, kad šis principas romėnų teisėje paskatino asmenų lygiateisiškumo principo, reikšmingo ir šiuolaikinei privatinei teisei,

¹¹⁸ Žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2000 m. rugsėjo 18 d. nutartis c. b. J. Č. v. V. R., Nr. 3K-3-509/2000, kat. 42; 2000 m. spalio 30 d. nutartis c. b. Ž. K. v. A. K., Nr. 3K-3-1096/2000, kat. 42.

¹¹⁹ Žr., pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. kovo 16 d. nutarimas (Valstybės žinios, 1994, Nr. 22 – 366), 2007 m. birželio 27 d. nutarimas (Valstybės žinios, 2007, Nr. 72 – 865).

¹²⁰ Žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2000 m. balandžio 17 d. nutartis c. b. A. S. v. B. L., Nr. 3K-3-385/2000, kat. 36; 1999 m. kovo 10 d. nutartis c. b. G. L. v. D. G., Nr. 3K-7-4/1999, kat. 35.

formavimąsi. Romėnų teisėje, įtakojant *humanitas*, pradėta daugiau dėmesio skirti moterų teisinio statuso gerinimui. Tiesa, privatinės teisės subjektų lygiateisiškumo principas Romos teisėje taip ir nebuvo įgyvendintas pilna apimtimi, kadangi vyrų ir moterų teisinė padėtis niekuomet nebuvo lygi. Nepaisant to, *humanitas* romėnų teisėje padėjo svarbius pagrindus abiejų lyčių teisinio statuso lyginimui: iki tol buvusi absoliutinė, vyro valdžia žmonai buvo pradėta riboti, taip pat pradėjo silpnėti ir šeimos tėvo valdžia.

Kaip jau buvo minėta, *humanitas* reikalavo iš įstatymų leidėjo gerbti žmogaus asmenybę, draudė žeminti žmogaus orumą. Tačiau teisės normų turinys turėjo atitikti ne tik žmoniškumo kriterijus, tačiau taipogi turėjo nepažeisti teisingumo ir kitų principų. Šioje vietoje pažymėtina, jog „romėnų teisės filosofijoje *aequitas* ir *humanitas* nebūtinai sutapo. Atvirkščiai, kuri nors norma galėjo atitikti *aequitas* principą, tačiau kartu būti nehumaniška.“¹²¹ Tokiais atvejais romėnų teisėje pirmenybė buvo teikiama *aequitas*, kuris buvo laikomas teisės kūrimo pagrindu. Kaip pavyzdį galime paminėti romėnų teisės normas, įteisinančias vergovę. Nors šios teisės normos akivaizdžiai prieštaravo *humanitas*, tačiau *aequitas* reikalavimus jos atitiko, nes „panaikinti vergovę, jiems [romėnams] reišė sugriauti visą valstybės ir visuomenės struktūrą, o tai prieštaravo visuotinio gėrio, t. y. *aequitas* principui.“¹²²

Humanitas darė įtaką ne tik asmenų teisinio statuso švelninimui, bet ir kitiems privatinės teisės reguliuojamiems santykiams. Pavyzdžiui, įkeičiant daiktą buvo uždrausta *lex commissoria* – neformali sutartis, kuria buvo numatoma, kad skolininkui laiku neįvykdžius savo prievolės, kreditorius tampa objekto savininku. Visi romėnų teisės įstatyminės bazės pokyčiai, kuriuos nulėmė *humanitas*, lėmė tai, jog romėnų teisėje buvo suformuluotas svarbus privatinei teisei principas – *favor debitoris*, kurio esmę sudaro tai, jog jei kyla abejonių tarp privatinės teisės subjektų, klausimas turi būti sprendžiamas skolininko naudai. Taigi šio principo turinys taip pat buvo grindžiamas humaniškumu. Pasak ispanų romanisto M. J. Garcia Garrido, šis principas taikytas iš esmės, nepriklausomai nuo privatinė teisinių santykių, iš kurių kilęs konkretus ginčas, rūšies, bet visais atvejais siekiant ginti socialiai ar materialiai silpnesniąją šalį.¹²³ Pažymėtina, jog aptariamas principas reikšmingas ir šiuolaikinei privatinei teisei. Kaip pavyzdį galima paminėti CK 4.112 straipsnio 2 dalį,

¹²¹ NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 1999, p. 18.

¹²² NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 1999, p. 18.

¹²³ Plačiau žr. JONAITIS, M. *Romėnų privatinės teisės įtaka šiuolaikinei civilinei ir civilinio proceso teisei*: daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 36 – 37.

kurioje nurodyta, jog kilus abejonių dėl servituto turinio ir nesant galimybių tiksliai jį nustatyti, laikoma, kad servitutas yra mažiausias. Taigi šioje normoje taip pat įtvirtintas klausimo sprendimo silpnesniosios šalies naudai principas.

Aequitas, bona fides ir *humanitas* laikomos pagrindinėmis etinėmis romėnų teisės vertybėmis, kurios vėlesniuose romėnų teisės vystymosi etapuose turėjo vis didesnę įtaką ne tik kuriant teisę, bet ir ją taikant. Tačiau ne vien šios vertybės turėjo įtakos teisėkūrai ir teisės turiniui. Vis labiau didėjanti krikščionybės įtaka lėmė tai, jog greta *aequitas, bona fides* ir *humanitas* susiformavo naujos sąvokos: *benignitas, pietas, misericordia, reverentia, caritas*. Nors jų poveikis romėnų ir šiuolaikinei privatinei teisei nėra toks žymus kaip prieš tai minėtųjų vertybių, tačiau jų reikšmė šiuolaikinei privatinei teisei taip pat labai didelė. Kaip pavyzdį galime paminėti *benignitas*, kuris savo turiniu buvo panašus į *aequitas*, nes atspindėjo teisės, kaip socialinės santarvės, paskirtį. Ypač svarbų vaidmenį *benignitas* vaidino sprendžiant kolizines situacijas: visi kilę neaiškumai jo dėka buvo sprendžiami silpnesniųjų teisinių santykių dalyvių naudai. Ne mažesnę svarbą paliko ir *reverentia*, kurios dėka šiuolaikinėje privatinėje teisėje įtvirtintos tokios pareigos kaip vaikų pareiga gerbti tėvus, globoti juos senatvėje bei tausoti jų palikimą (CK 3.162 straipsnis).

Minėtų vertybių apžvalga leidžia mums daryti išvadą, jog daugelis jų yra atėjusios jau iš pirmojo rašytinio romėnų teisės paminklo – XII lentelių įstatymo, įtvirtinusio visą pluoštą pažangių teisinių idėjų.

Baigiant analizuoti etines romėnų teisės vertybes bei jų įtaką šiuolaikinei privatinei teisei, galime paprieštarauti pradžioje išsakytai pozicijai, jog kalbėti apie etines romėnų teisės vertybes nėra prasmės. Minėtų vertybių analizė leidžia daryti priešingą išvadą – jos tapo visos vėlesnės romėnų ir šiuolaikinės teisės pagrindu. Žvelgiant iš šiuolaikinės privatinės teisės perspektyvos, romėnų teisės suformuluoti principai iki šiol yra aktualūs ir sudaro šiuolaikinės privatinės teisės pagrindą. Klasikinės romėnų teisės principai ne tik nemiršta, bet priešingai – jie yra įsisavinami šiuolaikinių teisės sistemų.¹²⁴

¹²⁴ РАССОЛОВ, М. М.; ГОРБУНОВ, М. А. *Римское право*. Учебник. Москва: Юнити, 2010, р. 37.

3. Romėnų teisės pėdsakai konkrečių valstybių teisės sistemoje

Pavieniui teisės normos nepajėgia atlikti teisei skirtų funkcijų, įrodyti savo gyvybingumo. Todėl reikia, kad jos tarpusavyje sąveikautų: viena kitą papildytų, užbaigtų, išplėtotų, sukonkretintų, garantuotų viena kitos veiksmingumą, būtų logiškai iš vidaus sujungtos bendros teisės sampratos ir bendro tikslo.¹²⁵

Kiekvienos modernios valstybės tikslas – tai visų privalomojo pobūdžio taisyklių susisteminimas kuo mažesniame skaičiuje kodeksų, apimančių kuo daugiau teisės sričių. Didžiausią teisės sisteminimo poreikį turinti teisės šaka – tai civilinė teisė, reguliuojanti gana platų teisinių santykių ratą. Analizuojant šiuolaikinių valstybių civilinius kodeksus, galima daryti išvadą, jog jų reguliuojamų santykių ribos daugiau ar mažiau sutampa. Tai lėmė išstisus šimtmečius besiformuojančios civilinės teisės institutų formavimosi tradicijos.

Šiuolaikinės civilistikos šaknų reikia ieškoti romėnų teisėje. Būtent romėnų teisė turėjo didžiausią įtaką šiuolaikinės privatinės teisės sisteminimui.

3.1. Teisės sisteminimo pradmenys Romoje

Romėnų teisė pasižymėjo ypatinga teisės šaltinių gausa. Ją sudarė papročių teisė, įstatymai, senato nutarimai, imperatorių konstitucijos (ediktai, mandatai, dekretai, reskriptai), pretorių ediktai, teisės mokslas. Kiekvienas teisės šaltinis pasižymėjo įvairumu. Kaip matome, jau vien imperatorių konstitucijų priskaičiuojamos keturios rūšys, o ką jau kalbėti apie teisės mokslą, kuris laikomas vienu reikšmingiausiu romėnų teisės šaltiniu. Tokia didelė teisės šaltinių įvairovė lėmė tai, jog iškilo poreikis juos sisteminti. Siekiant įgyvendinti šį tikslą, romėnų juristai savo darbuose¹²⁶ mėgino pateikti teisės institutų apžvalgą, akcentuoti teisės pagrindus, todėl normos pradėtos grupuoti, buvo ieškoma jų tarpusavio ryšių. Teisės sistemos kūrimui taip pat didelę reikšmę turėjo kuriami teisės pagrindų vadovėliai.

Teisės sisteminimo pradžia siejama su Kvinto Mucijaus Scevojos atliktu civilinės teisės skirstymu į aštuonioliką knygų.¹²⁷ Tai buvo pirmasis mėginimas sisteminti civilinės teisės normas.

¹²⁵ VAIŠVILA, A. *Teisės teorija: vadovėlis*. Vilnius: Justitia, 2000, p. 260.

¹²⁶ Tokie romėnų juristų darbai įvardinami kaip *institutiones, regulae, sententiae, enhiridion, manualia* ir pan.

¹²⁷ WOŁODKIEWICZ, W. *Rzymskie korzenie współczesnego prawa cywilnego*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1978, p. 53.

Be abejonės, šiuolaikinei privatinei teisei didesnę vaidmenį suvaidino Gajaus Institucijose suformuluoti teisės sisteminimo pagrindai. Gajus pateikė privatinės teisės skirstymą į tris struktūrines dalis: asmenys (lot. k. – *personae*), daiktai (lot. k. – *res*) ir ieškiniai (lot. k. – *actines*). Pažymėtina, jog šį Gajaus pateiktą teisės skirstymą vėliau perėmė ir Justiniano Institucijos. Pagal Gajaus pateiktą privatinės teisės skirstymą, daiktais buvo pripažįstami *res corporales* (iš lot. k. – materialieji) ir *res incorporales* (iš lot. k. – nematerialieji) objektai. Svarbu pažymėti, jog į *res* kategoriją, kaip nematerialusis daiktas, pateko ir prievolės. Tokios nuostatos įtaką galime nesunkiai išvelgti ir šiuolaikiniuose civiliniuose kodeksuose, ypač tų valstybių, kurios patyrė itin aktyvią romėnų teisės recepciją. Pavyzdžiui, Austrijoje daiktų kategorijai priskiriama visa tai, kas nepriklauso asmenų kategorijai, bet tenkina jų poreikius.¹²⁸ Prie daiktų kategorijos tam tikrus prievolinius reikalavimus priskiria ir anglų privatinė teisė. Tokią Gajaus sistemos pagrindu susiformavusią institucinę civilinės teisės sistemą perėmė ir Prancūzijos, Ispanijos civiliniai kodeksai. Tiesa, reikia pažymėti, jog minėtųjų valstybių civiliniai įstatymai Gajaus pateiktą teisės sistemą šiek tiek modifikavo ir tokiu būdu pritaikė ją šiuolaikinėms reikmėms. Pirmiausia buvo atsisakyta ieškinių kategorijos, kadangi tai laikoma ne civilinės teisės, o kitos savarankiškos teisės šakos – civilinio proceso teisės – reguliavimo dalyku. Tačiau asmenų ir daiktų kategorijos didesne ar mažesne dalimi išsaugojo romėniškuosius kontūrus.

Pažymėtina, jog institucinė teisės sistema būdinga XIX amžiuje Europoje atliktoms civilinės teisės kodifikacijoms: Napoleono, Austrijos civiliniams kodeksams. Tuo tarpu kitos valstybės, pavyzdžiui Vokietija, perėmė pandektinę teisės sistemą. Šios teisės sistemos pradininku laikomas prancūzų juristas Domatas, kuris pirmasis iš daiktų kategorijos išskyrė paveldėjimo teisę, nelaikydamas jos vienu iš nuosavybės įgijimo būdų.¹²⁹ Atkreiptinas dėmesys, jog pandektinėje sistemoje civilinės teisės normos skirstomos ne į institutus, kaip tai daroma institucinėje sistemoje, bet į pošakius: daiktinę, prievolių, paveldėjimo, šeimos teisę, visiems pošakiams bendrosios nuostatos dėstomos bendrojoje civilinio kodekso dalyje.

Nesunkiai galime pastebėti, jog LR CK yra grindžiamas pandektine sistema, tačiau jame yra ir institucinės sistemos bruožų, ypač kalbant apie atskirų pošakių išdėstymo tvarką. Pavyzdžiui, paveldėjimo teisė dėstoma po daiktinės teisės, taip pabrėžiant jų glaudų tarpusavio ryšį. Prie institucinės sistemos apraiškų galime priskirti ir tai, kad šeimos teisinius

¹²⁸ „Alles, was von der Person unterschieden ist und zum Gebrauche der Menschen dient“. Žr. HAUSMANINGER, H.; SELB, W. *Roemisches Privatrecht*. Wien, 1981, p. 169.

¹²⁹ WOŁODKIEWICZ, W. *Rzymskie korzenie współczesnego prawa cywilnego*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1978, p. 79.

santykius reguliuojančios teisės normos dėstomos CK, o ne atskirame kodekse. Iš to galima daryti išvadą, jog LR CK perėmė tam tikrus Gajaus asmenų kategorijos bruožus.

Romoje buvo atlikti ir kiti svarbūs sisteminimo darbai. Labiausiai paplitę buvo *codex* – įstatymų rinkiniai. Pirmasis toks rinkinys buvo išleistas 295 metais – tai *Codex Gregorianus*. Apie 314 metus buvo atlikta neoficiali piliečių kodifikacija - buvo išleistas *Codex Hermogenianus*. Pirmuoju oficialiu kodeksu laikomas Rytų Romos imperijos imperatoriaus Teodosijaus 438 m. paskelbtas *Codex Theodosianus*. Tačiau tai nebuvo išsamios kodifikacijos, nes šie darbai neapėmė visų romėnų teisės šaltinių, kadangi, kaip jau buvo minėta, tai buvo įstatymų rinkiniai.¹³⁰ Išsamiausia kodifikacija buvo atlikta imperatoriaus Justiniano valdymo laikais (apie tai buvo rašyta šio darbo pirmoje dalyje).

Taigi Romoje pradėti teisės sisteminimo darbai turėjo didelės įtakos ne tik romėnų teisės, tačiau ir kitų Europos valstybių teisės sisteminimui. Ši įtaka labai akivaizdi ten, kur įtvirtinta institucinė civilinės teisės sistema, tačiau ir pandektinės civilinės teisės sistemos valstybėse, kokia yra Lietuva, romėniškieji teisės sisteminimo pagrindai turi netiesioginės įtakos civilinių įstatymų struktūrai.¹³¹

Šiuolaikinių valstybių privatinei teisei didelės įtakos turėjo ne tik teisės sisteminimo pagrindai, atėję iš Romos, bet kartu ir pačios teisės pamatinės idėjos, vertybės bei nuostatos, kurias nemaža apimtimi perėmė daugelio Europos ir kitų valstybių privatinė teisė. Dėl plačios romėnų teisės recepcijos poveikio jau viduramžiais Europos šalių teisės sistemos įgijo daug panašių bruožų. XIX – XX amžiuje vyko intensyvūs teisės sisteminimo, kodifikavimo darbai. Naujajai kodifikuotai teisei pavyzdžiu tapo romėnų teisė, kuri vadinta tobula teisine sistema.

Šiame skyriuje trumpai apžvelgsime romėnų teisės įtaką atskirų valstybių privatinės teisės sisteminimui bei jos nuostatų formavimuisi.

3.2. Romėnų teisė ir Prancūzijos civilinis kodeksas

Pirmuoju šiuolaikiniu kodeksu laikomas 1804 metais parengtas Prancūzijos civilinis kodeksas, kuris Vakarų Europoje laikomas išsamiausiu kodifikacijos darbu po *Corpus iuris civilis*. Tikrasis šio kodekso pavadinimas - Prancūzų tautos civilinis kodeksas, nors jis dažnai

¹³⁰ NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 1999, p. 24.

¹³¹ JONAITIS, M. *Romėnų privatinės teisės įtaka šiuolaikinei civilinei ir civilinio proceso teisei*: daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 43.

vadinamas ir „Napoleono kodeksu“. Teisinėje literatūroje teigiama, jog „tai naujo mąstymo apie žmogų, įstatymus bei valdžią išraiška.“¹³²

1804 metų civilinis kodeksas reikšmingas tuo, jog jis ne tik sudaro Prancūzijos civilinės teisės branduolį, bet kartu laikomas ir didžiuoju romanų teisės šeimos privatinės teisės kodifikacijos pavyzdžiu. Šio kodekso dvasia ir pagrindiniai bruožai atspindi Prancūzijos revoliucijos dvasią, kuri buvo nukreipta į feodalinės praeities teisinių santykių pašalinimą. Tačiau kad ir kokie būtų svarbūs 1789 metų įvykiai, ne mažiau svarbu buvo tai, kad plieskiantis revoliucinėms idėjoms į kodeksą buvo išmintingai įtraukti ir visos ilgos istorinės raidos rezultatai ir kad jis yra ne kas kita, kaip vykęs tradicinių ir pasitvirtinusių teisės institutų sujungimas, kuris nemaža dalimi buvo paimtas iš romėnų teisės paveiktos Prancūzijos pietų rašytinės teisės. Jei civilinis kodeksas daugelyje punktų padarė revoliucinę pradžią, jis visgi daugiausia pasižymi istorine kilme iš senųjų įstatymų.¹³³

Šiame darbo skyriuje nebus mėginama įrodyti, jog Prancūzijos civilinis kodeksas perėmė visas senosios romėnų teisės normas. Autoriaus nuomone, tai būtų akivaizdi netiesa. Reikėtų nepamiršti, jog šio kodekso atsiradimas siejamas su XVIII amžiaus revoliucijomis, kurių idėjų veikiama buvo kuriama „naujoji teisė“, įtvirtinusi naujus principus bei pažangias to meto nuostatas, kurių nežinojo senoji teisė. Tačiau neabejojama, jog vis dėlto nemažai kas buvo perimta ir iš praeities.

Pirmiausia paminėtina, jog kuriant kodeksą, jam nemažai įtakos padarė romėnų teisė. Kadangi kodekso sudarytojams buvo skirtas labai trumpas laikas (tik keturi mėnesiai), jie nebuvo pajėgūs sukurti visiškai naujo kodekso. Kita vertus, tai ir nebuvo būtina: „kaip ir kiti šviečiamąjo amžiaus kodeksų autoriai, jie buvo įsitikinę, jog jie persijoja šią ankstesnę teisę per „proto sietą“, palikdami arba atmesdami ją vadovaujantis racionaliais principais.“¹³⁴ Civilinio kodekso kūrėjams kaip orientacija ypač pasitarnavo XVII – XVIII amžiaus teisininkų darbai. Iš jų paminėtinas didysis sistemintojas Domatas (1625 – 1696), kuris savo darbuose susistemino laiko poreikiams pritaikytą romėnų teisę ir tuo padėjo sukurti Prancūzijos civilinio kodekso mokslinius pagrindus. Didžiausią įtaką kodekso rengėjams padarė romėnų ir papročių teisės žinovas Pothieras (1699 – 1772), kurio „gausūs mažesnės apimties veikalai apie prievolinę, pirkimo ir pardavimo, nuomos, dovanojimo teisę pasižymi

¹³² GLENDON, M. A.; GORDON, M. W.; OSAKWE, Ch. *Vakarų teisės tradicijos*. Vilnius: Pradai, 1982, p. 33.

¹³³ ZWEIGERT, K.; KOTZ, H. *Lyginamosios teisės įvadas*. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 76-77.

¹³⁴ GLENDON, M. A.; GORDON, M. W.; OSAKWE, Ch. *Vakarų teisės tradicijos*. Vilnius: Pradai, 1982, p. 35.

ir stilistine elegancija, ir krištoliniu skaidrumu bei terminų tikslumu.“¹³⁵ Taigi kodekso sudarytojai naudojami ne tik senąja savo šalies teise – karalių ordonansais, papročių teise, bet taip pat plačiai rėmėsi ir romėnų teisininkų palikimu, pagrindinėmis teisinėmis jų konstrukcijomis, sąvokomis, terminija.¹³⁶ Didžiausią romėnų teisės poveikį patyrė prievolinius teisinius santykius reglamentuojančios kodekso normos. Taigi, galima sakyti, jog kurdami Prancūzijos civilinį kodeksą ir remdamiesi ankstesne teise, jo sudarytojai naujajame kodekse išsaugojo romėnų teisės dvasią.

Kita akivaizdi romėnų teisės perimamumo apraiška – naujojo kodekso struktūra, kuria Prancūzijos civilinis kodeksas panašus į Justiniano Institucijas. Šį kodeksą sudarė 2281 straipsnis. Jo tekstas buvo suskirstytas į įvadinį titulą ir tris dalis (knygas): asmenys, daiktai ir įvairūs nuosavybės įgijimo būdai. Pirmojoje knygoje, kuri buvo pavadinta „Apie asmenis“, įtvirtintas vienas svarbiausių šalies revoliucijos laimėjimų – visų lygybės įstatymui principas. Pažymėtina, jog visų asmenų lygybė buvo laikoma romėniškojo *aequitas* pradine pozicija, o šio principo kilmė, kaip jau buvo minėta šio darbo antroje dalyje, siekia XII lentelių įstatymus. Prancūzijos civilinio kodekso 8 straipsnis skelbia, jog pilietinėmis teisėmis vienodai naudojami kiekvienas prancūzas. Tiesa, šios teisės nelietė tik užsieniečių, nes jų padėtį reglamentavo tarptautinės sutartys bei specialūs vyriausybės aktai. Pirmoji knyga taip pat reglamentuoja santuokos sudarymą, ištuoką, įvaikinimą bei kitus šeimos klausimus. Pažymėtina, jog tiek Gajaus, tie Justiniano Institucijos Asmenų kategorijoje pirmiausia taip pat aptaria laisvės, pilietybės, šeimos klausimus. Pasak Pauliaus, tai yra trys svarbiausi veiksniai, lemiantys asmens teisinį statusą.¹³⁷ T. Glyn Watkin teigimu, šiuolaikiniuose civiliniuose kodeksuose romėnų teisės tradicija atspindima privatinės teisės institutus pradendant dėstyti nuo asmenų teisinio statuso, nuosekliai pereinant prie šeimos teisės arba šiuos institutus apjungiant.¹³⁸ Kaip matome, Prancūzijos civiliniame kodekse asmenų teisė ir šeimos teisė jungiama į vieną struktūrinę dalį, todėl šiame kodekse aiškiai pastebima Gajaus (o vėliau ir Justiniano) išskirtos privatinės teisės struktūrinės dalies *personae* (Asmenys) įtaka. Pažymėtina, jog romėnų teisė, priešingai nei Prancūzijos privatinė teisė, nesuformulavo aiškių teisės subjekto, juridinio asmens, teismo, veiksnio sampratų. Pasak W. Litewski,

¹³⁵ ZWEIGERT, K.; KOTZ, H. *Lyginamosios teisės įvadas*. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 80.

¹³⁶ MAKSIMAITIS, M. *Užsienio teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 362.

¹³⁷ D. 4.5.11 *Paulus*: „... *tria enim sunt quae haremus, libertatem civitatem familiam*“.

¹³⁸ WATKIN GLYN, T. *An Historical Introduction to Modern Civil Law*. Vermont: Ashgate Publishing Company, 1999, p. 155.

bendroji civilinės teisės dalis, apimanti asmenų teisę bei sandorius, susiformavo tik XVIII – XIX amžių sandūroje, tačiau romėniškųjų šaltinių pagrindu.¹³⁹

Antrojoje knygoje, pavadintoje „Apie turtus ir įvairias nuosavybės atmainas“, įtvirtintos teisės normos reglamentuoja nuosavybės teisinius santykius. Šioje knygoje pateikiamas nuosavybės teisės į daiktus ir jų panaudojimus reguliavimas, įtvirtinamos normos apie uzufuktą, panaudojimus, butų teises bei servitutus, taip pat įtvirtintos bendrosios daiktinės teisės nuostatos, pateikiamas turto skirstymas į kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą. Šioje vietoje svarbu pažymėti, jog Prancūzijos, kaip ir daugelio valstybių, civilinis kodeksas šią daiktų klasifikaciją perėmė iš romėnų teisininkų. Daiktų klasifikavimas į kilnojamuosius (lot. k. – *res mobiles*) ir nekilnojamuosius (lot. k. – *res immobiles*), kurių įtvirtino ir Prancūzijos civilinis kodeksas, buvo įtvirtintas jau XII lentelių įstatymuose. Taigi Prancūzijos civilinio kodekso rengėjai, kaip ir buvo minėta anksčiau, daugelį nuostatų perėmė iš senosios teisės, kadangi praktiškai visos daiktų klasifikacijos, sukurtos dar senovės Romoje, neprarado savo aktualumo ir šiandieninėje privatinėje teisėje.

Trečiojoje knygoje „Apie įvairius nuosavybės įgijimo būdus“ įtvirtintos visos kitos kodekso normos, reglamentuojančios paveldėjimo, dovanojimo, pirkimo – pardavimo, mainų, nuomos, rangos, samdos, paskolos, turtinius sutuoktinių santykius ir pan. Tokia struktūra būdinga Gajaus bei Justiniano Institucijų struktūrai, todėl Prancūzijos civilinio kodekso struktūra vadinama institucine.

Įdomu paminėti ir tai, jog kodekso projekto svarstyme aktyviai dalyvavo ir pats Napoleonas Bonapartas. Būdamas pirmuoju konsulu ir profesionaliu kariškiu, Napoleonas ne tik išreiškė savo nuomonę išsakydamas dalykines pastabas kodekso rengėjams, bet ir iš atminties citavo Justiniano Digestus, savo romėnų teisės žiniomis stebindamas garsiausius to meto Prancūzijos teisininkus. Pasak Imperatoriaus Napoleono Bonaparto biografo, „šių jo žinių šaltinis buvęs neįprastas: kartą, prieš 15 metų, jis, jaunas karininkas, už kažką pakliuvęs į daboklę, joje radęs nežinia kaip ten patekusį seną romėnų teisės rinkinį, kurių neturėdamas ką veikti, perskaitęs nuo pradžios iki pabaigos.“¹⁴⁰ Teigiama, jog Napoleonas pasižymėjo nepaprastais gabumais ir atmintimi, kurių dėka jam pavyko atkurti kadaise perskaitytą tekstą. Autoriaus nuomone, Napoleonas, išsakydamas dalykines pastabas ir kartu cituodamas Justiniano Digestus, netiesiogiai akcentavo, jog naujasis kodeksas taip pat turi būti paremtas

¹³⁹ LITEWSKI, W. *Podstawowe wartości prawa rzymskiego*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2001, p. 61.

¹⁴⁰ MAKSIMAITIS, M. *Užsienio teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 362 – 363.

romėnų teisė, kuri išstisus šimtmečius buvo laikoma tobula teisės sistema. Puikių romėnų teisės žinių demonstravimas, galima sakyti, atskleidė Napoleono požiūrį į tai, kuo remiantis turėtų būti parengtas Prancūzijos civilinis kodeksas.

Analizuojant romėnų teisės įtaką Prancūzijos civiliniam kodeksui, būtų sunku pateikti išsamią ir detalę analizę, todėl toliau aptarsime tik pagrindinius Prancūzijos civilinės teisės institutus ir principus, patyrusius didžiausią romėnų teisės poveikį.

Iš rašytinės teisės, taigi praktiškai iš romėnų teisės, kur kodekso rengėjai plačiai rėmėsi Pothiero darbais, kodeksas perėmė bemaž visą sutarčių teisę, testamentinę teisę ir sutartinio turtinių santykių režimo šeimos teisėje rotacinę sistemą.¹⁴¹

Kalbant apie tėvų ir vaikų tarpusavio santykių reguliavimą, romėnų teisės poveikis šiuolaikinei privatinei teisei vertintinas atsargiai. Tai paaiškinama tuo, jog romėnų teisė, priešingai nei šiuolaikinė teisė, žinojo tik tėvo valdžią. Romėnų teisėje apie motinos valdžią vaikams apskritai nieko nekalbama. Tačiau tai nereiškia, jog vaikų ir tėvų tarpusavio santykiams romėnų teisė nepadarė jokios įtakos. Antai 1804 metų Napoleono kodeksas, nustatydamas vaikų pareigą gerbti ir rūpintis tėvu ir motina, nurodo, jog iki tol, kol vaikas sulauks pilnametystės arba bus emancipuotas, jis lieka tėvų valdžioje, o jei tėvai yra santuokoje, visą tėvų valdžią įgyvendina tėvas.¹⁴² Iš esmės toks teisinis reguliavimas pasikeitė tik prieš du šimtmečius, tačiau tokia principinė vertybė, kaip pareiga gerbti tėvus, iki šiol išlieka šeimos teisinių santykių reguliavimo pagrindu. Ulpiano teigimu, „sūnui tėvo asmuo visada turi būti šventas ir gerbtinas.“¹⁴³

Prancūzijos civilinis kodeksas iš romėnų teisės perėmė ir absoliutinės *pater familias* valdžios idėją, kuri buvo panaikinta tik vėliau, kaip nesuderinama su žmogaus teisėmis. Patriarchalinėje senovės romėnų šeimoje vieninteliu šeimininku ir atstovu bendraujant su išoriniu pasauliu buvo *pater familias*: „jis buvo vienintelis šeimininkas visko, kas priklausė *familia* (šeimai). Jo valdžia buvusi absoliuti ir teisiniu požiūriu vienoda tiek šeimos nariams, tiek jos turtui.“¹⁴⁴ 1804 metų Prancūzijos civilinis kodeksas taip pat įtvirtino vyro valdžios žmonai ir turtui principą. Žmona buvo įsivaizduojama kaip atsakinga už namų ūkį ir auklėjanti vaikus, o ūkiniame gyvenime nepatyrusi: be vyro pritarimo ji negalėjo sudaryti sutarčių, priimti sprendimų, pastarųjų net tada, jei sutuoktiniai vedybine sutartimi buvo

¹⁴¹ ZWEIGERT, K.; KOTZ, H. *Lyginamosios teisės įvadas*. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 87.

¹⁴² http://www.historyguide.org/intellect/code_nap.html, prisijungimo laikas 2011-04-05.

¹⁴³ D. 37.15.9 *Ulpianus*: „[...] Filio semper honesta et sanuota persona patris [...] fideri debat.“

¹⁴⁴ NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 1999, p. 85.

nustatę, kad jų turtas bus atskirtas. Šis principas sąlygojo vyrų ir moterų nelygiateisiškumą. Pažymėtina, jog dar svarstant civilinio kodekso projektą Valstybės taryboje, Napoleonas ištarė savo žinomą frazę apie prigimtį „padariusią moteris mūsų vergėmis“. Kodekse ši mintis iš esmės virto taisykle, pagal kurią moteris esant civiliniams teisiniams santykiams laikoma tarsi mažametė.¹⁴⁵ Tiesa, laikui bėgant, moterų teisės buvo vis labiau plečiamos. Pažymėtina, jog šeimos teisės srityje Prancūzijos civiliniame kodekse pataisų buvo daroma daugiau, nei kitose srityse. Tai susiję su konstitucinėmis nuostatomis ir konvencijomis, įsigaliojusiomis po Antrojo pasaulinio karo, kurios skelbė naujus laisvės ir lygybės idealus.

Neretai romėnų teisės įtakos produktu vadinamas 1804 metų Napoleono kodeksas iš romėnų teisės perėmė ir saurąją daikto (*res*) prasmę, pagal kurią daiktais buvo laikomi tik turtinių teisių objektai. Šio kodekso II knyga, skirta daiktinei teisei, pradedama daiktų klasifikacija į kilnojamuosius ir nekilnojamuosius daiktus, kas reiškia, jog daiktų kategorijai nebuvo priskiriami jokie nematerialaus pobūdžio dalykai. Pažymėtina, jog LR CK 4.1 straipsnis taip pat įtvirtina siaurąją romėniškojo *res* prasmę, nes pagal minėtą straipsnį daiktais laikomi tik materialaus pasaulio dalykai, pasisavinti iš gamtos ar sukurti gamybos procese.

Kalbant apie nuosavybės teisinius santykius, svarbu paminėti Prancūzijos civilinio kodekso 544 straipsnį, įtvirtinusių neribotos nuosavybės teisės principą. Minėtasis kodekso straipsnis nuosavybę apibūdino šiais žodžiais: „nuosavybė yra teisė naudotis ir disponuoti daiktais labiausiai absoliučiu būdu.“¹⁴⁶ Žodžiai „labiausiai absoliučiu būdu“ nereiškė, jog savininkas turėjo absoliučią laisvę. Priešingai, savininko teisės gali būti ribojamos, jei naudojimas šia teise prieštarautų įstatymams. Toks nuosavybės teisės reguliavimas perimtas iš romėnų teisės. Teisinėje literatūroje neretai teigiama, jog romėnai nuosavybę suprato kaip absoliučią teisę. Tačiau, autoriaus nuomone, apie absoliutumą galime kalbėti tik tuomet, kai turime galvoje nuosavybės teisinių santykių gynybą. Romėnai absoliutumą siejo su savininko teise į daiktą, kuri suponuoja visų likusių teisės subjektų pareigą šios teisės nepažeisti ir netrukdyti jos įgyvendinimui. Nuosavybės absoliutumumas romėnų teisėje reiškėsi ir procesinėje gynyboje. Kita vertus, romėnų teisė taip pat žinojo tam tikrus nuosavybės teisės ribojimo atvejus. Pasak Florentino, „laisvė yra galimybė atlikti viską, ko nedraudžia teisė.“¹⁴⁷ Taigi matome, jog nuostata, pagal kurią teisė nevaržomai disponuoti daiktu, jeigu to

¹⁴⁵ MAKSIMAITIS, M. *Užsienio teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 371.

¹⁴⁶ MAKSIMAITIS, M. *Užsienio teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 367.

¹⁴⁷ D. 1.5.4 *Florentinus*: „*Libertas est naturalis facultas eius quod cuique facere libet, nisi ai quid vi aut iure prohibetur*“.

nedraudžia įstatymas, buvo suformuluota dar romėnų teisėje, ir vėliau buvo perimta Prancūzijos bei kitų šiuolaikinių valstybių privatinės teisės.

Taip pat reikėtų paminėti ir Prancūzijos civilinio kodekso 545 straipsnį, kuris skelbė, kad „niekas negali būti verčiamas užleisti savo nuosavybę, jei tik tai nedaroma visuomenės naudai ir už teisingą ir išankstinį atlyginimą.“¹⁴⁸ Ši nuostata, įtvirtinusi nuosavybės neliečiamumo ir šventumo principą, taip pat buvo suformuluota dar romėnų teisėje. Kalbėdamas apie nuosavybės neliečiamumą, Pomponijus akcentuoja, jog „tai, kas priklauso mums, be mūsų pačių veiksmų negali būti perduota kam nors kitam.“¹⁴⁹ Taigi romėnų teisė taip pat leido apriboti nuosavybę, jeigu tai buvo reikalinga visuomenės poreikiams (*interest public*).¹⁵⁰ Pažymėtina, jog Lietuvos Respublikos Konstitucija taip pat numato maksimalų nuosavybės apribojimą paimant ją visuomenės poreikiams.

Taigi Napoleono epochos kodeksas, nors ir buvo gausiai taisomas, pildomas ir perdirbamas, tačiau išsaugojo nemažai romėnų teisės principų ir nuostatų. Kaip jau buvo minėta, daugiausia yra pakitęs šeimos ir santuokos teisinis reguliavimas, kadangi tuometinės normos, perimtos iš romėnų teisės, neužtikrino laisvės ir lygybės principų, todėl nebeatitiko pasikeitusių visuomeninių santykių.

Pažymėtina, jog Prancūzijos civilinis kodeksas, perėmęs nemažai romėnų teisės principų bei nuostatų, romėniškąsias idėjas paskleidė ir Prancūzijos užkariauotose teritorijose: Belgijoje, Pjemonte, Bavarijoje, Vestfalijoje, Olandijoje, Lenkijoje ir kitur. Šiuo civilinio kodekso modeliu seka Liuksemburgo, Ispanijos, Portugalijos, Italijos, Rumunijos, Graikijos, Šveicarijos, Pietų Amerikos (išskyrus Braziliją ir Peru), JAV valstijos Luizianos, prancūziškai kalbančios Kanados Kvebeko provincijos, taip pat šalių, kadaise buvusių Prancūzijos kolonijomis Afrikoje, civiliniai kodeksai.¹⁵¹ Reikėtų nepamiršti ir to, jog kelis dešimtmečius Prancūzijos civilinis kodeksas galiojo ir Lietuvos Užnemunėje (nuo 1808 – iki 1840 m.). Taigi, galima teigti, jog romėniškąsias idėjas, vertybes bei nuostatas Prancūzijos civilinis kodeksas paskleidė daugelyje pasaulio valstybių. Šį kodeksą, akcentuodamas jo

¹⁴⁸ MAKSIMAITIS, M. *Užsienio teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 367.

¹⁴⁹ D. 50.17.11. *Pomponius*: „*Id quod nostrum est sine faco nostro ad alium transferri non potest*“.

¹⁵⁰ Itin vaizdžiai tai atslėidžia Frontinas, kalbėdamas apie akvedukų tiesimą, kuris tais laikais buvo itin aktuali problema. Pasak Frontino, Senato nutarimas, kuriuo buvo nustatyta, jog žemės sklypai, esantys šalia akvedukų, gali būti nusavinti, gali būti laikomas teisingu tik tuomet, jei sklypai paimami atsižvelgiant į visuomenės interesą. JONAITIS, M. *Romėnų privatinės teisės įtaka šiuolaikinei civilinei ir civilinio proceso teisei*: daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 103.

¹⁵¹ MAKSIMAITIS, M. *Užsienio teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 375.

reikšmę, Napoleonas apibūdino kaip „pasiekimą, didingesnį už visas jo pergales: „kažkoks Vaterlo išdils iš atminties, bet mano civilinis kodeksas išliks amžinai.“¹⁵²

Kita vertus, paradoksalia situacija galime laikyti tai, jog Prancūzijos civilinis kodeksas, būdamas centriniu romanų teisės sistemos kodifikacijos aktu, išsaugojo daugiau germanų teisinių idėjų nei maždaug po 100 metų įsigaliojęs Vokietijos civilinis kodeksas, kuris, patekęs į istorinės teisės mokyklos ir pandektinės jurisprudencijos mokyklos įtaką, perėmė daugiau romėnų tradicijų.¹⁵³

3.3. Romėnų teisė ir Vokietijos civilinis kodeksas

Viduramžiais visos Europos tautos skirtingais laiko tarpniais ir nevienodu intensyvumu patyrė romėnų teisės, kaip antikinės kultūros dalies, poveikį. Nors Vokietija tai patyrė pakankamai vėlai – tik XV amžiaus viduryje, - tačiau šis poveikis Vokietijoje, kaip jau minėta, buvo kur kas stipresnis nei Prancūzijoje ar kitose valstybėse. Romėnų teisės recepcija „privedė ne tik prie plačios romėnų teisinių institutų ir terminų recepcijos, bet ir prie teisinio mąstymo „sumokslinimo“ tokiu mastu, kokio nepatyrė kitos Europos tautos.“¹⁵⁴

Romėnų teisės recepcijai Vokietijoje didelį postūmį padarė imperijos valdžios silpnumas, stiprių valstybinių teismų bei įtakingo teisininkų luomo trūkumas. Kaip žinoma, vokiečių tautos Šventoji Romos imperija ir Vokietijos imperatorius, kaip aišku iš pavadinimo, jautėsi Romos imperijos ir romėnų imperatorių įpėdiniais, todėl romėnų teisė Vokietijoje nebuvo laikoma svetima teise.¹⁵⁵ Nors Vokietijoje, kitaip nei Prancūzijoje, prie unifikuotos ir Vokietijai bendros civilinės teisės nebuvo prieita, tačiau atskirose didesnėse teisės srityse, dėka teisės mokslininkų darbų, buvo pasiekta romėnų bei vietinės teisės sintezė.

Taigi bendrai privatinei Vokietijos teisei bene didžiausią įtaką darė Vokietijos teisės mokslas. Vokiečių mokslininkai, kaip ir Bolonijos komentatoriai, siekė romėnų teisę pritaikyti prie to metų sąlygų. XIX amžiuje, sklindant kodifikacijos idėjai, romėnų teisės profesorius Thibautas pasiūlė išleisti unifikuotą Vokietijos civilinės teisės kodeksą. Tam prieštaravo istorinės teisės mokyklos atstovai, kurių lyderiu laikomas Frydrichas Karlas von Savigny. Pasak jo, „tautos teisę geriau galima atskleisti pasitelkiant istorinio tyrinėjimo metodus. Vadinasi, Vokietijos kodeksas neturėtų būti priimtas be plataus išankstinio

¹⁵² GLENDON, M. A.; GORDON, M. W.; OSAKWE, Ch. *Vakarų teisės tradicijos*. Vilnius: Pradai, 1982, p. 36.

¹⁵³ ZWEIGERT, K.; KOTZ, H. *Lyginamosios teisės įvadas*. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 87.

¹⁵⁴ ZWEIGERT, K.; KOTZ, H. *Lyginamosios teisės įvadas*. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 123.

¹⁵⁵ ZWEIGERT, K.; KOTZ, H. *Lyginamosios teisės įvadas*. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 125.

Vokietijos teisės institutų raidos tyrimo.¹⁵⁶ Toks Savigny ir istorinės teisės mokyklos požiūris nugalėjo. Iš pradžių Savigny ir kiti istorinės teisės mokyklos atstovai daugiausia dėmesio skyrė antikinei romėnų teisei, tačiau vėliau, neaptikus šios teisinės sistemos pagrindų, idėjų, tyrinėjimo objektu tapo klasikinė Romos teisė. Joje vokiečių mokslininkai siekė atskleisti „paslėptą sistemą“, kurią jie galėtų pritaikyti prie savo visuomenės poreikių. Visa tai sąlygojo išsamius Digestų tyrinėjimus, nes buvo tikima, jog „*Corpus iuris* disponuoja amžinos vertės teisinių institutų lobiu, kuris, jei tik būtų teisingai išdėstytas ir susistemintas, galėtų galioti tiesiogiai.“¹⁵⁷ Tokiu būdu istorinės teisės mokyklos dėka išsirutuliojo pandektinis mokslas, kurio tikslas buvo išnagrinėti dogmatinę – sistemine romėnų teisės medžiagą. Pandektistai romėnų institutus laikė viršiausiais ir amžinai galiojančiais, todėl siekė juos pritaikyti būsimam Vokietijos civiliniam kodeksui.

Po daugiau nei 20 metų intensyvaus darbo, Vokietijos civilinis kodeksas įsigaliojo 1900 metais. Šis kodeksas „pagal kalbą ir techniką, struktūrą ir sąvokų formavimą yra vokiečių pandektinio mokslo ir jo giluminės, lygiai tiek tikslios ir tiek abstrakčios erudicijos kūdikis – su visais iš to kylančiais privalumais ir trūkumais.“¹⁵⁸ Dar svarstant kodekso projektus, daugiausia kritikos sulaukė pernelyg doktrinieriška kodekso išorinė forma, plačiai orientuota į pandektinės teisės mokslo abstrakčius terminus bei visuomenei sunkiai suprantamą teisinę terminiją. Teigiama, jog „kodeksas jį užbaigus nebuvo nei romėniškas, nei germaniškas.“¹⁵⁹ Tai reiškia, jog, kaip ir Prancūzijos civilinis kodeksas, šis kodeksas remiasi ne tik savo nacionaline teise, bei ir *ius commune*.

Pagal išorinį suskirstymą kodeksas padalintas į penkias dalykines santykių grupes (bendroji dalis, prievolių teisė, daiktinė teisė, šeimos teisė, paveldėjimo teisė), kurių kiekvienai paskirta po knygą. Toks privatinės teisės institutų išdėstymas atspindi romėnų teisės tradiciją. Pažymėtina, jog kodekso pradžioje išdėstyta bendroji dalis, kuri buvo orientuota į tai, kad iš anksto bendra forma visiems laikams būtų sureguliuoti tam tikri elementarūs teisės institutai, kuriuos teisininkas vienodai lygiai naudoja tiek prievolinėje teisėje, tiek ir daiktinėje, paveldėjimo arba šeimos teisėje, netgi visoje privatinėje teisėje, vokiečių pandektinio mokslo pastangomis išaugo į civilinio kodekso bendrąją dalį.¹⁶⁰ Manyta, jog ši bendroji dalis Vokietijos civiliniame kodekse turi tą pačią reikšmę, kokią turėjo

¹⁵⁶ GLENDON, M. A.; GORDON, M. W.; OSAKWE, Ch. *Vakarų teisės tradicijos*. Vilnius: Pradai, 1982, p. 38.

¹⁵⁷ ZWEIGERT, K.; KOTZ, H. *Lyginamosios teisės įvadas*. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 129.

¹⁵⁸ ZWEIGERT, K.; KOTZ, H. *Lyginamosios teisės įvadas*. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 132.

¹⁵⁹ GLENDON, M. A.; GORDON, M. W.; OSAKWE, Ch. *Vakarų teisės tradicijos*. Vilnius: Pradai, 1982, p. 39.

¹⁶⁰ Žr. ZWEIGERT, K.; KOTZ, H. *Lyginamosios teisės įvadas*. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 133 – 135.

Institucijos Justiniano kodifikacijoje, kadangi ji esanti rinkinys apibrėžimų, sąvokų, įvairių bendrųjų teisės principų, išgautų iš kazuistinių Justiniano teisės nuostatų.

Paminėtina ir tai, jog rengiant civilinio kodekso projektą, pirmoji jo redakcija buvo aštriai sukritikuota dėl pernelyg didelio pasidavimo romėnų teisės įtakai, dėl sąvokų ir konstrukcijų abstraktumo ir daugelio kitų trūkumų. Antrajai komisijai pašalinus iš kodekso projekto daugybę romėniškos kilmės taisyklių ir pakeitus jas vokiečių teisės taisyklėmis ir principais, naujasis projektas buvo įvardintas kaip „vokiečių dvasios pergalė prieš romėnų dvasią.“¹⁶¹ Nors būtent šis projektas ir buvo patvirtintas, tačiau, kaip matėme, tai nereiškia, jog Vokietijos civilinis kodeksas neperėmė romėnų teisės dvasios. Autoriaus nuomone, teisės mokslininkų užmojis pritaikyti romėnų teisę prie jų to meto sąlygų lėmė tai, jog vis dėl to didelė dalis romėnų teisės principų ir nuostatų buvo perkeltos į Vokietijos civilinį kodeksą. Pažymėtina, jog iš romėnų teisės šis kodeksas perėmė ne tik bendrą sistemos struktūrą, bet ir daugelį prievolinės teisės bei kitų teisės institutų nuostatų.

Nepaisant Vokietijos civilinio kodekso sudėtingumo, kitų šalių teisei XX amžiaus pradžioje jis darė didesnę įtaką nei Napoleono kodeksas. Šiam kodeksui būdingą pandektinę struktūrą perėmė sovietinių respublikų (tarp jų ir Lietuvos), Lenkijos, Čekoslovakijos civiliniai kodeksai. Taip pat šio kodekso modeliu pasekė Austrijos, Graikijos, Portugalijos, Vengrijos, Jugoslavijos, Japonijos, Brazilijos, Peru civiliniai kodeksai. Ne mažą kodekso įtaką patyrė ir Europos šiaurės valstybių civilinė teisė.

3. 4. Romėnų teisė ir Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas

Kadangi darbo tikslas nėra išsamiai aptarti romėnų teisės įtakos Lietuvos Respublikos civiliniam kodeksui, paminėsime tik esminius dalykus, leidžiančius geriausiai atskleisti romėnų teisės apraiškas mūsų šalies privatinei teisei.

Nors įvairių valstybių (pavyzdžiui, Prancūzijos, Ispanijos) civilinė teisė yra perėmusi institucinę romėnų teisės sistemą, tačiau Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas organizuojamas remiantis kitu principu – pandektine sistema, kurios pagrindu civilinės teisės normos skirstomos į teisės pošakius. Tai, kad Lietuvos civilinė teisė nėra perėmusi dar Gajaus Institucijose įtvirtintos romėniškosios teisės sistemos (*personae, res, actiones*), neleidžia neigti romėnų teisės poveikio mūsų šalies civilinės teisės sistemai. Akivaizdų

¹⁶¹ MAKSIMAITIS, M. *Užsienio teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 405.

romėniškąjį poveikį civilinės teisės sistemai liudija pati CK struktūra, kurioje po daiktinės teisės yra dėstomos paveldėjimo teisės normos. Tokia CK struktūra išreiškia Lietuvos įstatymų leidėjo požiūrį į paveldėjimą, kaip į universalų mirusiojo teisių perėjimą įpėdinams ir kartu atkartoja romėniškąjį požiūrį į paveldėjimą, kaip į vieną iš universalių nuosavybės teisės įgijimo būdų. Kitaip tariant, atkartojamas Gajaus pateiktas paveldėjimo apibrėžimas, pagal kurį paveldėjimas yra ne kas kita, kaip visų mirusiojo teisių perėmimas.¹⁶² Taip pat vienu iš romėniškosios teisės sistemos bruožu galime laikyti ir tai, jog priėmus šiuo metu galiojantį CK, šeimos ir santuokos santykius reguliuojančios normos buvo įtvirtintos ne atskirame kodekse, kaip tai buvo daroma anksčiau, o apjungtos galiojančiame civiliniame kodekse greta teisės normų, reguliuojančių asmenų teisę. Toks teisinis reguliavimas leidžia išvelgti Gajaus įtvirtintos *personae* kategorijos kontūrus.

Romėnų teisės poveikį didesne ar mažesne apimtimi patyrė kiekvienas Lietuvos civilinės teisės pošakis, t. y., galima sakyti, visi CK pošakiai turi akivaizdžias romėniškąsias šaknis:

1. Asmenų teisė iš romėnų teisės perėmė veiksnius, lemiančius veiksniumo apimtį: amžių, psichikos sveikatos būklę. Šie kriterijai buvo plačiai aptariami įvairiuose romėnų teisės šaltiniuose. Antai Gajus teigė, jog vaikas arba tas, kuris savo amžiumi labai panašus į vaiką, nelabai kuo skiriasi nuo psichikos ligonio, kadangi neturi jokio supratimo.¹⁶³ Kaip matome, čia nurodyti abu ir Lietuvos civilinėje teisėje įtvirtinti kriterijai, lemiantys visišką asmens neveiknumą. Neabejotinai romėnų teisės palikimu laikomas ir kitas civilinės teisės institutas – emancipacija, kuri nuo romėniškosios skiriasi tuo, jog pastaroji galėjo būti atliekama ir pilnamečių asmenų, t. y. vaikų, esančių tėvo valdžioje, atžvilgiu. Šį skirtumą lėmė specifinė romėniškosios šeimos prigimtis, kurioje buvo itin stipri tėvo valdžia (*patria potestas*). Romėnų teisė taip pat nustatė ir sąlyginę kai kurių pradėto, bet dar negimusio vaiko teisių pripažinimą, kuris šiuolaikinėje civilinėje teisėje kelia daugybę diskusijų. Digestuose pateikiama Julijono ištrauka, kurioje nurodoma, jog tie, kurie yra motinos iščiose, kviritinės teisės didžia dalimi traktuojami kaip jau gimę, kadangi turi teisę paveldėti, o jeigu nėščia moteris būtų priešų paimta nelaisvėn, nelaisvėje gimusiam vaikui priklauso *postliminium*

¹⁶² D. 50.16.24 *Gaius*: „*Nihil est aliud hereditas quam successio in universum ius quod defunctus habuit.*”

¹⁶³ G. I. *Nam infans et qui infanti proximus est non multum a furioso differet, quia huius aetatis pupilli nullum intellectum habent.*

teisė ir jis įgyja motinos arba tėvo teisinį statusą.¹⁶⁴ Taigi tam tikrų subjektinių teisių pripažinimas pradėtam, bet dar negimusiam kūdikiui, yra iš romėnų teisės atėjusi koncepcija.

2. Šeimos teisė įtvirtino tokias principines romėnų šeimos teisės nuostatas, kaip santuokos monogamiškumas, jos sudarymo savanoriškumas, lygiavertė civilinio ir konfesinio santuokos sudarymo būdo koegzistencija, galimybė nutraukti santuoką ir pan. CK 3.16 straipsnyje įtvirtintas draudimas pažeisti monogamijos principą šiandien neatrodo esantis *extra ordinem*, tačiau antikos laikais monogaminė romėnų santuoka buvo laikoma labiau išimtimi nei bendra taisykle. Kalbant apie santuokos savanoriškumą, kuris įtvirtintas CK 3.13 straipsnyje, Ulpianas pažymėjo, jog santuoką kuria tarpusavio susitarimas, o ne faktinis gyvenimas kartu.¹⁶⁵ CK perėmė ir daugelį kitų romėnų teisės šaltiniuose įtvirtintų santuokos sudarymo sąlygų: santuokinį amžių, santuokinį veiksnumą, draudimą tuoktis artimiesiems giminaičiams ir pan. Lietuvos civilinėje teisėje taip pat įtvirtinti ir tokie romėnų teisės suformuluoti institutai kaip įvaikinimas, šeimos narių tarpusavio alimentinis išlaikymas, giminystės santykių artumo nustatymas remiantis eilių ir laipsnių nustatymu ir pan. Kalbant apie įvaikinimo institutą, verta paminėti ir iš romėnų teisės perimtą taisyklę, jog santykiai tarp įvaikių ir įtėvių yra analogiški tėvų bei vaikų santykiams (CK 3.227 straipsnio 1 dalis).

3. Daiktinėje teisėje romėniškosios apraiškos pirmiausia matomos daikto sąvokos apibrėžimo srityje. CK 4.1 straipsnis apibrėžia siaurąją romėniškojo *res* prasmę, kadangi nustato, jog daiktais laikomi tik materialaus pasaulio dalykai. Romėnų teisė be daiktų skirstymo į materialiuosius ir nematerialiuosius, numatė dar daugiau skirtingais pagrindais atliktų daiktų klasifikacijų, kurių didžiąją dalį perėmė ir Lietuvos privatinė teisė. Viena iš pagrindinių perimtų klasifikacijų – tai daiktų skirstymas į kilnojamuosius ir nekilnojamuosius daiktus (CK 4.2 straipsnis). Taip pat šiuolaikinėje privatinėje teisėje randame ir kitas romėniškąsias daiktų klasifikacijas, pavyzdžiui, skirstymą į pakeičiamuosius ir nepakeičiamuosius (CK 4.3 straipsnis), individualiais ir rūšiniais požymiais apibrėžtus (CK 4.4 straipsnis), suvartojamuosius ir nesunaudojamuosius (CK 4.5 straipsnis), daliuosius ir nedaliuosius daiktus (CK 4.6 straipsnis). Didžiausiu romėnų pasiekimu galima laikyti konkrečių daiktinių teisių (nuosavybės, teisių į svetimus daiktus) išskyrimu. Nuosavybės teisė Romoje susiformavo ganėtinai anksti ir ji buvo apibrėžiama kaip plačiausia daiktinė teisė. Literatūroje dažnai sutinkama nuomonė, jog romėnai nuosavybę suprato kaip

¹⁶⁴ D. 1.5.26. „*Qui in utero sunt, in toto paene iure civili intellegitur in rerum natura esse. Nam et legitimae hereditates his restituuntur: et si pregnans mulier ab hostibus capta sit, id quod natum erit postliminium habet, item patris vel matris condicionem sequitur*“.

¹⁶⁵ D. 50.17.30 Ulpianus: „*Nuptias non concubitus, sed consensus facit*“.

absoliučią teisę. Tačiau tokia nuomonė yra kiek klaidinanti ir šį samprotavimą galima pagrįsti konkrečiais romėnų teisėje žinotais nuosavybės ribojimais. Šiuolaikinei privatinei teisei svarbiausia nuosavybės apribojimo viešojo (visuomeninio) intereso naudai idėja. Ulpiano teigimu, teisė privalo paisyti ne tik pavienių, bet ir žmonių bendruomenės interesų.¹⁶⁶ Romėnų teisininkai daug dėmesio skyrė įvairiems nuosavybės teisės įgijimo būdams ir daugelį šiuos įgijimo būdus nustatančių romėniškųjų nuostatų, tiesa, kai kur su tam tikromis modifikacijomis, perėmė ir galiojanti civilinė teisė (CK 4.47 straipsnis). Galiojanti civilinė teisė šiandien neįsivaizduojama ir be tokių romėniškųjų teisių į svetimus daiktus, kaip servitutai, emfiteuzė, superficijus, hipoteka, įkeitimas.

4. Paveldėjimo teisės srityje didžiausią romėnų teisės įtaką pirmiausia pastebima įtvirtinant paveldėjimo sampratą bei bendruosius paveldėjimo teisės principus. CK 5.1 straipsnio 1 dalis paveldėjimą apibūdina kaip mirusiojo asmens turtinių teisių, pareigų ir kai kurių asmeninių neturtinių teisių perėjimą jo įpėdiniams. Taigi Lietuvos privatinė teisė yra perėmusi paveldėjimo, kaip universalaus mirusiojo asmens teisių perėmimo, sampratą, kurios genezė siekia romėnų juristų darbų ištraukas.¹⁶⁷ Reikšmingu romėnų teisės kūriniu taip pat laikytinas ir CK 5.2 straipsnyje suformuluotas testamentinio paveldėjimo prioriteto prieš įstatyminį principas. Štai Digestuose analogiškai nurodoma, kad kai yra galinčių paveldėti pagal testamentą, pagal įstatymą nepaveldima.¹⁶⁸

5. Šiuolaikinėje prievolių teisėje galime pastebėti itin plačią romėnų prievolinės teisės principų, konstrukcijų, prievolių rūšių, prievolių atsiradimo pagrindų recepciją. CK 6.1 straipsnyje prievolė apibrėžiama remiantis romėnų juristų įvardinta prievolės, kaip teisinio santykio, kurio pagrindu skolininkas priverčiamas atlikti ką nors kreditoriaus naudai, o šis turi teisę siekti įvykdymo pareikšdamas teisme asmeninį ieškinį, samprata. Romėnų teisė suformulavo ir vieną svarbiausių šiuolaikinės civilinės teisės prievolės dalykui keliamų reikalavimų – jo teisėtumą bei neprieštaravimą viešajai tvarkai ir gerai moralei. Ypač svarbu yra tai, jog romėnų pateiktas civilinių sutarčių katalogas sudaro šiuolaikinės sutarčių sistemos pagrindą.

Trumpai aptarę romėnų teisės įtaką Lietuvos privatinei teisei, galime daryti išvadą, jog daugelio Lietuvos civilinės teisės principų ir institutų kilmė yra romėniškoji. Šiuolaikinė

¹⁶⁶ D. 1.3.4. *Ulpianus*: „*Jura non in singulas personas sed generaliter constituuntur*“.

¹⁶⁷ Pavyzdžiui, Pomponijus teigia, kad įpėdinis įgyja visas mirusiojo teises, o ne tik tampa atskirų daiktų savininku, kadangi įpėdiniui pereina ir visa tai, ką vadiname reikalavimo teisėmis. Žr. D. 29.2.37 *Pomponius*: „*Heres in omne ius mortui, nontantun singularum rerum domnium succedit, cum et ea, quae in nominibus sint, ad heredem transeant*“.

¹⁶⁸ D. 29.2.39. *Ulpianus*: „*Quam diu potest ex testamento adiri hereditas, ab intestato non defertur*“.

Lietuvos civilinė teisė iš romėnų teisės yra pasisavinusi daugelį romėniškųjų principų ir konstrukcijų, įtvirtintų asmenų, daiktinėje, paveldėjimo, prievolių, sutarčių teisėje. Autoriaus nuomone, sunku surasti tokių galiojančios civilinės teisės institutų, kurių bent jau pradmenys nebuvo žinomi romėnų teisėje. Kaip matyti, net ir itin bendrų šių institutų bruožų analizė leidžia mums daryti neabejotiną išvadą apie tai, jog Lietuvos privatinė teisė buvo kuriama romėnų teisės šviesoje, todėl didele apimtimi perėmė jos dvasią.

3.5. Romėnų teisė ir kitos valstybės

Apžvelgus romėnų teisės įtaką Prancūzijos, Vokietijos bei Lietuvos privatinei teisei, ją neabejotinai galime laikyti teisinės kultūros pagrindu. Kartu būtina pažymėti ir tai, jog romėnų teisė didele apimtimi lemia privatinų santykių reglamentavimą ir kitose valstybėse.

Visi svarbiausi civiliniai kodeksai susiduria su ta pačia materialinės teisės sąranga, kurią nustatė daugeliu atžvilgių vis dar aktualios Justiniano Institucijos: teisė, nustatanti asmens statusą, apimanti ir šeimos teisę; ir prievolės, kurios gali kilti arba iš sutarties, arba iš žmogaus veiksmų.¹⁶⁹ Šiandien romėnų teisė tebėra daugelio valstybių teisinės sistemos šerdis, kadangi iš jos perėmė ir savo laikmečiui pritaikė daugybę privatinės teisės principų ir institutų. Pirmiausia tai lėmė plati romėnų teisės recepcija, kurios dėka dar viduramžiais romėnų teisė tapo didesniosios kontinentinės Europos dalies fundamentalia teise (apie tai buvo kalbėta šio darbo pirmos dalies ketvirtame skyriuje). Tačiau, matyt, svarbiausias veiksnys buvo tai, jog Prancūzijos ir Vokietijos privatinė teisės kodifikacijos, įtvirtinusios daugelį romėniškųjų principų ir institutų, paveikė ir kitas šalis. Teigiama, jog „lygiai taip pat, kaip senovės Romos teisė buvo primesta milžiniškos imperijos užkariautoms teritorijoms, Napoleonas su savo armija atnešė Prancūzijos civilinį kodeksą į Belgiją, Nyderlandus, kai kurias Lenkijos dalis, Italiją ir į vakarinius Vokietijos regionus. Vėliau, kolonializmo epochoje, Prancūzija išplėtojo savo teisės įtaką už kontinentinės Europos ribų – kai kurioms Artimųjų Rytų šalims, šiauriniams bei į pietus nuo Sacharos esantiems Afrikos kraštams, Indokinijai, Okeanijai, Prancūzų Gvianai ir Prancūzų Karibų jūros saloms Prancūzijos teisės įtaka išliko ilgiau ir paplito plačiau negu Napoleono užkariavimai ir prancūzų kolonializmas.“¹⁷⁰ Kartu plito ne tik Prancūzijos teisė, bet taipogi ir jos pagrindą sudaranti

¹⁶⁹ GLENDON, M. A.; GORDON, M. W.; OSAKWE, Ch. *Vakarų teisės tradicijos*. Vilnius: Pradai, 1982, p. 46.

¹⁷⁰ GLENDON, M. A.; GORDON, M. W.; OSAKWE, Ch. *Vakarų teisės tradicijos*. Vilnius: Pradai, 1982, p. 41-42.

romėnų teisė, tokiu būdu palietusi daugelio Europos ir kitų valstybių privatinę teisę. Didžiausią įtaką patyrė 1838 metų Nyderlandų civilinis kodeksas, 1867 metų Portugalijos civilinis kodeksas (pakeistas 1967), 1888 metų Ispanijos civilinis kodeksas, kai kurių Šveicarijos kantonų kodeksai. Nemažą vaidmenį romėnų teisės principų ir institutų plitimui suvaidino ir Vokietijos civilinis kodeksas, ypač rengiant 1942 metų Italijos kodeksą, 1940 metų Graikijos civilinį kodeksą. Įtaką patyrė netgi 1916 metų Brazilijos kodeksas ir 1967 metų Portugalijos civilinis kodeksas ir pan.

Toks romėnų teisės poveikis šiuolaikinių valstybių kodifikacijoms, autoriaus nuomone, gali būti prilyginamas antrajai romėnų teisės recepcijai, kurios dėka romėnų teisė tapo daugelio Europos ir kitų valstybių teisės sistemos pagrindu.

Išvados

1. Gilesnis šiuolaikinės privatinės teisės pažinimas neįmanomas prieš tai nesusipažinus su romėnų teisės sistema bei jos raida. Norint pažinti tikrąją šiuolaikinės privatinės teisės principų, pagrindinių nuostatų, institutų prasmę, jų šaknų reikia ieškoti romėnų teisėje.
2. Romėnų teisės negalima laikyti tik dar vienu eiliniu Romos civilizacijos istoriniu paminklu. Nors romėnų teisės raida prasidėjo prieš keliasdešimt šimtmečių, tai toli gražu nereiškia, jog šiandien mes negalime kalbėti apie vis dar „gyvą“, nors ir modifikuotą romėnų teisę. Jos įtaka apčiuopiama ne tik daugelio kontinentinės Europos valstybių privatinėje teisėje, bet ir už jos ribų. Romėnų teisės netolygus paplitimas ir įtaka skirtingų pasaulio valstybių privatinei teisei lėmė daugybę diskusijų dėl romėnų teisės įtakos apimties, svarbos ir netgi sąvokos apibrėžimo. Autorius mano, kad ieškoti bendro, visą apimančios sąvokos „romėnų teisė“ apibrėžimo yra neracionalu, jeigu mes kalbame apie romėnų teisę, gyvuojančią jau keliasdešimt šimtmečių. Šia prasme vieno žymiausių lenkų romanisto M. Kuroł owicz pavartotas epitetas, jog „romėnų teisė lyg gyvas audinys veržiasi iš nelanksčių definicijos rėmų, todėl jos suvokimas reikalauja atskirų prasmių pažinimo ir studijų“, autoriaus nuomone, visiškai pagrįstas.
3. Romėnų teisės perimamumui bei išlikimui didžiausią įtaką turėjo jos universalios nuostatos ir principai, kurių taikymas iš esmės buvo įmanomas bet kurioje epochoje. Tai savo ruožtu lėmė tai, kad Vakarų Romos valstybės užkariautojai pripažino šią teisės sistemą ir taikė ją kartu su savo paprotine teise. Pažymėtina, kad kanonų teisė romėnų teisę taip pat pritaikė savo poreikiams. Tas, autoriaus nuomone, sąlygojo, jog kanonų teisė didele apimtimi buvo laikoma pirmąja modernia Vakarų Europos teisine sistema. Bolonijos mokykla bei glosatorių veikla XI a. ne tik paskatino romėnų teisės atgimimą kontinentinėje Europoje, bet ir davė pradžią teisės mokslo ir teisininkų profesijos susiformavimui. Jų darbus perėmė ir toliau plėtoję XIII a. postglosatoriai, pradėję ieškoti romėnų teisės taikymo galimybių kasdieniniame gyvenime, įrodė, kad romėnų teisė nėra vien tik istorinis šaltinis apie seniai gyvavusią Romos civilizaciją.
4. Romėnų teisės poveikis pasaulio teisės sistemų raidai pasireiškė dviem kryptim: Rytų ir Vakarų. Lietuva buvo paveikta abiejų krypčių. Romėnų teisės plitimui Lietuvoje įtakos turėjo krikščionybės priėmimas, glaudesni santykiai su Vakarų Europa, lietuvių studentų studijos žymiausiuose Europos universitetuose, teisinės literatūros plitimas bei romėnų teisės dėstymas Lietuvos universitetuose ir mokyklose. Taip pat prie to prisidėjo pozityvus

bajorijos požiūris romėnų teisės atžvilgiu. Visa tai lėmė teisininkų mąstysenos praplėtimą, pagrindinių teisinių sąvokų bei naujų teisės normų įtvirtinimą Lietuvos įstatymuose ir lietuviškosios teisės terminijos susiformavimą.

5. Didžiausiu romėnų teisės laimėjimu laikoma tai, kad iš šios teisės sistemos kildinamos svarbiausios etinės vertybės: *aequitas*, *humanitas*, *fides*, *honestas* ir kt. Būtent iš šių pamatinių vertybių gimė dauguma pagrindinių šiuolaikinėse teisinėse sistemose įtvirtintų principų, kurių dėka teisė ir etika tapo viena visuma. Būtent tai ir lėmė šios teisinės sistemos gyvavimą keliasdešimt šimtmečių ir jos pagrindinių nuostatų, idėjų, principų perimamumą vėlesnių epochų valstybių privatinėje teisėje.

6. Romėnų teisės palikimas nėra vien tik teisiniai apibrėžimai, formuluotės, principai, kuriuos perėmė šiuolaikinė privatinė teisė, bet taipogi ir pati teisės sisteminimo idėja. Romos teisininkų suformuluotais teisės sisteminimo pagrindais buvo remiamasi kuriant šiuolaikinių valstybių civilinius kodeksus. Gajaus suformuluotą, o vėliau ir Justiniano perimtą institucinę teisės sistemą paveldėjo nemaža dalis šiuolaikinių valstybių. Ryškiausiu institucinę teisės sistemą perėmusiu civilinės teisės kodifikacijos aktu laikomas Prancūzijos civilinis kodeksas, kurio pavyzdžiu pasekė Ispanija, Portugalija, Belgija, Nyderlandai, dalis Lenkijos, Italija, kai kurios Artimųjų Rytų šalys, šiauriniai ir į pietus nuo Sacharos esantys Afrikos kraštai ir kt. pasaulio valstybės.

7. Romėnų teisės poveikį patyrė ir tie Europos bei kitų valstybių civiliniai kodeksai, kurie organizuojami remiantis pandektine sistema: Vokietija, Lenkija, Austrija, Graikija, Japonija, Peru, Brazilija, sovietinės respublikos (tarp jų ir Lietuva) ir kt.

8. Lietuvos Respublikos CK analizė leidžia daryti išvadą, kad visi privatinės teisės požakiai turi romėniškas šaknis. Daugelis romėniškųjų principų ir konstrukcijų, įtvirtintų asmenų, šeimos, daiktinėje, paveldėjimo, prievolių teisėje, yra kilę būtent iš romėnų teisės.

9. Taigi romėnų teisė, kaip ypatinga teisės sistema, užima išskirtinę vietą šiuolaikinėje privatinėje teisėje. Tai unikali teisės sistema, gyvavusi ją sukūrusioje valstybėje, ir savo šaknis įleidusi vėliau susikūrusių valstybių privatinėje teisėje.

Literatūros sąrašas

Teisės norminiai aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės žinios, 1992, Nr. 33 – 1014 (su pakeitimais);
2. Código Civil y legislación especial. Madrid: Editorial Colex, 2004;
3. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Valstybės žinios, 2000, Nr. 74 – 2262 (su pakeitimais);

Specialioji literatūra:

4. BARDACH, J. *Statuty litewskie a prawo rzymskie*. Warszawa: OBTA, 1999;
5. BARREIRO, A. F. *Estudios del derecho romano*. La Coruna, 1999;
6. BAUBLYS, L., et al. *Teisės teorijos įvadas: vadovėlis*. Vilnius: MES, 2010;
7. BAUBLYS, L. *Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai: monografija*. Vilnius, 2005;
8. BERMAN, H. J. *Teisė ir revoliucija: Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. Vilnius: Pradai, 1999;
9. BRYCE, W. *Studies in history*. London, 1907;
10. KIRŠIENĖ, J., et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis: vadovėlis*. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto leidybos centras, 2004. T. 1.;
11. Gedimino laiškai. Vilnius, 1966;
12. GLENDON, M. A.; GORDON, M. W.; OSAKWE, Ch. *Vakarų teisės tradicijos*. Vilnius: Pradai, 1982;
13. HAUSMANINGER, H.; SELB, W. *Roemisches Privatrecht*. Wien, 1981;
14. ИВАНОВ, А. А. *Римское частное право*. Москва: Юнити, 2009;
15. JOLOWICZ, H. F. *Roman Foundations of Modern Law*. Oxford: The Clarendon Press, 1957;
16. JONAITIS, M. *Romėnų privatinės teisės įtaka šiuolaikinei civilinei ir civilinio proceso teisei: daktaro disertacija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005;
17. JUAN, M. *Docencia del derecho a traves del casuismo romano*. Barcelona, 1989;

18. KIPP, Th. *Romėnų teisės šaltinių istorija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto teisių fakultetas, 1939;
19. KURYŁOWICZ, M. *Historia i współczesność prawa rzymskiego*. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie, 1984;
20. KURYŁOWICZ, M. *Prawo rzymskie: hystoria, tradycja, współczesność*. Lublin, 2003;
21. KUZAVINIS, K. *Lotynų – lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996;
22. LEONAS, P. *Teisės filosofijos istorija. Raštai III*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005;
23. LEONAS, P. *Teisės enciklopedija*. Antra laida. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto teisių fakultetas, 1931;
24. LESIŃSKI, B.; ROZWADOWSKI, W. *Historia prawa*. Warszawa - Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985;
25. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos*. Pirmasis leidimas. Vilnius: Justitia, 2001;
26. LITEWSKI, W. *Podstawowe wartości prawa rzymskiego*. Krakow: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2001;
27. MAKSIMAITIS, M. *Užsienio teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002;
28. MIZARAS, V., et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009;
29. MUROMCEV, S. A. *O konservatizme rimskoj jurisprudenciji*. Moskva, 1875;
30. NARKEVIČIUS, Ž. *Aequitas principo Romėnų teisėje ir teisingumo principo Lietuvos Respublikos civilinėje ir civilinio proceso teisėje santykis. Mokslinės minties šventė 2009: studentų tarptautinių mokslinių konferencijų pranešimai*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto studentų mokslinė draugija, 2009, p. 43 - 52;
31. NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 1999;
32. POKROVSKIJ, I. A. *Istorija rimskovo graždanskovo prava*. Petrograd, 1918;
33. RAUDELIŪNAS, V. *Romėnų teisės recepcija Lietuvoje. Socialistinė teisė*, 1974, Nr. 3, p. 45 - 50;
34. РАССОЛЮВ, М. М.; ГОРБУНОВ, М. А. *Римское право: учебник*. Москва: Юнити, 2010;

35. GIRARD, P. F. *Romėnų teisė*. Kaunas: Vytauto Didžiojo Universiteto teisių fakultetas, 1931. I t;
36. STEIN, P. *Roman law in European history*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999;
37. SZYMOSZEK, E.; ŽEBER, I. *Prawo rzymskie*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005;
38. ŠERŠENEVIČ, T. F. *Nauka graždanskovo prava v Rosiji*. Kazan, 1893;
39. URBANAVIČIŪTĖ, G. Bolonijos glosatorių mokykla romėnų teisės atgimimo šviesoje. *Teisė*, 2008, Nr. 68, p. 127 - 140;
40. VAIŠVILA, A. *Teisės teorija: vadovėlis*. Vilnius: Justitia, 2000;
41. WATKIN GLYN, T. *An Historical Introduction to Modern Civil Law*. Vermont: Ashgate Publishing Company, 1999;
42. VĖLYVIS, S.; JONAITIS, M. XII lentelių įstatymai: bendrųjų šiuolaikinės teisės principų pradmenys. Vilnius: *Jurisprudencija*, 2007, Nr. 11 (101), p. 33 - 41;
43. VINOGRADOFF, P. *Roman Law in Medieval Europe*. London and New York: Harper & Brother, 1909;
44. WILIŃSKI, A.; KURYŁOWICZ, M. *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*. Kraków: Kantor wydawniczy Zakamysze, 2002;
45. WOŁODKIEWICZ, W. *Czy prawo rzymskie przestalo istniec?* Kraków: Zakamycze, 2003;
46. WOŁODKIEWICZ, W. *Rzymskie korzenie współczesnego prawa cywilnego*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1978;
47. ZWEIGERT, K.; KOTZ, H. *Lyginamosios teisės įvadas*. Vilnius: Eugrimas, 2001;

Konstitucinio teismo nutarimai

48. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. birželio 27 d. nutarimas. Valstybės žinios, 2007, Nr. 72 – 865;
49. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimas [interaktyvus]. [Žiūrėta 2011-03-23]. Prieiga per internetą: <<http://www.lrkt.lt>>;
50. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimas [interaktyvus]. [Žiūrėta 2011-03-23]. Prieiga per internetą: <<http://www.lrkt.lt>>;

51. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. kovo 16 d. nutarimas. Valstybės žinios, 1994, Nr. 22 – 366;

Teismų praktika:

52. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2000 m. spalio 30 d. nutartis c. b. Ž. K. v. A. K., Nr. 3K-3-1096/2000, kat. 42;

53. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2000 m. rugsėjo 18 d. nutartis c. b. J. Č. v. V. R., Nr. 3K-3-509/2000, kat. 42;

54. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2000 m. balandžio 17 d. nutartis c. b. A. S. v. B. L., Nr. 3K-3-385/2000, kat. 36;

55. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 1999 m. balandžio 12 d. nutartis c. b. H. J. v. VMI, Nr. 3K-3-50/1999, kat. 32;

56. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 1999 m. kovo 10 d. nutartis c. b. G. L. v. D. G., Nr. 3K-7-4/1999, kat. 35;

Elektroniniai dokumentai

57. http://www.historyguide.org/intellect/code_nap.html, prisijungimo laikas 2011-04-05;

58. <http://www.iuscomp.org/gla/statutes/BGB.htm>, prisijungimo laikas 2011-04-25;

59. http://www.legifrance.gouv.fr/html/codes_traduits/code_civil_somA.htm, prisijungimo laikas 2011-04-25.

Santrauka

Magistro darbe analizuojamas romėnų teisės, kaip šiuolaikinės privatinės teisės pagrindo, fenomenas. Darbe visų pirma aptariama sąvokos „romėnų teisė“ daugiareikšmiškumas, šios teisės sistemos raida skirtinguose istoriniuose laikotarpiuose. Be to, atskleidžiama romėnų teisės reikšmė vėlesnių epochų teisės raidai. Didžiausias dėmesys nagrinėjant tyrimo objektą skiriamas etinių romėnų teisės vertybių poveikio esminiams šiuolaikinės privatinės teisės principams analizei, šios teisės sistemos pagrindinių nuostatų, principų bei institutų perimamumo mūsų šalies bei kitų užsienio valstybių privatinėje teisėje būdams bei apimčiai. Atsižvelgiant į tai, kad romėnų teisės poveikis atskirų valstybių privatinei teisei nėra vienodas, darbe pateikiama didžiausią romėnų teisės įtaką patyrusių valstybių (Prancūzijos, Vokietijos) taip pat ir Lietuvos civilinių kodeksų apžvalga, išryškinant esminius romėnų teisės bruožus šių valstybių teisės sistemose. Siekiant kuo visapusiškiau atskleisti romėnų teisės įtaką šiuolaikinei privatinei teisei, darbe be minėtų civilinių įstatymų taip pat remiamasi žymiausių Romos juristų darbų ištraukomis, teisės vadovėliais, monografijomis, moksliniais straipsniais.

The Roman Law as the Basis of Contemporary Private Law

Summary

Master thesis analyses the phenomenon of Roman law as the basis of contemporary private law. First of all, thesis discusses the polysemanticity of term “Roman law”, and the development of this legal system over different historical periods. Furthermore, the influence of Roman law over the development of law during latter periods is revealed. While analysing the research object, the biggest attention is paid to the analysis of influence of ethical values of Roman law over the essential principles of contemporary private law, as well as to methods and scope of continuity of main provisions, principles and institutes from this legal system to private law of our country and foreign countries. Considering the fact that the effect of Roman law on private law in different countries is uneven, thesis presents a review of Civil codes from countries that were mostly influenced by Roman law (France, Germany), as well as Lithuania, by revealing the most essential features of Roman law in legal systems of these countries. In order to reveal the influence of Roman law over the contemporary private law as comprehensively as possible, besides the aforementioned civil laws, thesis is also based on excerpts from the works of most important Roman lawyers, law handbooks, monographs, and scientific articles.